ΜΙΚΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

'Επιμέλεια: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ
Λευκωσία 1987

ΜΙΚΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

ΧΟΡΗΓΟΣ ΜΙΧΑΛΑΚΗΣ ΚΥΘΡΑΙΩΤΗΣ
Ἐπίτιμο μέλος τοῦ Ὁμίλου

ΜΙΚΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

'Επιμέλεια: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ
Λευκωσία 1987

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ
ΜΙΚΡΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
15 καὶ 16 'Οκτωβρίου 1987

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Πρώτη μέρα:

1) *'Ανδρεανὴ 'Ηλιοφώτου* : Αὐτοκριτικὴ τῆς ποίησης στὸ Σολωμὸ καὶ τὸν Καβάφη.
2) *Κώστας Προυσῆς* : 'Η ἀλληλογραφία σὲ στίχους τοῦ Παύλου Λιασίδη καὶ Χαρ. Δημοσθένους
3) *Νῖκος 'Ορφανίδης* : 'Οδοιπορικὸ στὸ «Λυρικὸ Λόγο Β'» τοῦ Κ. Χρυσάνθη.
4) *Κ. Γιαγκουλλῆς* : Τὸ ἔπος τοῦ '40 καὶ ἡ ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μέσα ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ποίηση.
5) *Χάρης Σακελλαρίου* : Ποίηση καὶ γλωσσικὸ σημεῖο.
6) *Μιχ. Μαραθεύτης* : 'Η κριτικὴ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ προσωπισμοῦ.

Δεύτερη μέρα:

7) *Χρ. Κάρμιος* : 'Ο ὁραματιστὴς ποιητὴς τοῦ Καμερούν: Eno Belinga.
8) *Κώστας Χατζηστεφάνου* : 'Απόψεις κριτικῆς στὴν ἑλληνικὴ κλασσικὴ λογοτεχνία.
9) *'Ιωάννης Θεοχάρους* : Τὸ παιδὶ καὶ τὸ βιβλίο*.
10) *'Ανδρέας Χατζηθωμᾶς* : 'Η Παναγία στὴν ποίηση τοῦ Κ. Χρυσάνθη.
11) *Θέμις Θεοχάρους* : Κριτικὴ ποιήσεως ἀπὸ τὸ Ραδιόφωνο.
12) *Γεώργιος Κ. 'Ιωαννίδης* : 'Ο Σεφέρης μπροστὰ στὴν 'Ελληνικὴ γλώσσα.
13) *Κύπρος Χρυσάνθης* : 'Ο ποιητὴς Γ. Βαφόπουλος καὶ ἡ Κύπρος.

* 'Η ἀνακοίνωση αὐτὴ δημοσιεύτηκε στὴν «Πνευματικὴ Κύπρο» ἀρ. 321-324 Δεκ. 1987

ΣΥΝΕΔΡΟΙ

1) Εὐθύμιος Στοφορόπουλος, πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος, ἐπίτιμο μέλος.
2) Μιχαλάκης Κυθραιώτης, ἐπίτιμο μέλος.
3) Χρῆστος Ἀνδρέου
4) Γιώτα Γεωργιάδου
5) Κώστας Γιαγκουλλῆς
6) Μαρία Γιαγκουλλῆ
7) Εὐτύχιος Γιουτάνης
8) Α.Μ. Δημητριάδης
9) Ἀνδρεανὴ Ἡλιοφώτου
10) Πάνος Ἡλιοφώτου
11) Ἰάνθη Θεοχαρίδου
12) Μαρούλα Βιολάρη - Ἰακωβίδου
13) Γεώργιος Κ. Ἰωαννίδης
14) Σωτηρούλα Γ. Ἰωαννίδου
15) Νικηφόρος Κανικλίδης
16) Χρῆστος Κάρμιος
17) Νιόβη Κάρμιου
18) Θεοκλῆς Κουγιάλης
19) Ἀναστασία Κουμπαρίδου
20) Κώστας Χατζηστεφάνου
21) Δώρα Μ. Κυθραιώτου
22) Ἰάκωβος Κυθρεώτης
23) Ἀντρέας Κωνσταντινίδης
24) Μαρία Κωνσταντίνου
25) Ἑλενίτσα Σεραφεὶμ Λοϊζου
26) Μιχ. Ι. Μαραθεύτης
27) Παναγιώτης Σ. Μαχλουζαρίδης
28) Νῖκος Μιλτιάδης
29) Ἕλλη Μέλισσου
30) Ἀνδρούλα Μούζουρου
31) Κώστας Νικολαΐδης
32) Λουκία Ξενῆ
33) Χριστοφῆς Οἰκονομίδης
34) Νάσω Παναρέτου
35) Ἀνδρέας Παπαβασιλείου
36) Γιαννούλα Παπαγγελοδήμου
37) Ἑλένη Παπακυριακοῦ
38) Κατίνα Γιαννάκη — Παπαστυλιανοῦ
39) Ἑλένη Παπαφωτίου
40) Θεοδώρα Παυλίδου
41) Χρῆστος Πετρώνδας
42) Μιχαὴλ Πισσᾶς
43) Μαρία Μίττλετον
44) Ἀχιλλέας Πυλιώτης
45) Ἰάκωβος Ρωσσίδης
46) Μαρία Ρώσσου
47) Κώστας Θ. Σκουτέλλας
48) Κώστας Σωκράτους
49) Μιχαλάκης Τριανταφυλλίδης
50) Ἄγγελος Τσιαττάλας
51) Παναγιώτης Χάμπας
52) Χρυστάλλα Χαραλάμπους
53) Μαρία Χατζηγεωργίου
54) Ἀνδρέας Χατζηθωμᾶς
55) Νῖκος Χατζηιωάννου
56) Ντίνα Χατζηκωστῆ
57) Ρέα Χιόνα
58) Γεώργιος Χιόνας
59) Λούλλα Κ. Χρυσάνθη
60) Κύπρος Χρυσάνθης

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἕνα τυχαῖο γεγονὸς μπορεῖ νὰ σὲ ὁδηγήσει πρὸς νέες δραστηριότητες. Ἡ ματαίωση κάποιου συμποσίου μὲ εἰδικὸ στόχο τὴν ποίηση καὶ τὴν κριτικὴ καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς ἰδέας αὐτῆς σὲ πιὸ ἐλεύθερη μορφὴ ἔγινε αἰτία νὰ συγκροτηθεῖ τὸ παρὸν μικρὸ πνευματικὸ συμπόσιο μὲ θέμα ἐλεύθερο. Καὶ εἶναι πραγματικὸ συμπόσιο πνεύματος ν' ἀκούεις τὴν ἄποψη κάποιου γιὰ ἕνα ὁρισμένο θέμα κι' ἂς μὴν εἶναι τὸ θέμα τοῦτο ἕνα ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερά σου ἐνδιαφέροντα. Σοῦ κινεῖ τὴν σκέψη, παίρνεις ἀθέλητά σου μιὰ στάση συμφωνώντας ἢ διαφωνώντας, προσέχεις τὶς συζητήσεις καὶ τὶς παρεμβάσεις τῶν ἄλλων ἀκροατῶν καὶ πιθανὸ νὰ καταλήξεις σ' ἕνα προσωπικό σου συμπέρασμα. Μὲ ἄλλα λόγια στὸ συμπόσιο τοῦ εἴδους σὰν τὸ τωρινό, συμμετέχεις ἐνεργητικὰ στὸν φανερὸ ἢ ἔμμεσο διάλογο, εἶσαι, ἕνα πρόσωπο, που δὲν δέχεται παθητικὰ ἀφορισμοὺς τῶν ὁποιωνδήποτε ἄλλων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀξία τους, περιδιαβάζει τὸ πνεῦμα σου σ' εὐρὺς ὁρίζοντες κι' ἂς εἶναι περιορισμένο τὸ θέμα. Ἐξάλλου καὶ τὸ πιὸ ἀσήμαντο θέμα ἅπτεται πολλῶν συγγενικῶν του κι' ἀπαιτεῖ συχνὴ κινητοποίηση καὶ ἀπὸ ἄλλους κύκλους, εἴτε γιὰ νὰ πείσει εἴτε γιὰ νὰ ὁμορφήνει τὸν λόγο — ἐδῶ ὑπεισέρχεται καὶ ὀλίγον ἡ ρητορική.

Λοιπόν, τὸ μικρὸ πνευματικὸ συμπόσιο τοῦ «Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου» σᾶς προσκομίζει αἰσθητικὴ τέρψη κοντὰ στὴν ἁπλῆ κίνηση ἰδεῶν, σᾶς τοποθετεῖ στὸ πνευματικὸ τραπέζι ὅπου εὐωδιάζουν ποικίλα καθημερινὰ θέματα, πολλὲς ἰδέες, ποίηση καὶ μουσικὴ σὲ ὡραῖες εἰκόνες σαγηνευτικὲς καὶ πολὺς ἑλληνικὸς λόγος.

Μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς προσφέρουμε στοὺς ἐραστὲς τῶν γραμμάτων, μέλη μας καὶ μὴ μέλη, ἀλλὰ ἀγαπητοὺς φίλους, λίγο ψυχικὸ περίσσευμά μας, ἀρχίζουμε τὸ «Μικρὸ πνευματικὸ συμπόσιο». Ἐκφράζουμε εὐχαριστίες στοὺς ὁμιλητὲς καὶ συγγραφεῖς καὶ στὴ Λαϊκὴ Τράπεζα Κύπρου γιὰ τὴ φιλοξενία της.

Ἀλλὰ ὀφείλω νὰ σᾶς ἀναγγείλω τὴν εὐγενικὴ χειρονομία μερικῶν ἀδελφῶν μας, ποὺ μὲ ἐπιστολὲς μᾶς ἐνισχύουν, ἐνῶ ταυτόχρονα ὑποβάλλουν ἰδέες πρὸς περαιτέρω συζήτηση ἀνάμεσά μας σ' εὔθετο χρόνο.

Στὸ μεταξὺ τρεῖς νέες ἀνακοινώσεις κατέφθασαν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κέντρο ἀλλὰ ὁ χρόνος δὲν μπορεῖ νὰ τὶς περιλάβει.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΑΥΤΟΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΟ ΣΟΛΩΜΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΑΒΑΦΗ

Αν έχει αλήθεια κι εφαρμογή η θέση «πως την τέχνη την εξηγεί και τη δικαιώνει όχι η φιλοσοφία, αλλά πάλι η τέχνη», θα μπορούσε να είναι αληθινό «πως και την ποίηση την εξηγεί και τη δικαιώνει όχι η κριτική, αλλά πάλι η ποίηση».

Ποιο περιεχόμενο όμως δίνουμε στην απόφανση τούτη για να μη φαντάζει σαν φτιαχτή παραδοξολογία; Όχι ασφαλώς πως ένα ποίημα κρίνεται μ' ένα άλλο ποίημα, γραμμένο ή από τον ίδιο τον ποιητή ή από κάποιο τρίτο. Αλλά πως ο ίδιος ο ποιητής, παίρνοντας απέναντι στο δημιούργημά του μια αυστηρά κριτική στάση, επιδιώκει συνεχώς την όσο γίνεται εντελέστερη ολοκλήρωση της τέχνης του, επιδιδόμενος σ' ένα αγώνα σκληρά παιδευτικό γύρω από το καλλιτεχνικό έργο· ένα αγώνα που θα του επιτρέψει να αποσαφηνίσει, να στοιχειοθετήσει και να μορφώσει τα ποιητικά του σύμβολα μέσ' από μια φιλοσοφικοαισθητική θέαση των πραγμάτων εξουσιάζοντας το υλικό του —στην περίπτωσή μας τη γλώσσα, την ποιητική έκφραση — κατά τρόπο μοναδικά προσωπικό κι ανεπανάληπτο και πετυχαίνοντας ένα πρωτότυπο συνταίριασμα μορφής και ιδέας.

Μ' αυτό το πνεύμα λοιπόν μιλούμε γι' αυτοκριτική της ποίησης και μέσ' απ' αυτό το πρίσμα κοιταγμένες δυό από τις ψηλότερες κορφές του νεοελληνικού Παρνασού — ο Σολωμός και ο Καβάφης — ενώ δεν παρουσιάζουν τίποτα σχεδόν κοινό στην ποίησή τους, μπορούν να ληφθούν ως χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτοκριτικής της ποίησης.

Και για να γίνουμε ακόμα πιο σαφείς. Μέσα στην τεράστια απόσταση που μεσολαβεί ανάμεσα στα πρώτα χαριτωμένα παιγνιδίσματα της σολωμικής μούσας (Ξανθούλα, Ψυχούλα, Αγνώριστη), και της ουράνιας αποθέωσης των Ελεύθερων Πολιορκημένων, βλέπουμε τον ποιητή ν' ανεβαίνει με «καιρό και με κόπο» ένα-ένα τους αναβαθμούς της λυρικής τελειότητας, οδηγώντας την ανύπαρκτη σχεδόν νεοελληνική ποίηση σε μια απρόσιτη ως τα σήμερα φωτεινή κορφή.

Εξάλλου ο Καβάφης αρχίζει να γράφει σύμφωνα με τη μόδα της εποχής, στο στυλ δηλαδή των καθαρευουσιάνων ρομαντικών ως το 1886. Αυτό όμως δεν τον ικανοποιεί, δεν τον εκφράζει, τον σπρώχνει συνεχώς σε μια αναζήτηση - αποτέλεσμα αυτοκριτικής. Ταυτόχρονα διαβάζει συστηματικά ιστορία και αφού είχε πια περάσει τα πενήντα, εγκαινιάζει το 1900 τη γνωστή μας καβαφική τεχνοτροπίας που τον έχει αναδείξει σ' ένα από τους πιο μεγάλους νεοέλληνες ποιητές, πρωτοπόρο σε παγκόσμια κλίμακα.

Ας προσπαθήσουμε λοιπόν να διαγράψουμε σύντομα πώς στην καθεμιά περίπτωση κερδήθηκε η μεγαλοσύνη κι η τελειότητα της ποίησης με τον αγώνα της αυτοκριτικής.

Ο Σολωμός ήταν ένα πηγαίο ποιητικό τάλαντο· νεαρό φοιτητή της νομικής ακόμη στην Παβία «τον είχε ήδη αρπάξει όλον η ποίηση προς την οποίαν μακρόθεν αισθάνθηκε σφοδρά τα πρώτα ορμήματα της ψυχής του». Κι όταν γύρισε δεκαοκτώ χρονών στη Ζάκυνθο όλοι θαύμαζαν την επιδεξιότητα του στον αυτοσχεδιασμό ποιημάτων. Ταυτόχρονα όμως εκδηλώθηκε και η κριτική δύναμη και τόλμη του στη γνωστή διαφωνία του με τον Μόντη. «Δεν πρέπει τινάς να συλλογίζεται τόσο», του είπε ο Μόντης· κι εκείνος απάντησε «Πρέπει πρώτα με δύναμι να συλλάβει ο νους - κι έπειτα η καρδιά θερμά να αισθανθεί ό,τι ο νους συνέλαβε». Αυτό τι άλλο μπορούσε να μαρτυρεί από την παρουσία ενός πνεύματος φιλέρευνου και ανήσυχου που καιγόταν από τη λαχτάρα της αλήθειας; «Ο Σολωμός, παρατηρεί εύστοχα ο Παλαμάς, δεν είναι ποιητής της καρδιάς κατά την καθιερωμένη σ' εμάς εδώ επιπόλαια φράση· ο κριτικός νους εργάζεται μέσα του σιμά στης φαντασίας τη δύναμη· το αίσθημα του χορτάτο είναι από διάνοια».

Από την πρώτη νιότη του, κι ενώ η έμφυτη πλαστική φαντασία του είχε σμιλέψει στον Ύμνο τη μορφή της Θεάς Ελευθερίας — Ελλάδας που του χάρισε όχι μικρή δόξα, ο κριτικός νους τον κάνει να συνειδητοποιήσει από τότε πως η ποίηση δεν είναι υπόθεση εύκολου ενθουσιασμού που ξεσπά χειμαρρώδης κι ακράτητος κάτω από το κράτος των γεγονότων, αλλά είναι υπόθεση ζωής, κάτι που συνεπάγεται ένα «δια βίου αγώνα», κάτι που οικοδομείται στη μοναξιά και τη σιωπή «με λογισμό και μ' όνειρο». «Η δυσκολία την οποίαν αισθάνεται ο συγγραφέας (ομιλώ για τον μεγάλον συγγραφέα), μας λέει, δεν στέκει εις το να δείξει φαντασία και πάθος, αλλά εις το να υποτάξει αυτά τα δυο πράγματα με καιρό και με κόπο, εις το νόημα της τέχνης».

Πώς πραγμάτωσε αυτή την υποθήκη εις εαυτόν ο Σολωμός και ποιο περιεχόμενο έδωσε με το έργο του στο «νόημα της τέχνης;» Θα δώσουμε μια απάντηση στα καίρια τούτα ρωτήματα με τη βοήθεια αξιόλογων μελετητών του: η φαντασία και το πάθος είναι το πρώτο ακατέργαστο υλικό της τέχνης. Αυτό πρέπει να εκκαμινευτεί μέσα στην ψυχή με καιρό και με κόπο, ώστε να γεννηθούν οι ισορροπημένες, φυσικές, σύμμετρες με την ιδέα μορφές, μεστές από το νόημα της τέχνης. Για να συμβεί αυτό απαραίτητες προϋποθέσεις είναι: α) η λατρεία κι ο θαυμασμός στη φύση, αφού αυτή αποτελεί το όριο της τέχνης. Κάθε φυσικό πλάσμα έχει μια άμεση ανταπόκριση στην ποιητική ψυχή που το νιώθει σαν ένα αμέριστα δικό της αγαπημένο κομμάτι. β) ο πόνος της ζωής που σοδειάζουν οι εμπειρίες μέσα στον άνθρωπο οδηγεί την «αυτόνομη» ψυχή στην αξιοπρέπεια κι αυξάνει καθημερινά το «μέσα πλούτος». γ) Η μελέτη κι ο στοχασμός πάνω στα μεγάλα προβλήματα που αφορούν τον άνθρωπο, τον προορισμό του, τη θέση του μέσα στον κόσμο.

Η μελέτη κι ο στοχασμός τρέφουν συνεχώς την πνευματική του ανάταση και τον ανεβάζουν στο ύψος του ιδανικού. Ούτε φαντασία λοιπόν, ούτε πάθος παρά ιδανισμός δοσμένος με τα ποιητικά μέσα.

Την έμφυτη πνευματική κλίση του Σολωμού προς το ιδανικό έθρεψε και τράνωσε η επαναστατημένη Ελλάδα: Πατρίδα, πίστη, ελευθερία, οι «μεγάλες ουσίες», οι πανανθρώπινες αξίες ζούσαν μέσ' από τον πόνο και το θάνατο ενός λαού «Κλείσε μέσα στην ψυχή σου την Ελλάδα, διαβάζουμε σ' ένα του ιδιό-

γραφο και θα αισθανθείς κάθε είδος μεγαλείου να φτερουγίζει μέσα σου». Η Ελλάδα κι ο αγώνας της στάθηκε για την καλή του τύχη, η γέφυρα η μετάγουσα προς τον ουρανό της ιδέας.

Σύγκαιρα μελετά, βυθίζεται και κατακτά δημιουργικά την πνευματική κοσμογονία του Γερμανικού ιδεαλισμού. Μορφώνει έτσι τη δική του ποιητική φιλοσοφία, γιατί κατά το Νοβάλις ο αφιλοσόφητος ποιητής δεν μπορεί να έχει τελειότητα. Ιδιαίτερα επηρεάζεται από τον Έγελο και το Σίλλερο. Η επίδραση της Γερμανικής φιλοσοφίας φωτίζει το πνεύμα του και ολοκληρώνει την κριτική του διάθεση. Γιατί απλούστατα βρίσκει στις θεωρίες αυτές, τις δικές του κλίσεις και τα δικά του πιστεύω. Γι' αυτόν η ομορφιά δεν είναι θέμα εντυπώσεων που προσφέρουν οι αισθήσεις, αλλά η τέλεια αποκαλυπτική μορφή του αληθινού, του ωραίου και του αγαθού: το πλατωνικό όντως ον.

Κατά το Σίλλερ ο καλλιτέχνης είναι ο οδηγός του ανθρωπίνου γένους προς την κατάκτηση της ηθικής ελευθερίας· σ' αυτό το βάθρο έστηνε κι ο Σολωμός τον εαυτό του, αφού στο έργο της ζωής του, τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» παρασταίνει την πραγμάτωση του Ύψηλού κατά τη Σιλλερική του έννοια, τη νίκη δηλαδή του πνεύματος μέσα στις φυσικές εναντιότητες.

Αλλά τέχνη σημαίνει έκφραση και ποίηση σημαίνει γλώσσα. Κι η ευγένεια της γλώσσας σύμφωνα με όσα διαμείβονται στο διάλογο του Σολωμού εξαρτάται από τη χρήση που της κάνουν οι μεγάλοι συγγραφείς της. Μεγάλοι συγγραφείς όμως δεν υπάρχουν πριν από το Σολωμό. Οι σοφολογιότατοι προσπαθούν να ζωντανέψουν νεκρά, φτιαχτά σχήματα κι ο ποιητής ζει «μη έχοντας άλλο στο νου του πάρεξ ελευθερία και γλώσσα»· υποτάζεται στη γλώσσα του λαού για να την κυριέψει, διότι φρονεί πως δεν πρέπει να μένει κανένας στα λαϊκά επιτεύγματα παρά να «υψώνεται κατακόρυφα», αφού χρέος του «μεγάλου καλλιτέχνη είναι να προσφέρει στο Έθνος του το θησαυρό της ατομικής του διάνοιας ενδυμένον εθνικά».

Η προσπάθεια του Σολωμού για την κατάκτηση της έκφρασης είναι πραγματικά κάτι το φοβερά σκληρό κι υπεράνθρωπο, για πολλούς λόγους: ο ίδιος γυρίζοντας από την Ιταλία δεν ξέρει σχεδόν ελληνικά· ποιητική γλώσσα δεν υπάρχει, αφού κανένας συγγραφέας αξιόλογος δεν έχει καλλιεργήσει τη δημοτική· κι ο Σολωμός αγωνίζεται να πλάσει ποιητική γλώσσα που να μπορεί ν' αποδώσει τα υψηλά ποιητικά του οράματα τέλεια και πιστά χωρίς καθόλου να τα μειώνει. Δεν ανέχεται κανένα ψεγάδι, αναζητεί μιαν άφθαστη τελειότητα.

Η αυτοκριτική τον κάνει να μην παραδέχεται κανένα στίχο που δεν είχε απόλυτη ισορροπία ιδέας και μορφής: Έτσι στην περίοδο της ωριμότητάς του καταλήγει «στο φυσικό φορέα της ποίησης», το δεκαπεντασύλλαβο που τον ανάγει σ' ένα απίστευτο βαθμό τελειότητας: κάτι απέριττα απλό και φυσικό που σε σαγηνεύει μέσα στους μουσικούς κυματισμούς του. Γιατί «η αρμονία του στίχου, πιστεύει, δεν είναι πράγμα όλο μηχανικό, αλλά είναι ξεχείλισμα της ψυχής».

Ο κυριότερος λόγος που το έργο του έμεινε αποσπασματικό είναι αυτό το κυνηγητό της τελειότητας κι η αδιάκοπη αυτοκριτική του, πράγμα που τον ανάγκαζε να μαστορεύει και να ξαναμαστορεύει το υλικό του σε καινούρια σχήματα, δουλεύοντάς το χρόνια και χρόνια (παράδειγμα τα τρία σχεδιάσματα

των Ελεύθερων Πολιορκημένων) και να το παρατά αποκαμωμένος μπροστά στα αξεπέραστα εμπόδια.

Έτσι μας χάρισε στίχους ή αποσπάσματα μοναδικά κι ανεπανάληπτα ίσως στην ιστορία της ποίησης, όμως δε μας έδωσε έργο ολοκληρωμένο.

Ένα αιώνα περίπου νεότερος, εξίσου και εξ αντιθέτου μοναδικός με το Σολωμό είναι ο Καβάφης. Βασανίζεται και βασανίζει όσο και εκείνος το υλικό του για να μας δώσει όλα κι όλα 154 ποιήματα. Αυτά όμως τα λίγα ποιήματα με την πρωτότυπη γοητεία τους συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον σε τέτοιο βαθμό, ώστε να έχουν γραφτεί γι' αυτά, τόμοι και τόμοι και να εξακολουθούν να γράφονται.

Γεννημένος στην Πόλη ο Καβάφης ζει μακρυά από το κέντρο του Ελληνισμού· είν' ένας αλεξανδρινός, φαναριώτης λόγιος, αποκομμένος από τις ρίζες της λαϊκής παράδοσης.

Σαν ποιητής δεν είναι πηγαίος· ο λόγος του Ηράκλειτου «εδιζησάμην εμαυτόν» είναι για τον Καβάφη πολύ χαρακτηριστικός· την ποίησή του αναζήτησε και πέτυχε ύστερα απ' αφάνταστη επιμονή και έρευνα.

«Αλλοίμονον είν' υψηλή,
πολύ υψηλή της Ποιήσεως η σκάλα·
κι απ' το σκαλί το πρώτο εδώ που είμαι
ποτέ δεν θ' αναιβώ ο δυστυχισμένος»,
παραπονιούνταν εις το Θεόκριτο
μια μέρα ο νέος ποιητής Ευμένης.
Κι είπε ο Θεόκριτος· «Αυτά τα λόγια
ανάρμοστα και βλασφημίες είναι.
Κι αν είσαι στο σκαλί το πρώτο, πρέπει
νά 'σαι υπερήφανος κι ευτυχισμένος.
Εδώ που έφθασες, λίγο δεν είναι·
τόσο που έκαμες, μεγάλη δόξα.
Κι αυτό ακόμη το σκαλί το πρώτο
πολύ από τον κοινό τον κόσμο απέχει.
Εις το σκαλί για να πατήσεις τούτο
πρέπει με το δικαίωμά σου να 'σαι
πολίτης εις των ιδεών την πόλη».

Στο πρώτο τούτο σκαλί ανεβαίνει καθώς αναφέρουν οι μελετητές του εκεί γύρω στα 1901. Όμως έγραφε από το 1885 στο στυλ των αθηναίων ρομαντικών· τα ποιήματα της δεκαπενταετίας είναι εντελώς αμιλητέα· σαν εγκαινιάζει το γνωστό μας καβαφικό τρόπο τ' αποκηρύχνει, δεν παραδέχεται καν πως είναι δικά του· μερικά τα μεταφέρει στην καινούρια φόρμα.

Ακούστε τις Φωνές στις δυο μορφές τους: του 1895:

Είν' αι γλυκύτεραι φωναί όσαι διά παντός
εσίγησαν, όσαι εντός
καρδίας μόνον ληπηράς πενθίμως αντηχούσιν.
Εν τοις ονείροις έρχονται δειλαί και ταπειναί
αι μελαγχολικαί φωναί

και φέρουν εις την μνήμην μας την τόσον ασθενή
αποθανόντας ακριβούς, ούς κρύα γη
καλύπτει...

Δεύτερη μορφή του 1900:

Ιδανικές φωνές κι αγαπημένες
εκείνων που πεθάναν ή εκείνων που είναι
για μας χαμένοι σαν τους πεθαμένους.
Κάποτε μες τα όνειρά μας ομιλούνε
κάποτε μες στην σκέψι τες ακούει το μυαλό κτλ.

Πατώντας το πρώτο τούτο σκαλοπάτι ο ποιητής και μπαίνοντας «στων ιδεών την πόλη» κατακτά τα χαρακτηριστικά του σύμβολα· είν' αυτά που με την ιδιάζουσα, αστόλιστη πεζολογική φόρμα τους θα μας δώσουν τ' αδιέξοδά του που 'ναι και δικά μας: τον ανεπαίσθητο αποκλεισμό μας μέσα στα μεγάλα και υψηλά τείχη, την ματαιοπονία μας να βρούμε τα παράθυρα, αφού το φως θα 'ναι μια νέα τυραννία, τη βέβαιη πτώση μας πάνω στα τείχη της Τροίας. Είμαστε οι άνθρωποι «τα βιαστικά κι άπειρα όντα της στιγμής», «οι πολιορκημένοι ελεύθεροι», οι «αυτοκαταδικασμένοι»:

Για τα αλλού - μη ελπίζεις
δεν έχει πλοίο για σε, δεν έχει οδό. Έτσι που τη ζωή σου ρήμαξες εδώ
στην κώχη τούτη την μικρή, σ' όλην τη γη την χάλασες.

Αυτό το υπόκωφο ανθρώπινο δράμα ο ποιητής μάς το δίνει λιτά, υπαινικτικά, χωρίς κραυγές, γεμάτος αξιοπρέπεια, γαληνεμένος μέσα στον πόνο του, με μια αδιόρατη ή έντονα ειρωνική γκριμάτσα, μέσα σε μια ηρωϊκή εγκαρτέρηση. Υπάρχει μια αυτεπίγνωση της ανθρώπινης μοίρας στον Καβάφη· μιας μοίρας που ξεπερνά τις ανθρώπινες δυνάμεις: «αί τύχαι δὲ ὅπως ἂν ὁ δαίμων διδῷ πάρεισι».

Η ανθρώπινη ελευθερία στον Καβάφη δεν πραγματώνεται με τη λυτρωτική υπέρβαση στον κόσμο της ιδέας όπως συμβαίνει στο Σολωμό, αλλά πραγματώνεται μέσα στον εγκλειστο κόσμο της ανάγκης, κυρώνεται με τα τείχη και κατοχυρώνεται σ' ένα μόνο σημείο: την αξιοπρέπεια. Σύμβολα αυτής της αξιοπρέπειας, ο Αντώνιος που εγκαταλείπεται από το Θεό του, όσοι όρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες κι η Κρατησίκλεια που διευκολύνει το γιό της να της ανακοινώσει την ταπείνωση που της έχει επιβάλει ο Πτολεμαίος.

Τέλεια ώριμος πια θα πει για τον εαυτό του: «Εγώ είμαι ιστορικός ποιητής· είμαι ανίκανος να γράψω μυθιστόρημα ή θέατρο αλλά 125 εσωτερικές φωνές με λένε ότι το έργο του ιστορικού θα μπορούσα να το κάνω».

Αυτό σημαίνει πως ύστερα από χρόνια αυτοκριτικής, μελέτης της ιστορίας και της φιλολογίας, άσκησης επίμονης, έχει συνειδητοποιήσει το χώρο, το πεδίο, τον τρόπο, τη φιλοσοφία της προσωπικής του δημιουργίας: χώρος της η ιστορική σκηνή, πεδίο της η διανοητική επεξεργασία, τρόπος της η καβαφική πεζολογική αντιποίηση, φιλοσοφία της ο εγκλειστος πόνος, η μοιραία φθορά (Κατά τις συνταγές αρχαίων ελλονοσύρων μάγων), η δεινή δοκιμασία που επιβάλλει η υπεράσπιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, το απόλυτο δόσιμο στις ώρες της ηδονής και στη λυτρωτική ενέργεια της ποίησης.

Ο Καβάφης όμως, κάνει «συγκινησιακή χρήση της ιστορίας», έλκεται από την λεπτομέρεια της ιστορίας, πράγμα που δείχνει πως ο καλλιτέχνης οδηγεί ασυναίσθητα τον ιστορικό.

Σώζει την ποίησή του την αντιλυρική, τη σκεπτόμενη, τη μαθηματικά λογική η «ευαισθησία του», μια «ευαισθησία δραματικού με αντιθέσεις· την έλλειψη του λυρισμού συμπληρώνει η δράση «ποια μεγάλη ποίηση δεν είναι δραματιακή θα πει ο Έλιοτ». Κι ο Καβάφης έχει δραματοποιήσει τη σκέψη του αποστάζοντας με μια σοφή επεξεργασία, πεζά και ρεαλιστικά την ιστορία. Κι αληθινά στήνει θαυμάσια σκηνικά για ν' αντιδιαστείλει τη βαθύτερη ιστορική αλήθεια της στιγμής — που' ναι καίριος και καθολικός χρόνος καθώς κλείνει μέσα του το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον — από τη φανταχτερή όψη του γεγονότος: αυτή η αντίδιαστολή γεννά και την τόσο χαρακτηριστική ειρωνεία του:

«Οι Αλεξανδρινοί ένιωθαν βέβαια
πως ήσαν λόγια αυτά θεατρικά.
αλλά η μέρα ήτανε ζεστή και ποιητική,
ο ουρανός ένα γαλάζιο ατλάζι
το Αλεξανδρινό Γυμνάσιον ένα
θριαμβικό κατόρθωμα της τέχνης
των αυλικών η πολυτέλεια έκτακτη
ο Καισαρίων όλο χάρις κ' Εμορφιά
(της Κλεοπάτρας υιός, αίμα των Λαγιδών.)
κ' οι Αλεξανδρινοί έτρεχαν πια στην εορτή,
κ' ενθουσιάζονταν, κ' επευφημούσαν
ελληνικά, κ' αιγυπτιακά και ποιοι εβραϊικα,
γοητευμένοι με τ' ωραίο θέαμα –
μ' όλο που βέβαια ήξευραν τι άξιζαν αυτά,
τι κούφια λόγια ήσανε αυτές η βασιλείες».

Η ποίηση τούτη είναι ο μεγάλος, ο μαναδικός σκοπός της ζωής του.

«Δόσε - κηρύττω - στο έργον σου όλην την δύναμίν σου,
όλην την μέριμνα, και πάλιν το έργο σου θυμήσου
μες τη δοκιμασία ή όταν η ώρα σου πια γέρνει».

(Νέοι της Σιδώνος)

Η ποίηση είναι η αγάπη του, η ξεκούραση του, το φάρμακο που κάνει να μη νιώθεται η πληγή από το φρικτό μαχαίρι των γηρατειών και του θανάτου.

«Την εργασίαν μου την προσέχω και την αγαπώ
Και μες στην τέχνη πάλι, ξεκουράζομαι απ' τη δούλεψή της!»

(Ζωγραφισμένα)

Η ιδιόρυθμη, πολύτιμη τούτη ποίηση που' ναι μεταποίηση και αναβίωση μαζί της ιστορίας είν' ένα κράμα από στοιχεία παράταιρα σ' όλα: στη γλώσσα, στην τεχνική, στα θέματα, στα νοήματα, στο συνταυτισμό του παρελθόντος με το παρόν, στη συνύπαρξη του ελληνικού με το ευρωπαϊκό. Αυτό το συγκρητισμό ο ποιητής τον ισορροπεί σαν ένας ζυγός ακριβείας.

«Είναι όλος ο Καβάφης τούτη η ισορροπία της ζυγαριάς. Τον βλέπεις σχεδόν να τη σηκώνει και να την κοιτάζει, σαν ένας χρυσοχόος πίσω απ' το τζάμι, μισοκλείνοντας τα μυωπικά μάτια του και να χαμογελά που στάθηκε οριζόντια και ακίνητη».

Αυτό είναι το μεγάλο κι' ανεξιχνίαστο μυστικό της καβαφικής γοητείας: πως καταφέρνει να συναρμολογήσει με «τη σοφία» της ένα συνοθύλευμα αντιποιητικών στοιχείων μετουσιώνοντας τα σ' ένα σπάνιο ποιητικό καθόρθωμα.

Οι θεωρητικοί της τέχνης υπογραμμίζουν πώς «το ποίημα δεν γίνεται μόνο με την κεντρισμένη και υπερθερμασμένη (από τη διέγερση του θυμικού) φαντασία, αλλά και με μια ρωμαλέα σκέψη, προϋποθέτει λοιπόν στον δημιουργό έναν άρτιο και συντονισμένο οπλισμό της διάνοιας· το ποίημα γεννιέται από τον ευτυχισμένο γάμο του οίστρου με τη σοφία».

Κι αυτή τη σοφία πιστεύουμε πως την κάτεχαν κι οι δυο μεγάλοι ποιητές μας ο Σολωμός κι ο Καβάφης, αφού μόνη αυτή οδηγεί στη μεγαλοσύνη. Σύγκριση βέβαια μεταξύ τους δε χωρεί, αλλά καθώς παρατηρεί ο Σεφέρης «Σολωμός δεν υπάρχει στον Καβάφη. Ο Καβάφης ανήκει σε μιαν άλλη παράδοση. Μια παράδοση κολοσσιαία και πολύ πιο αλαζονική από την άλλη, την καταφρονεμένη, που ο Σολωμός, σε μια ορισμένη στιγμή, μόνος προσπάθησε να ξαναπιάσει, με τα δυό του χέρια που λύγισαν. Η παράδοση του Καβάφη — η λογία παράδοση — μεταφέρει μια τρομακτική σε όγκο γραμματεία· όμως σε χίλια τόσα χρόνια, αν βάλουμε κατά μέρος τους εκκλησιαστικούς ύμνους, δεν μπόρεσε να κάμει ποίηση μήτε όπως ο Σολωμός, αλλά και μήτε όπως ο Καβάφης — δεν μπόρεσε να μεταδώσει αισθήματα.

Το υλικό του Καβάφη είναι πεζό, στεγνό, συναισθηματικά ουδέτερο, αφηρημένο. Έχει την αντίθετη ιδιοσυγκρασία από το υλικό που χρησιμοποιεί ο Σολωμός. Ο Σολωμός και ο Καβάφης είναι άνθρωποι που ακολουθούν την αντίστροφη ακριβώς πορεία· ξεκινούν από τους αντίποδες: αυτούς που προσδιορίζουν το απέραντο οπτικό πεδίο που έχει μπροστά του ο άνθρωπος που θέλει ν' αφοσιωθεί στα γράμματα στο μικρό μας τόπο. Ο Σολωμός, μ' ένα υλικό πολύ ζωντανό και ατίθασο, όλο χρώμα, σφρίγος και ορμέμφυτο, παλεύοντας αδιάκοπα μαζί του με τη γνώση, τη συνείδηση και την άσκηση ενός μεγάλου Ευρωπαίου· παλεύοντας να το υποτάξει στην ακρίβεια και την τάξη της υψηλής έκφρασης. Ο Καβάφης, μ' ένα υλικό γερασμένο σε μοναστήρια και βιβλιοθήκες, προσπαθώντας να το σαρκώσει με το σώμα του, ένα υλικό άδειο από αίσθημα, αλλά που διατηρεί τη σοφία και τα παλιά τεχνάσματα της κίνησης του λόγου κα της ακρίβειας. Αυτοί είναι οι δυό αντίθετοι δρόμοι που ακολουθούν ο Σολωμός και ο Καβάφης· όμως η γη είναι σφαίρα και ίσως να έχουν συναντηθεί κιόλας».

Συναντιούνται πιστεύουμε εμείς στο καίριο γνώρισμα της αυτοκριτικής και της αυτογνωσίας που τους δίνει και τη σφραγίδα της μεγαλοσύνης, καθώς: ο Σολωμός υπέταξε με καιρό και με κόπο τη φαντασία και το πάθος στο νόημα της τέχνης, ανεβαίνοντας ένα-ένα τους αναβαθμούς του λυρισμού και ο Καβάφης σε μια εποχή συναισθηματικής ρητορείας ίδρυσε πρώτος, επίσης με καιρό και με κόπο μια ποίηση διανοητικών συγκινήσεων αποστάζοντας δραματικά, αποιητικά την ιστορία.

Μεγάλο δίδαγμα για μας τους μικρούς ανθρώπους, τα «βιαστικά κι' άπειρα όντα της στιγμής» που πιστεύουμε στην ανύπαρκτη μεγαλοσύνη μας κι επιδιώκουμε «το ποσόν» και τη διάκριση παραβιάζοντας και λεηλατώντας με την πλάνη μας το ιερό τέμενος της Τέχνης.

ΑΝΔΡΕΑΝΗ ΗΛΙΟΦΩΤΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ιάκωβου Πολυλά: Προλεγόμενα (Εις την έκδοση των «Ευρισκομένων», 1859).
2. Γιάννη Αποστολάκη: Η ποίηση στη ζωή μας.
3. Κ. Παλαμά: Σολωμός, η ζωή και το έργο του.
4. Θ.Α. Σοφοκλέους: Τι σημαίνει ο Σολωμός για τον Ελληνισμό.
5. Μαρίνου Σιγούρου: Διονυσίου Σολωμού Άπαντα.
6. Κ. Βάρναλη: Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική.
7. Γ. Σπαταλά: Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική και οι φυσικές υπερβολές της πολεμικής κριτικής.
8. Τίμου Μαλάνου: Ο ποιητής Κ.Π. Καβάφης.
9. Γ. Θέμελη: Η ποίηση του Καβάφη.
10. Γ. Σεφέρη: Δοκιμές.
11. Ι. Σαρεγιάννη: Σχόλια στον Καβάφη.
12. Γιάννη Δάλλα: Ο Καβάφης και η Ιστορία.
13. Κ. Μιχαηλίδη: Οικείωση και Αλλοτρίωση (Ο Υπαρξιακός Καβάφης).
14. Νέα Εστία: «Αφιέρωμα στον Κ.Π. Καβάφη» Έτος ΛΖ΄ - Τόμος 74ος - Τεύχος 872

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΣΕ ΣΤΙΧΟΥΣ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΛΙΑΣΙΔΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ

Η επιστολογραφία σε στίχους δεν είναι άγνωστη στους ποιητές, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ποικίλα είναι τα θέματα που αναπτύσσουν ή απλώς ανακοινώνουν οι ποιητές με τις επιστολές των αυτές, που αποκτούν μεγάλη λογοτεχνική αξία κάποτε. Τα παραδείγματα είναι πολλά και γνωστά. Εδώ θ' ασχοληθώ σύντομα με την ποιητική αλληλογραφία δυο Κυπρίων ποιητών, που παρουσιάζει ενδιαφέρον και για τα δυο θέματα του σημερινού Συμποσίου, την ποίηση και την κριτική.

Ξέροντας πόσο ενδιαφέρομαι για τον ποιητή Παύλο Λιασίδη, ο δρ. Κώστας Π. Κύρρης είχε την καλοσύνη να μου ανακοινώσει πριν από μερικούς μήνες, ότι θα μου έστελνε αντίγραφο της ανέκδοτης «ποιητικής αλληλογραφίας» των ποιητών Παύλου Λιασίδη και Χαράλαμπου Δημοσθένους, γιατί σκοπεύει να την εκδώσει και επιθυμεί να γράψω την εισαγωγή. Όμως, μόλις κατά το τέλος του Ιουλίου 1987 έφτασαν στα χέρια μου αντίγραφα των ποιημάτων της αλληλογραφίας αυτής μαζί με διάφορα άλλα ποιήματα του Χ. Δημοσθένους.

Για την ιστορία του χειρογράφου καθώς και για άλλα σχετικά ζητήματα ελπίζω να γράψει τα δέοντα ο Κύρρης στην έκδοσή του. Θ' ασχοληθώ εδώ με το περιεχόμενο και τη μορφή της «Αλληλογραφίας».

Η αλληλογραφία κρατάει από το Νοέμβρη του 1979 μέχρι το Σεπτέμβρη του 1984. Περιλαμβάνει τριανταμία επιστολές του Λιασίδη σε στίχους και τριανταμία του Δημοσθένους. Ανάμεσα σ' αυτές υπάρχουν και μερικές γραμμένες στον πεζό λόγο σαν συμπλήρωμα στην αρχή ή στο τέλος των ποιητικών ή και σαν αυθύπαρκτες μονάδες. Οι περισσότερες δεν είναι χρονολογημένες, όμως δεν είναι δύσκολο να τοποθετήσει κανείς αδρά και τις αχρονολόγητες σε κάποια πιθανή χρονολογία. Όλες είναι γραμμένες στην κυπριακή διάλεκτο.

Ο Παύλος Λιασίδης, από τη Λύση, κι ο Χαράλαμπος Δημοσθένους από τη γειτονική Κοντέα, γνωρίζονταν από τα νεανικά τους χρόνια και ήτανε φίλοι στενοί κι αγαπημένοι σ' όλη τους τη ζωή. Όταν η τουρκική εισβολή του 1974 τους έκανε πρόσφυγες, ο Λιασίδης βρέθηκε στην Τσιακκιλερή της Λάρνακας κι ο Δημοσθένους στα Μανδριά της Πάφου. Αλλά περί το τέλος του 1979 συναντήθηκαν στις «Φοινικούδες» της Σκάλας και ξαναθυμήθηκαν τα παλιά, τα γλέντια τους με το τραγούδι, την απαγγελία ποιημάτων τους και με τη φλογέρα, το «πιδκιαύλιν», που το έπαιζε θαυμάσια ο Παύλος. Όμως το άφησε το αγαπημένο του πιδκιαύλιν στη Λύση, «όταν όλοι οι πρόσφυγες φύγαμε με τα ρούχα που φορούσαμε», λέγει παραστατικά ο Δημοσθένους. Κ' έτσι ο Δημοσθένους, που είναι και καλός τεχνίτης πιδκιαυλιών, έκανε με καλάμι ένα νέο πιδκιαύλιν και το έστειλε στο Λιασίδη με μια ποιητική επιστολή

του. Του απάντησε ο Λιασίδης πως δεν του άρεσε το πιδκιαύλιν, κ' έτσι ο Δημοσθένους του έκανε δεύτερο, που και πάλι δεν του άρεσε, κ' έπειτα τρίτο με το οποίο κάπως ικανοποιήθηκε ο Διασίδης, χωρίς ωστόσο να μπορεί αυτό να παραβληθεί με το αγαπημένο δικό του που έμεινε στη Λύση. Κι αυτά τα μαθαίνουμε από τις επιστολές σε στίχους που αντάλλαξαν οι δυο ποιητές.

Αλλά το κύριο θέμα της αλληλογραφίας των ήταν η νοσταλγία για τα αγαπημένα τους χωριά, η ελπίδα και η ευχή γρήγορα να πραγματοποιηθεί ο γυρισμός για να χαρούν όπως και πριν την όμορφη ζωή στα ελεύθερα χωριά τους. Ο πόνος τους από την προσφυγιά, ο πόθος της ελευθερίας, η νοσταλγία και η ελπίδα του γυρισμού παρουσιάζονται σ' όλη την αλληλογραφία τους και είναι το κύριο μοτίβο της ποιητικής επικοινωνίας των.

Άλλο θέμα που τους απασχολεί σοβαρά είναι η ποίηση, το περιεχόμενο και η τεχνική της. Ο Δημοσθένους αναγνωρίζει την ποιητική υπεροχή του Λιασίδη και δέχεται πρόθυμα την εποικοδομητική κριτική του, που συχνά είναι πολύ αυστηρή. Ο Δημοσθένους είναι κάπως πολύλογος, με συχνές επαναλήψεις, αναφέρεται στην ελληνική αρχαιότητα σάμπως να επιδεικνύει την αρχαιογνωσία και τα διαβάσματά του, ζητάει ευγενικά, αλλά κάποτε και «προκαλεί» το Λιασίδη, να του εκφέρει τη γνώμη του για τα ποιήματά του. Ο Λιασίδης, σύντομος και περιεκτικός, μιλάει πάντα ανοιχτά, ελεύθερα και τολμηρά για την ποιητική τέχνη, κρίνει, επικρίνει κ' επαινεί αξιολογώντας δίκαια και προσεκτικά τα ποιήματα του φίλου του.

Συχνά θίγουν διάφορα θέματα από την καθημερινή ζωή, μιλούν για τις αλλαγές που ο χρόνος έχει επιφέρει στη διάπλαση της ζωής, για τα «καλά περασμένα» και το δύσκολο παρόν, για τις ελπίδες και τις επιθυμίες των, για φόβους και κινδύνους και θυμούς, για τα δεινά της ζωής, κρυφά και φανερά, που μας πιέζουν. Παρά ταύτα είναι αισιόδοξοι, προσβλέπουν στο μέλλον με πίστη, οραματίζονται βελτίωση της ζωής, και συμβουλεύουν με καλοσύνη και αυτοπεποίθηση. Αλλά και δεν τους λείπει ο σαρκασμός και η ειρωνεία, το black humor (μαύρο χιούμορ), όχι μόνο για τους άλλους αλλά και για τον ίδιο τον εαυτό τους. Ο αυτοσαρκασμός και η αυτοειρωνεία είναι γι αυτούς στοιχείο σωστικό μέσα στις αντιφάσεις της ζωής που είναι αναγκασμένοι να τις υφίστανται. Γι αυτό και ο λόγος τους συχνά γίνεται συμβουλευτικός, μολονότι κάποτε πικρός.

Συχνά παίρνοντας αφορμή ο ένας ποιητής από μια φράση του άλλου, από μια σκέψη ή παρομοίωση ή εικόνα του, συζητεί την άποψη αυτή, πλάθει καινούργιες εικόνες, αναπτύσσει περισσότερο το θέμα, και το περπατάει με το νου και τη φαντασία του σε περιοχές άλλες, φιλοσοφικές, ιστορικές, ρεαλιστικές από τη ζωή, — κ' έτσι δημιουργεί αυθύπαρκτο ποίημα, αξιόλογο και ως περιεχόμενο και ως ποιητική τέχνη. Οι περιπτώσεις αυτές γίνονται αφορμή για να γνωρίσουμε καλύτερα τους ποιητές σαν ανθρώπους, σαν υπάρξεις ζωντανές που χαίρονται τη ζωή ή γίνονται θύματά της, και γι αυτό αποκτούν πείρα που τους οδηγεί σε παρατηρήσεις και σκέψεις φιλοσοφημένες, σταθερές, προσωπικές. Η συζήτησή τους π.χ. για ζωή και θάνατο, για «πράσινο φως» και ελευθερία κινήσεων, για ήλιο και δύση, για ποίηση και αθανασία, δημιουργούν στον Παύλο Λιασίδη σκέψεις γεμάτες συγκίνηση και τρυφερότητα, και

τον κάνουν να εκφράσει την επιθυμία πως, όπου κι αν πεθάνει, θέλει να τόνε θάψουν στο χωριό του, στη Λύση.

Κάποτε ο Δημοσθένους του έστειλε μιαν ευχετήρια κάρτα με αμάξι και μούλα ζευγμένη σ' αυτό, για να πάει, λέει, ο Λιασίδης πίσω στη Λύση με την οικογένειά του. Του απαντά ο Λιασίδης πως η μούλα είναι πολλή γι' αυτόν, που πάντα ήταν φτωχός, κι ούτε είναι πια εύκολο να γυρίσουν οι πρόσφυγες στα χωριά τους με τον κομματισμό που κατατρύχει τώρα την Κύπρο. Και η συζήτηση συνεχίζεται με το Δημοσθένους να επιμένει στο «δώρο» του και να εκφράζει την επιθυμία να γυρίσει στην Κοντέα, στο περιβόλι του, στα δέντρα του. Όσο για πλούτη, έχει κι ο Λιασίδης, του λέγει, και θα τα έχει για πάντα: τα αθάνατα ποιήματά του. Κι ο Λιασίδης αναγνωρίζει πως πραγματικά έχει «μάλιν», τα ποιήματά του, για τα οποία όμως «τράβηξε» πολλά.

Κάπου παραπονιέται ο Λιασίδης πως: «Εν έχω πκιον σγιαν είχα πριν σαν του ατού γαλάτες». Κι ο Δημοσθένους του απαντά πως, τώρα που γέρασαν κι' οι δυο «του ατού γαλάτες» είναι τα παιδιά και τα εγγόνια τους, που όπως τα αετούδια των αετών γίνουνται αφορμή «να γράφουνται τραούδκια». Βέβαια παραδέχεται αλλού ο Λιασίδης πως, «αν είσαι ποιητής καλός είτ' εφευρέτης μιάλος», μένεις πάντα στη ζωή, στην πνευματική ζωή, αθάνατος. Κι όταν ξανά παραπονιέται πως δεν γράφει πια ποιήματα «σαν πρώτα», γιατί έχασε τη δημιουργικότητά του και είναι ξένος μέσα σε ξένους, η απάντηση του Δημοσθένους είναι χαρακτηριστική της μεγάλης εκτίμησης και της ειλικρινούς αγάπης που έχει για τον ποιητή. Γιατί ο Λιασίδης είναι πραγματικά ο δάσκαλος του Δημοσθένους, που τον θαυμάζει και τον απομιμείται, και χρησιμοποιεί στίχους-χωρία από τα γνωστά ποιήματα του Λιασίδη. Για τα ογδοντάχρονα του Λιασίδη ο Δημοσθένους έγραψε ένα ωραιότατο ποίημα, στο οποίο εξυμνεί την τέχνη του και του εύχεται «ποττέ να μεν μαράνουσιν τα Φκιόρα της Καρκιάς σου».

Πολύ ενδιαφέρον έχει ένα «πεζό» γράμμα του Λιασίδη, που αναφέρει το επόμενο ανέκδοτο για την αθανασία. Κάποιος υπουργός από την Ελλάδα ρώτησε το Λιασίδη σε μια συγκέντρωση:

— «Πόσων χρονών είσαι;»

— «81», λαλώ του.

— «Μπράβο... να τα εκατοστήσεις.»

— «Οϊ», λαλώ του.

— «Γιατί;»

— «Εθ θέλω νάχω σύνορα... Ωσπου πάω... Μπορεί νάρτει άθανασία ως τότε, τζιαί γιατί νά τήν χάσω;»...

Παίρνοντας αφορμή απ' αυτό ο Δημοσθένους του έγραψε ένα μεγάλο γράμμα-ποίημα, που το επαινεί πολύ ο Λιασίδης σε μια τετράστιχη απάντησή του. Σ' άλλα ποιήματα-επιστολές ο Λιασίδης επαινεί κάποιο άλλο ποίημα του Δημοσθένους, όμως την απαντητική ευχαριστήρια επιστολή του την επικρίνει σαν άτεχνη, γι' αυτό κι ο Δημοσθένους απαντά πως θα προσέχει πια πολύ και θα επεξεργάζεται περισσότερο την ποιητική παραγωγή του.

Τα περισσότερα ποιήματα και των δυο ποιητών είναι δίστιχα ομοιοκατάληκτα σε δεκαπεντασύλλαβους. Λίγα είναι τετράστιχα σε δεκαπεντασύλλαβους με σταυρωτή ομοιοκαταληξία. Ο Δημοσθένους χρησιμοποιεί (ιδιαίτερα στα άλλα του ποιήματα) και την τετράστιχη Λιπερτική στροφή: δεκαπεντασύλλαβος ο πρώτος στίχος, δυο οκτασύλλαβοι ο δεύτερος και ο τρίτος, εφτασύλλαβος ο τέταρτος με ομοιοκαταληξία: αββά. (Άνκαι είναι πολύ γνωστή και κοινή η στροφή αυτή στη λαϊκή κυπριακή ποίηση, τη λέω «Λιπερτική στροφή» γιατί πολύ τη χρησιμοποίησε ο Λιπέρτης). Ο Λιασίδης σε δυο εξάστιχά του και σ' ένα τετράστιχο χρησιμοποιεί γοργότερα μέτρα.

Και οι δυο είναι καλοί δουλευτές του παραδοσιακού στίχου, όμως ο Λιασίδης είναι πολύ πιο προσεκτικός γενικά και στο μέτρο και στην ομοιοκαταληξία. Οι εικόνες του είναι ζωηρότερες και συχνά πρωτότυπες, οι παρομοιώσεις φυσικώτερες, τα νοήματα καθαρώτερα και με αυστηρή συνέπεια. Αλλά και ο Δημοσθένους επεξεργάζεται με πολλή προσοχή και τέχνη τα ποιήματά του τόσο στη μορφή όσο και στο περιεχόμενο. Μιμείται, πολύ ελεύθερα αλλά και πολύ επιτυχεμένα, το Λιασίδη. Τον ακολουθεί ιδιαίτερα στις σκέψεις του και στον τρόπου που διατυπώνει και εκθέτει τις σκέψεις του, (πολύ περισσότερο σε μερικά από τα άλλα, ανέκδοτα επίσης, ποιήματά του, που αποτελούν ξεχωριστή ομάδα στα φωτοτυπωμένα χειρόγραφα που ο κ. Κ. Κύρρης πολύ ευγενικά έθεσε στη διάθεσή μου, και τον ευχαριστώ και πάλι απ' εδώ. Όμως γι αυτά χρειάζεται ιδιαίτερη ομιλία).

Οι δυο ποιητές κρίνουν ο ένας τα ποιήματα του άλλου, όμως δεν επικρίνουν ή επαινούν απλώς, αλλά και αιτιολογούν την άποψή τους και τη στηρίζουν με επιχειρήματα πραγματικά και αισθητικά. Δέχονται την κρίση ο ένας του άλλου ήρεμα, με κατανόηση, σχεδόν μ' ευγνωμοσύνη. Γιατί είναι καλόπιστοι και ειλικρινείς. Ενδιαφέρονται για την ποιητική τέχνη κι όχι για προσωπική επίδειξη. Έχουν ανθρωπιά κ' ευγένεια, και η κρίση τους δείχνει γνήσιο ενδιαφέρο για τη ζωή και την τέχνη κι όχι για τη μεγαλοποίηση του εαυτού των.

Άρεσε και στους δυο να γράφουν επιστολές σε στίχους, όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και όταν αλληλογραφούσαν με άλλα πρόσωπα. Ο Παύλος Λιασίδης π.χ. ανάμεσα στις άπειρες επιστολές που μου έστειλε στα πενήντα τόσα χρόνια της γνωριμίας μας, μου έγραψε και αρκετές σε στίχους. Γνωρίζουμε επίσης πως και με τον ποιητή Μιχάλη Πασιαρδή κρατούσε ποιητική αλληλογραφία ο Λιασίδης. Κι ο Χ. Δημοσθένους, στην άλλη ομάδα ποιημάτων του που έχω μπροστά μου, αρκετά τα έχει γράψει σαν επιστολές σε διάφορα πρόσωπα. Υποθέτω πως και ο Λιασίδης και ο Δημοσθένους θα έγραφαν και σ' άλλους, γνωστούς και φίλους των, σε στίχους. Είναι ένα θέμα που πρέπει να ερευνηθεί ευρύτερα, να μαζευθούν τα σχετικά κείμενα, να μελετηθούν και «ει δυνατόν» να εκδοθούν όσα έχουν γενικώτερο ενδιαφέρον.

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΠΡΟΥΣΗΣ

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΣΤΟ «ΛΥΡΙΚΟ ΛΟΓΟ Β΄» ΤΟΥ ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ

Με τον «Λυρικό λόγο β΄» η ποίηση του Κύπρου Χρυσάνθη επιστρέφει πολυδύναμη στην πεζή κι όμως ουσιώδη καθημερινότητα. Μια καθημερινότητα που μέσα στη φαινομενική της απλότητα, συνοψίζει τη συγκλονιστική ουσία της ζωής μας. Από αυτή την άποψη, μέσα από το λιτό και άμεσο στίχο, αναδεικνύεται, ώριμη στην αμεσότητά της, η ποιητική φωνή του Κύπρου Χρυσάνθη, που φαίνεται να αφήνει οριστικά πίσω της μια μεγαλόστομη πληθωρικότητα που συναντούμε στο «Λυρικό λόγο α΄». Μέσα από την τελευταία ποίηση του Κύπρου Χρυσάνθη, που καλύπτει χρονικά την περίοδο μετά το '74, παρά τη λανθάνουσα ποιητική και θεματική παρουσία των χρόνων πριν την εισβολή, περιέχεται ένας άλλος κόσμος κι ένας άλλος πληθυσμός, δοσμένος μέσα από μιαν άλλη γραφή, περισσότερο λιτή και σαφώς ωριμότερη. Όχι, πως ο κόσμος τούτος και ο πληθυσμός δεν υπήρχαν στην προηγούμενη γραφή του Χρυσάνθη. Μόνο που τώρα προβάλλουν μέσα σε μια σαφήνεια και αμεσότητα, καθώς σε συναντούν και κουβεντιάζουν μαζί σου, στους χώρους της καθημερινής συντροφιάς και περιδιάβασης.

Οπωσδήποτε η αποψινή εισήγηση δεν καλύπτει όλο το πλάτος του «Λυρικού λόγου β΄» του Κύπρου Χρυσάνθη. Ούτε αποτελεί μια πλήρη παρουσίαση των ποιημάτων που απαρτίζουν τον ποιητικό τούτο τόμο. Δεν είναι παρά μόνο μια εκλεκτική ανάγνωση στα μέτρα του λανθάνοντος οδοιπορικού, μια παράλληλη οδοιπορία με τον ποιητή, τόσο στα μέτρα του κυπριακού κέντρου όσο και σ' αυτά της ελληνικής περιφέρειας. Έτσι, από μια άποψη, η ανάγνωση παρακολουθεί την ποιητική ανάπτυξη σ' ένα χώρο, που καθίσταται εξόχως ποιητικός, μέσα από την δεσπόζουσα ποιητική γεωγραφία του Κύπρου Χρυσάνθη. Πρόκειται για μια γεωγραφία, που θα οδηγήσει σε μιαν νεοελληνική αυτοσυνειδησία, ιδιότυπη στην ανάπτυξη της.

Ο «Λυρικός λόγος β΄» του Κύπρου Χρυσάνθη λειτουργεί στα μέτρα και τα όρια ενός οδοιπορικού. Η γεωγραφία αυτής της ποίησης ξεκινά από τις γειτονιές της Λευκωσίας, περνά στους κάμπους της Κύπρου, φτάνει στη Σαλαμίνα κι από 'κει απλώνει στο χώρο του μείζοντος ελληνισμού, στα νησιά του Αιγαίου, ως την Ακρόπολη. Εδώ προβάλλει, μ' ένα τρόπο άμεσο, το σκηνικό της καθημερινής μας περιπλάνησης, η περιδιάβαση στη γλυκεία χώρα Κύπρο. Κι ακόμα, σε μια ανάπτυξη προς το κέντρο της μητρόπολης, μας δίνεται το οδοιπορικό ενός άλλου κόσμου, τα καλοκαιρινά δρομολόγια του ελλαδικού χώρου. Εδώ μέσα από τη γεωγραφική ανάπτυξη λανθάνει μια άλλη. Αυτή του υπόγειου αλυτρωτισμού της περιφέρειας προς τον ομφάλιο λώρο της μητρόπολης πατρίδας. Από αυτή την άποψη, και στα μέτρα του οδοιπορικού ή της γεωγραφίας, προβάλλει η θαυμαστή ενότητα της ελληνικής εμπειρίας.

Στην ποιητική συλλογή «Οι δίσεκτες χρονιές», που έχει υπότιτλο «Της γλυκείας χώρας Κύπρου», λανθάνει ένα οδοιπορικό, που κορυφώνεται στην εγ-

κατάλειψη της Κύπρου με την φυγή των Ελλήνων στρατιωτών το 1967 και τον ερχομό των βαρβάρων το 1974. Θά'θελα πρώτα να σταθώ στο ποίημα «Τα τραίνα», που θα φανεί ίσως παράξενο που το συναντούμε σε μια ενότητα, που κεντρικό θέμα της έχει την εθνική ματαίωση της Κύπρου, μέσα από την εμπειρία του 1974. Ιδωμένο όμως μέσα από την οπτική της οδοιπορίας που διανοίγει η ποίηση του Χρυσάνθη, φαίνεται να αποτελεί το αφετηριακό όριο μιας νέας ποιητικής οπτικής. Το διαβάζω.

Τὰ τραῖνα δὲν κρατᾶνε ἐφημερίδες
ἔχουνε δρομολόγια, τυπικοὺς χαιρετισμοὺς
δὲν ξεχωρίζουν μέρα ἢ νύχτα
τοὺς ἐπιβάτες πάντοτε καλωσορίζουνε μὲ μιὰ σφυρίκτρα
παλεύουν μὲ τὸν ἄνεμο καὶ τὴ βροχὴ
ἀνάβουνε τὰ φῶτα σβύνουνε τὰ φῶτα
μὲ πρόγραμμα δὲν ξέρουνε πολιτικὴ
μισοῦν τὴν ἀπεργία ποὺ τὰ κοιμίζει πάντοτε ξεσκέπαστα
τὰ τραῖνα παίρνουν τὴν ψυχή μας στοὺς σταθμοὺς
τί περιμένουμε μὲς τοὺς σταθμοὺς μὲ τὶς βαλίτσες μας κενὲς
ἀπ' ὄνειρα καὶ σχέδια
τὸ μέγα τραῖνο πότε θἄρθη ποὺ θὰ μᾶς γυμνώση
ἀπὸ τὴν αἴσθηση τῆς γῆς πιὸ πέρα ἀπ' τοὺς σταθμοὺς
θὰ μᾶς ὀρθώση κάθετα γιὰ τὸ ταξίδι τ' οὐρανοῦ...

Κυρίαρχο στο πιο πάνω ποίημα είναι ένα αίσθημα ματαίωσης. Είναι η εμπειρία ενός αδιέξοδου κενού, μιας περιπλάνησης χωρίς νόημα, χωρίς προοπτική, σ' ένα κόσμο βυθισμένο, χωρίς λύτρωση, ενώπιον μιας λανθάνουσας ή επικείμενης καταστροφής. Εδώ δεσπόζει η αγωνία για μια διαφυγή, μια διέξοδο, προσωπική, υπαρξιακή, πολιτική, εθνική.

«Το μέγα τραίνο πότε θάρθη...

Κι ακόμα το διερχόμενο υπογείως ή λανθάνον τέλμα της πολιτικής:

«Τα τραίνα δεν κρατάνε εφημερίδες
έχουνε δρομολόγια...
ανάβουνε τα φώτα σβύνουνε τα φώτα
με πρόγραμμα, δεν ξέρουνε πολιτική».

Από αυτή την άποψη τα τραίνα οδηγούν στην πεζή καθημερινότητα, στη συναλλαγή των πεζών συναναστροφών. Αντίθετα το λυτρωτικό όραμα το εκφράζει το αναμενόμενο σύμβολο, το μέγα τραίνο, που όμως δεν ήλθε ποτέ. Γιατί εν τω μεταξύ ήλθαν οι βάρβαροι. Είναι σαφείς πιστεύω οι προεκτάσεις προς το εθνικό όραμα του αλύτρωτου ελληνισμού της Κύπρου κι ο σκοτωμένος μεγαλοϊδεατισμός.

Στα μέτρα του δεσπόζοντος οδοιπορικού αλλά και της αναχώρησης-ματαίωσης ή αποτυχίας λειτουργεί και το ποίημα «Αποχαιρετισμός στους ελλαδικούς στρατιώτες (1967).

'Αναχωροῦν τὰ κύτταρά μας δίχως ἱστορία καὶ τίτλους. Στὸ χῶμα μένει τ ἀποτύπωμά τους μὲ μιὰ ἀμφίβολη γραμμή. Στοὺς ὤμους κάποιων φορεσιῶν στηρίξαμε τὰ πόδια γιὰ γεφύρι: Ἤ τὸ νερὸ μᾶς τὰ παράσυρεν ἤ τὸ κρασὶ τῶν δίσεκτω μας λογισμῶν.

Λεπτὲς κουρτίνες ἀπὸ δάκρυ κι' ἀπ' ὁμίχλη θὰ σκεπάζουν τ' ἀσημένια κατευόδια. Τὸ χέρι δὲ μπορεῖ τὸν κύκλο νὰ διαγράφει. Μπορεῖ ἡ καρδιὰ νὰ στέλλει τοῦ αἵματος τὸν ογκο ὡς πέρα στ' ἀττικὸ ἀκρογιάλι.

Πάντα θὰ παίρνουμε ὀξυγόνο ἀπ' τὴν Ἑλλάδα αἰώνων.

Στὸ καλό!

Ἔχουμε εδὼ ἐνα οδοιπορικό ματαίωσης και αποτυχίας, που θα κορυφωθεί με το διασκορπισμό του κόσμου της Κύπρου, μέσα από το χρονικό της δίσεχτης χρονιάς. Και μόνο οι τίτλοι της ποιητικής ενότητας *«1974» Ἦλθαν οι βάρβαροι στην Κύπρο»* μας οδηγούν προς αυτή την κατεύθυνση ή αυτή την οπτική που διανοίγει ή εισάγει στη νέα ποιητική του Χρυσάνθη: *«Στην αποβάθρα», «Ο Χωρισμός», «Παράλια πόλη της Κύπρου 1974», «Οι εκτοπισμένοι», «Το φευγιό»* κ.λπ. Τώρα αναδύεται ένας κόσμος, που οδοιπορεί στη μοναξιά του ή στις μικρές μνήμες (*«Η μοναξιά», «Μικρές μνήμες»*).

Μέσα από αυτό το αδιέξοδο οδοιπορικό ή το οδοιπορικό της οδύνης θα προβάλει η επίμονη αναζήτηση της υπέρβασης ή της διαφυγής. Δεν είναι γι' αυτό τυχαίο, που δυο χρόνια πιο ύστερα ο Χρυσάνθης θα επιστρέψει στο γνώριμο οδοιπορικό του φωτός, με την ποιητική ενότητα «Πέρα απ' την Ελλάδα ο ἡλιος-Οδοιπορικό». Εδώ, μέσα από την πορεία, διέλευση ή διάνοιξη προς τον ελλαδικό χώρο, θα μας δοθεί η αισιόδοξη δεσποτεία του φωτός. Μέσα από αυτό το οδοιπορικό του φωτός ο Χρυσάνθης θα επιχειρήσει την υπέρβαση του αδιεξόδου.

Εἶμαι γεμάτος φως της απεραντοσύνης

θα διακηρύξει.

Εδώ είναι τα *«Καλοκαιρινά δρομολόγια»:*

I

Αὐτὴ ἡ γραμμὴ τῆς θάλασσας, ποὺ μπήγει
τὸν οὐρανὸ στὸν κόρφο τῆς στεριᾶς,
ἕνα ποτάμι εὐθυγραμμίζει φῶς κατάστηθά σου,
τρυπᾶ τὸ μάτι σου μ' ἀνασασμὸ γλαυκό,
ποτίζει πράσινο χυμὸ τὸ σῶμα σου,
ποτίζει καὶ βλασταίνει φῶς ἀπ' τὴ ματιά σου,
δεύτερος ἥλιος γίνεσαι κι ἀντιπαλεύεις μὲ τὸν ἥλιο
ποὺ καθρεφτίζει τὰ μαλλιὰ σὲ κάτοπτρα ἐπιδέξια,
κορινθιακὲ μου κόλπε.

Η ποιητική γεωγραφία τώρα διανοίγεται στους ορίζοντες του ελλαδικού χώρου. Η θάλασσα του Αιγαίου, η θάλασσα της ελληνικής λύτρωσης, το Σούνιο, το Μεσολόγγι, τα Γιάννινα, το Φάληρο, η Αίγινα, οι Δελφοί αναδεικνύουν μιαν άλλη οπτική των πραγμάτων, οδηγώντας μας σε μια λυτρωτική περιδιάβαση στο σώμα της πατρίδας. Κι όλα αυτά χωρίς να εγκαταλείπεται η αφετηρία ή το όριο αναφοράς, που είναι η γλυκεία χώρα Κύπρος.

ΤΗΣ ΓΛΥΚΕΙΑΣ ΧΩΡΑΣ ΚΥΠΡΟΥ

I

Ἔρωτας μέγιστος:
γεννήθηκεν ἡ Κύπρος.

II

Ἡ Κύπρος εἶναι μιὰ σταγόνα
κάτω ἀπὸ τὸ κάθε πέλμα
φυσᾶ τὸ πέλαγος καὶ τὴν χτενίζει
μὲ μνῆμες
τ' ἀκρωτήρια της γυμνάζονται μ' ἐφήβους
καὶ μιλοῦν μὲ πρωίες
οἱ κόλποι κοιμοῦνται στὸ λάδι
τῶν πράσινων μαλλιῶν
ἡ Κύπρος πολλαπλασιάζεται
στὸν χάρτη.

III

Μέσα στὸ κύμα ἀντιπαλεύω μὲ τὸν ἥλιο
καὶ μὲ τὴν ὁμορφιά σου, Κύπρος θερινή:
μᾶς ξεγυμνώνεις τὴν ψυχὴν ἀπ' τὰ πουκάμισα τῶν ἀριθμῶν
καὶ τῶν διαδρόμων.

Ἀπὸ ἐδῶ θα οδηγηθοῦμε σ' ἕνα κόσμο και σ' ἕνα πληθυσμό, που δεσπόζει στις καθημερινές μας ομιλίες. Εἶναι τώρα η επιστρόφή στον κόσμο της Κύπρου. Δεν εἶναι γι' αυτό τυχαίο που θα συναντήσουμε τώρα τις συλλογές «Το φως δεν χάνεται από την Κύπρο» το 1979 καὶ «Η ευτυχία της γης» το 1983. Κι ανάμεσά τους τη δεσπόζουσα μορφή της κυπριακής αυτοσυνειδησίας την «Αροδαφνοῦσα» το 1980.

Τέλος του οδοιπορικού της ποιητικής του Κύπρου Χρυσάνθη θα μας φέρει στον κόσμο της πεζής καθημερινότητας: «Η πολυκατοικία», «Το κορίτσι της Δευτέρας», «Η σκουπίστρα», «Ο νυχτοφύλακας», «Το πρωινό κορίτσι».

Αὐτὸς ὁ ἀντικρυνὸς ἐλέφαντας, ἡ πολυκατοικία
μοῦ κόβει τὴ μικρή μου ἀκρόπολη μ' ἀναίδεια.
Ὅταν θελήσω ν' ἀναπνεύσω
τὸ λίγο μάτι τ' οὐρανοῦ στενεύει,
γίνεται μιὰ μικροψυχία.

Κάποτε ζήτησα νὰ δῶ λίγο φεγγάρι,
δυὸ δράμια ἀχτίδα τέλος πάντων:
ἡ ἐντύπωση δὲν εἶχε ὀστᾶ σαφῆ
γιατὶ τὸ τζάμι παραθύρου μόλις μίλησε.

Καθόμαστε, λοιπόν, στὸ θάνατό μας πάνω,
μετρᾶμε κάρτες εὐχητήριες,
τὸ ὑπόλοιπο τῆς σύνταξής μας,
τὴν αὐτοτιμωρία μας;
Κι' ἐκάπνισα στὴν πίπα μου τὴν πίκρα.

«Η πολυκατοικία»

Τα πράγματα πια θα λειτουργούν μέσα από την επιγραμματική αμεσότητά τους, σ' ένα επίπεδο υπαρκτικού σπαραγμού. Μέσα από τη λιτή, σχεδόν ανάλαφρη ποιητική τεχνική, θα μας δοθεί η διυλισμένη θλίψη ενός ανθρώπου, που βλέπει τα πράγματα μέσα από την οπτική του αναλωμένου χρόνου που επιχειρεί τις μικρές του ανταρσίες μέσα στην ευτυχία της γης του.

Το οδοιπορικό του Κύπρου Χρυσάνθη θα ολοκληρωθεί με μιαν επιστροφή στον περίγυρο της Λευκωσίας, στον κόσμο που μας περιβάλλει καθημερινά: «Η Κυριακή μου», «Προσωπικό», «Η παλιά Λευκωσία», «Ευχαριστίες», «Κυπαρίσσι στη Λευκωσία», «Τα τείχη της Λευκωσίας».

Ἡ Κυριακή μου ξεπετάχτηκε απ' τὰ παράθυρα
ἀγουροξύπνητη, μὲ καθαρὴ ποδιά,
πῆρε τοὺς δρόμους μὲ τὸ πράσινο καπέλο της,
ἀντάλλαξε χαιρετισμοὺς πρωτοχρονιάτικους ἡ Κυριακή μου,
χάϊδεψε τὰ μαλλιὰ τοῦ γιασεμιοῦ,
καὶ στὶς χαρούμενες προθῆκες χαμογέλασε ἡ Κυριακή μου,
θυμήθηκε τὶς φιλαρμονικὲς παλιῶν καιρῶν,
τοὺς εὔθυμους περίπατους...
κι' ἔφτασε ἐκεῖ ποὺ ξεχωρίζουνε οἱ ἐχθροὶ–
στὴ Λήδρα ὅλου τοῦ κόσμου
κι' ἂς εἶναι ἡ Λήδρα ὁδὸς τῆς Λευκωσίας–
κι' ἀπ' τὰ σακκιὰ τῆς ἄμμου, ποὺ τὰ στόλιζε χορτάρι
καὶ μιὰ μικρούλα παπαρούνα,
ψήλωσε τὸ κεφάλι ἡ Κυριακή μου κι' εἶπε
στοὺς ἄλλους, μὲ τὴν ἄλλη γλώσσα
καὶ τ' ἄλλο πρόσωπο,
τοὺς εἶπε: «καλημέρα».

«Η Κυριακή μου»

Μέσα από την πιο πάνω ποιητική ενότητα θα αναδυθεί ο κόσμος της καθημερινής μας περιπλάνησης, ένας κόσμος που επειδή ακριβώς τον συναντούμε καθημερινά πολλές φορές μας διαφεύγει.

Αυτός είναι ο κόσμος της ποιητικής ωριμότητας του Κύπρου Χρυσάνθη. Μια οδοιπορία στους δρόμους και τα στενά, συντροφιά με τον πληθυσμό της ποιητικής περιδιάβασης του Χρυσάνθη, θα μας δώσει τη χαρά και την πλήρωση της αυτοσυνειδησίας αλλά και της υπέρβασης της πικρής εμπειρίας της αποτυχίας. Κι αυτή είναι η αρετή της ποίησης. Να μας πάει παραπέρα. Πράγμα που πετυχαίνει ο Κύπρος Χρυσάνθης με μια καινούρια ποίηση επιγραμματικής και λιτής αμεσότητας.

ΝΙΚΟΣ ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ

ΤΟ ΕΠΟΣ ΤΟΥ '40 ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΑ·Ι·ΚΗ ΜΑΣ ΠΟΙΗΣΗ

Σ' ό,τι αφορά τη συμμετοχή της Κύπρου στους διάφορους αγώνες του Έθνους, η βιβλιογραφία δε φαίνεται να είναι και πολύ μεγάλη. Ωστόσο, επειδή αρκετοί Κύπριοι πήγαν και πολέμησαν πλάι στους Έλληνες αδελφούς μας, ιδιαίτερα στον πόλεμο του 1897, στους βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913, στη μικρασιατική εκστρατεία (1922) και στο β΄ παγκόσμιο πόλεμο, επείγει, νομίζω, η ανάγκη να συγκεντρωθεί η υπάρχουσα βιβλιογραφία, να εμπλουτιστεί με νέο υλικό, αρχειακό, κυρίως, και από προφορικές αφηγήσεις, προκειμένου να μελετηθεί σε βάθος η πρόσφατή μας ιστορία και η συμβολή της Κύπρου στους εθνικούς αγώνες.[1]

Αρκετοί Κύπριοι ποιητάρηδες μας άφησαν αρκετά στιχουργήματά τους αναφορικά με τους πιο πάνω πολέμους. Αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη ότι οι μαρτυρίες που μνημονεύουν στα ποιήματά τους προέρχονται ως επί το πλείστον εξ αυτοψίας, επειδή οι ίδιοι πήραν μέρος ως εθελοντές στα διάφορα γεγονότα που περιγράφουν, τότε αντιλαμβάνεται πόσο πολύτιμο υλικό μπορεί ν' αντλήσει ο ερευνητής από τις λαϊκές αυτές πηγές, όσο περιφρονημένες και ταπεινές και αν είναι.

Εδώ, λοιπόν, θα εξετάσουμε πώς είδε η λαϊκή ποίηση της Κύπρου το έπος του '40, την αντίσταση του ελληνικού λαού εναντίον του φασισμού και τη συμβολή της Κύπρου στον αντιφασιστικό αγώνα.

Μόλις έφταση στην Κύπρο η είδηση ότι η Ελλάδα δέχτηκε επίθεση από την Ιταλία και ότι μπήκε στον πόλεμο για να υπερασπίσει την ελευθερία της, με πρωτοβουλία της εκκλησίας, των σχολείων, των οργανώσεων και των σωματείων συστήθηκαν τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά επιτροπές εράνων και άλλων εκδηλώσεων, με σκοπό να συγκεντρωθούν χρήματα, ρουχισμός και τρόφιμα και να προωθηθούν στην Ελλάδα, μέσω του ελληνικού προξενείου της Λευκωσίας. Η ανταπόκριση του κυπριακού λαού ήταν καθολική και εντυπωσιακή. Γέροι και γριές έδιναν ευλαβικά το κομπόδεμά τους, τα χρυσαφικά και τ' ασημικά και τα βραχιόλια τους. Γεωργοί πρόσφεραν τα γεννήματά τους, ενώ άλλες γυναίκες εργάζονταν σε εικοσιτετράωρη βάση για τη φανέλα του στρατιώτη. Ο λογοτέχνης μας Μελής Νικολα·ϊ·δης, απ' αφορμή την προσφορά από μια Κυπριοπούλα του δακτυλιδιού και των στολιδιών του γάμου της στον ιερό αγώνα, έγραψε το ωραίο διήγημά του «Η συμβολή της Κύπρου στον εθνικό αγώνα». Από την άλλη, το *Ελεύθερο βήμα* των Αθηνών (ημερ. 23.11.1940) έγραψε ότι οι έρανοι στην Κύπρο είχαν φτάσει τις £27.000. Μέλη, εξάλλου, της Παγκύπριας Οργάνωσης Φίλων Ελληνικής Αεροπορίας έθεσαν ως στόχο τους να προσφέρουν κάθε μήνα ένα αεροπλάνο στην Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό, ένας μόνο Κύπριος είχε προσφέρει το ποσό των £4.000!

Σ' ένα ποίημα του που τιτλοφορείται «Αυτοί που μας κτυπούν» ο λαϊκός ποιητής Γεώργιος Χρ. Κασάπης, από την Ξυλοτύμπου, υποσημειώνει: «*Απηγγέλθη την 21.11.1940 σε παγκοινοτικήν συγκέντρωσιν με σκοπόν την διενέργειαν εράνου δι' ενίσχυσιν του Ελληνικού αγώνος ενάντια στο φασισμό*».[2] Στο ποίημά του ο Κασάπης πλέκει το εγκώμιο της πολεμικής αρετής των Ελλήνων, κακίζει την ενέργεια της Ιταλίας, επικαλείται τη βοήθεια όλων των Κυπρίων για ενίσχυση της Ελλάδας και τελειώνει ως εξής:

Θεέ μου, εσύ που κυβερνάς τον κόσμο απ' άκρη σ' άκρη
και βλέπεις τόσα σου παιδιά π' αδικομαρτυρούν,
κάνε το δίκιο να φανεί και το θερμό μας δάκρυ
φωτιά να γίνει να καούν αυτοί που μας κτυπούν.

Βαθιά πληγωμένος ψυχικά ο Αναστάσης Γρίβας από τον τορπιλλισμό της «Έλλης» στις 15 Αυγούστου 1940 στα νερά της Τήνου, γράφει ένα μακροσκελές ποίημα, όπου εξιστορεί με κάθε λεπτομέρεια τα συμβάντα και τον αντίκτυπό τους στην κυβέρνηση και τον ελληνικό λαό. Το ποίημα καταλήγει ως εξής:

Και 'γώ ως Έλλην ποιητής το θεωρώ καθήκον
απ' όλες τες εισπράξεις μου το τέταρτον ν' αφήκω.
Θέλω να πω για έρανον της «Έλλης» θα το δώσω,
ως Έλλην το καθήκον μου και 'γώ θα εκπληρώσω.[3]

Την ίδια ακριβώς χρονιά, το 1940, ένας άλλος ποιητάρης, ο Κ.Α. Ανεμόμυλος, από την Ορμήδια, ζητά από την αγγλική κυβέρνηση της Κύπρου να επιτρέψει σε Έλληνες της Κύπρου να πάνε και να πολεμήσουν στο πλευρό των Ελλήνων αδελφών μας. Ο ίδιος διακηρύττει ότι θα διαθέσει όλες τις εισπράξεις από την πώληση των φυλλάδων του για τον ελληνικό αγώνα:

Η σεβαστή Κυβέρνησις πρέπει να επιτρέψει
και με τα ίδια αυτής έξοδα να μας πέψει,
μ' ελληνικούς και αγγλικούς στρατούς να ενωθούμεν
και όλοι μας σαν λέοντες μαζί να πολεμούμεν.
[...]
Πως είμαστιν αγύμναστοι καθόλου δεν πειράζει,
αφούτις πιον το αίσθημα που μέσα μας χογλάζει.
[...]
Ζήτω κι ο Ανεμόμυλος που μέσα στην Ορμήδια,
που ξύρισεν τον μύστακα και πρόκειτουν και φρύδια,
να δώσει έναν οβολόν, να γίνει νέα «Έλλη»
και σήμμερα αν σκοτωθεί, καθόλου εν τον μέλλει.[4]

Ο Αναστάσης Γρίβας, εξάλλου, σ' ένα ποίημά του γραμμένο λίγο πριν από την απελευθέρωση της Ελλάδας, δεν περιορίζεται μονάχα σ' εκκλήσεις για υλική βοήθεια για ανασυγκρότηση της Ελλάδας, αλλά πλέκει εγκώμιο τιμής και δόξας στον αδελφό ελληνικό λαό, που πρόβαλε τα στήθη του ενάντια στο φασισμό.[5]

Όσο πόνο και θλίψη αλλά και αγωνιστική διάθεση κρύβουν οι στίχοι του Χ.Μ. Άζινου το 1940,[6] άλλη τόση χαρά και αγαλλίαση προδίδουν από την απελευθέρωση των Αθηνών το 1944:

Στον βράχον της Ακρόπολης, που τόσα συμβολίζει,
πάλιν η γαλανόλευκη σημαία κυματίζει.
Τιμή και δόξα στα παιδιά όσα αγωνιστήκαν,
όσα έν' ντυμένα στο χακκί και όσα σκοτωθήκαν.
Ζήτω, λοιπόν, οι σύμμαχοι, Μεγάλη Βρεττανία,
ζήτω τζαι στην Αμερικήν, ζήτω τζαι στην Ρωσσίαν.[7]

Ο λαϊκός ποιητής Νίκος Κ. Μηλιώτης, συνεπαρμένος από το Αλβανικό έπος γράφει και δημοσιεύει το Νιόβρη του 1940 τα εξής τρία ποιήματα: α) *Όνειρα γλυκά* β) *Οι πύργοι σου* γ) *Πλάι-πλάι*. Στο πρώτο ο ποιητάρης ειρωνεύεται με πονηρά υπονοούμενα τον Ιταλό δικτάτορα για την άφρονα προσπάθειά του να δημιουργήσει στην Ευρώπη μια νέα τάξη. Στο δεύτερο ποίημά του παρουσιάζει τα όνειρα του Μουσολίνι να γκρεμνίζονται σαν χάρτινοι πύργοι μπροστά στην πεισματική αντίσταση και θυελλώδη αντεπίθεση του ελληνικού λαού. Στο τρίτο, τέλος, ποίημά του εκφράζει την απέραντη χαρά του για τη συμμαχία αρκετών χωρών ενάντια στο φασισμό:

Πλάι-πλάι αι ιδέαι των Ελλήνων και των Άγγλων,
Μουσουλμάνων, Αρμενίων, Αμερικανών και Φράγκων,
πολεμάνε μ' ένα πείσμα τώρα την φασιστικήν,
να της δώσουν μια πορεία πιο γερή, κανονική.
Και στο τέλος θα λυτρώσουν τον ιταλικό λαό,
ναι! από του Μουσολίνι τον φασιστικό κλοιό.[8]

Τα πιο πάνω ποιήματα, μαζί με πολλά άλλα που αναφέρονται σε κάθε λεπτομέρεια του ελληνοϊταλικού πολέμου, επανεκδόθηκαν από τον ποιητάρη σε β΄ έκδοση το Φλεβάρη του 1941.[9] Θα'λεγε κανείς ότι τα ποιήματα αυτά του Μηλιώτη δεν είναι τίποτε άλλο παρά πολύτιμες ανταποκρίσεις από το μέτωπο, που, πέρα από την καθαυτό είδηση, μεταδίδουν και τη συγκίνηση του ίδιου του ποιητή και του κοινού που απηχεί και εκφράζει. Φαίνεται ότι ο Μηλιώτης κυκλοφόρησε και άλλα τέτοια φυλλάδια για τον πόλεμο του 1940, γιατί αυτό στο οποίο αναφερόμαστε είναι αριθμημένο, που σημαίνει ότι θα ακολουθούσαν και άλλα. Τα ποιήματα που συναπαρτίζουν την έκδοση του 1941 είναι τα εξής: *Οι Έλληνες, Ελευθερία ή θάνατος (σελ. 2), Η πτώσις της Κορυτσάς (σελ. 3), Περιεχόμενον τελεσιγράφου (σσ. 3-4), Μεταξάς (σελ. 4), Ο Μεταξάς επί του εξώστου ομιλών προς τον λαόν (σελ. 5), Δευτέρα εβδομάς πολέμου (σελ. 5), Τρίτη εβδομάς πολέμου. Προ της Κορυτσάς, Τετάρτη εβδομάς πολέμου στην Κορυτσά, Μεταδίδεται η είδησις της 28ης Οκτωβρίου (σελ. 6), Ο αγών εις τους αιθέρας. Θηριωδίαι των Ιταλών αεροπόρων, Ο αγών κατά θάλασσαν, Το στιλέττο (σελ. 7), Όνειρα γλυκά, Το γά...ζωμαν του κολ...λάρου του, Χάρτινοι πύργοι* (σελ. 8).

Εκείνο που αξίζει να σημειωθεί εδώ είναι ότι από τα ποιήματα αυτά, *Το στιλέττο*, όπως γράφει ο ίδιος ο ποιητής *«απηγγέλθη από μικροφώνου στην μεγάλη καλλιτεχνική γιορτή του ΑΠΟΕΛ που έγινε στο στάδιο Γ.Σ.Π. υπέρ του εθνικού αγώνος την 10.11.1940»*.

Όμως ο Μηλιώτης τη συγκίνησή του δεν εξωτερικεύει μονάχα με στίχους. Σε μια άλλη ποιητική του φυλλάδα, γραμμένη το 1943, δεν παραλείπει να προτάξει μια εισαγωγή, όπου, αφού πρώτα αναθεματίζει την επίθεση της Γερμανίας εναντίον της Ελλάδας στις 6 Απριλίου 1941, καταλήγει:

Ε λοιπόν! Αν οι Γερμανοί κατώρθωσαν να μπουν στο χώμα της Ελλάδος μας και να το κρατήσουν, δεν κατώρθωσαν όμως - ούτε και θα το κατορθώσουν ποτέ - να μπουν και να κατακτήσουν την αληθινή Ελλάδα μας: δηλ. την ψυχή μας. Η Ελλάδα μας παραμένει συνεπώς ελευθέρα και αναμένει την ημέρα εκείνη που σαν «αληθινή εκδικήτρια τιμωρός» θα τιμωρήσει τους σημερινούς κατακτητάς του εδάφους της».[10]

Στεντόρεια φωνή διαμαρτυρίας εναντίον της φασιστικής Ιταλίας αποτελούν μερικά ποιήματα του πρωτοποιητάρη Χρ. Θ. Παλαίση, που κυκλοφόρησαν σε φυλλάδα το 1941.[11]

Ήλθα, αδέλφια, να σας πω ότι πως η Ελλάδα,
η λατρευτή μητέρα μας, η φωτεινή λαμπάδα,
η μάνα του πολιτισμού, της τέχνης και των φώτων,
σήμερα βομβαρδίζεται από βορκάν ως νότον.
Χτυπιέται 'πό 'ναν άνανδρον, που θέλει το κακόν της,
που βύθισεν την «Έλλην» μας πέρσι στην νήσον Τήνον
τζι άναψεν τζείντην λαμπρατζιάν στα στήθη των Ελλήνων.
Άπιστος είναι κι άτιμος, ο κόσμος το φωνάζει,
όπου πατά το πόδιν του κι όπου εξουσιάζει.
Τες ατιμίες αγαπά και τες αιματοχυσίες,
χαλά την γλώσσαν, θρήσκευμα, σχολεία κι εκκλησίες.
Αλλά όμως οι Έλληνες εις τους δικούς τους τόπους
δεν δέχονται τέτκοια θερκά και τέθκοιους αρκανθρώπους.
Με την βοήθειαν θεού και την χρυσήν ελπίδα,
που τον τοιούτον βάρβαρον θα σώσουν την πατρίδα.
[...]

Ο ίδιος ποιητάρης σ' ένα ποίημά του, γραμμένο το 1943, για να μην αφήσει καμιά αμφιβολία ότι ο καθένας έχει καθήκον και υποχρέωση να σταθεί στο πλευρό των συμμάχων, αναπτύσσει σε ποίημα το δίστιχο παροιμιακό δεκαπεντασύλλαβο:

Όταν ψωρκάζ' ο γείτος σου, μεν αμελήσεις ώραν
τζι εσού βοτάνια γύρεψε για την δικήν σου ψώραν.[12]

Πολεμικές ανταποκρίσεις από τα διάφορα πολεμικά μέτωπα, όχι μόνο από τον ελληνικό αλλά και από τον ευρωπαϊκό χώρο, διασώζει σε δυο ποιητικές φυλλάδες του ο Ηρόδοτος Κωνσταντίνου, από τον Αγρό. Σ' αυτές γίνεται αναφορά στη δράση των Κυπρίων εθελοντών στα διάφορα πεδία των μαχών:

Μες στην Γαλλίαν, μάνα μου, ήταν κλαυθμός μεγάλος
και οι Εγγλέζοι δκιούσαν μας ένα μεγάλο θάρρος:
– Γεια σας, βρε Κυπριόπουλα, ποτέ μην δειλιάτε,
τους αιμοβόρους Γερμανούς κατάστηθα κτυπάτε.[13]

Αναφέρεται, επίσης, στην ηρωϊκή μάχη της Κρήτης και στα εγκλήματα που διέπραξαν οι Γερμανοί κατά την εισβολή τους στο νησί:[14]

Ο Χίτλερ εδιέταξεν για να ετοιμασθούσι
στην Κρήτην αλεξίπτωτα κάτω να κατεβούσι.
Οι Κρητικοί κι οι Κρητικές ήταν αρματωμένοι
στους κάμπους και εις τα βουνά σαν λύκοι αγριωμένοι.

Μα η σελήνη ἐλαμψεν σαν νύμφη στολισμένη
κι η νύχτα ἠταν λυπηρή, σαν την μαραζωμένην.
Βλέπουν ψηλά στον ουρανόν, θωροῦν να κατεβαίννουν
'πό πάνω αλεξίπτωτα τζαι κανονιές να βκαίννουν.
Που πάνω τ' αερόπλανα την Κρήτην βομβαρδίζουν
κι οι Κρήτες αλεξιπτωτιστές που κάτω τουφεκκίζουν.
Οι Κρητικοί κι οι Κρητικές γερά επολεμήσαν,
αλλά ἐν' τ' αερόπλανα που τους αδυνατίσαν.
Οι καημέν' οι Κρητικοί καμοὺς αποὺ τραβήσαν
που τους βαρβάρους Γερμανούς, ὁταν τους κατακτήσαν.
'Οταν επαραδόθηκαν στων Γερμανών τα σιέρκα,
ο Χίτλερ μάσαν σίδερα τζι ακόνιεν τα μασιαίρκα.
'Εδωσεν την διαταγήν ομπρός του να τους στήσουν
και ὁσοι είναι ἐνοχοι για να τους τουφεκκίσουν.

Στο βομβαρδισμό του Ξερού αναφέρεται με κάποια χιουμοριστική διάθεση ο ποιητάρης Κώστας Παρπαρινού Λεβέντης, από τα Κούκλια της Πάφου:[15]

Και για την Κύπρον ἐτερα αερόπλανα λαμνήσαν
και το λιμάνιν του Ξερού ήρταν και βομβαρδίσαν.
Ερίξασιν τες βόμβες τους, μα δεν τα κατορθώσαν,
στην θάλασσαν επέσσασιν και.. ψάρια εσκοτώσαν!
Τα ψάρια μόλις είδασιν οι χωριανοί βουρήσαν,
άλλα πήραν και φάγασιν και άλλα επουλήσαν.
Οι Κύπριοι στοισιηματούν, σε περιστάσεις μώννουν,
οι βόμβες, λεν, τους Ιταλούς μόνον ψάρκα σκοτώννουν.

Αντιπαρερχόμαστε ένα ποίημα του Νικόλα Χατζηαντώνη, που αναφέρεται στο θάνατο του Ιωάννη Μεταξά[13] και στεκόμαστε σ' ένα άλλο, χειρόγραφο τώρα, ποίημα, γραμμένο μεταγενέστερα, από τον Κ. Χατζηχριστοφόρου, που, ανάμεσα στ' άλλα, γράφει και τα εξής:[17]

Συντάκτης ἐν' ο Κωνσταντής του Χατζηχριστοφόρου,
στον 'Αγιον Επίκτητον εκεί ἐν' το χωρκόν του.
Αυτός επήγεν 'θελοντής, ἐκαμεν στρατιώτης
μέσα εις την Ελλάδαν μας με όπλον, σφαίρες, λόγχην.
Πήγασιν πολλοί Κύπριοι στο ἐτος δεκατρία,
η Ελλάδα τότε νίκησεν Τουρκίαν, Βουλγαρίαν.
Τώρα αν γίνει πόλεμος, πρέπει να παν οι νέοι
εκεί να πολεμήσουσιν και θα φανούν γενναίοι.

Ο Κωνσταντίνος Χατζηχριστοφόρου, από τον 'Αγιο Επίκτητο της Κερύνειας και τώρα πρόσφυγας στη Λινόπετρα Λεμεσού, δεν είναι, βέβαια, ο μόνος Κύπριος εθελοντής στο β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Μόλις έφτασε και στην Κύπρο ο απόηχος του «ΟΧΙ» του ελληνικού λαού, αρκετοί Κύπριοι παρουσιάστηκαν ενθουσιασμένοι στον 'Ελληνα Πρόξενο στη Λευκωσία και την Αρχιεπισκοπή και ζητούσαν επίμονα ν' αποσταλούν στην Ελλάδα, για να υπηρετήσουν εθελοντικά στις τάξεις του ελληνικού στρατού. Η εγγραφή εθελοντών άρχισε στην Αρχιεπισκοπή στις 13 Δεκεμβρίου 1940. Εκεί παρουσιάστηκαν για κατάταξη ακόμη και κορίτσια! Στο Κυπριακό Σύνταγμα, εξάλλου, που ιδρύθηκε

από τους Άγγλους στην Κύπρο, τον Οκτώβρη κιόλας του 1940, γράφτηκαν 30.000 Κύπριοι εθελοντές. Απ' αυτούς οι 17.000 πήραν μέρος και πολέμησαν το φασισμό σε διάφορα μέτωπα (Ελλάδα, Αφρική, Ευρώπη), ενώ οι υπόλοιπες 13.000 έμειναν εδώ και χρησιμοποιήθηκαν για την άμυνα της Κύπρου. Στην Ελλάδα πολέμησαν συνολικά 6.000 Κύπριοι. Συνολικά σκοτώθηκαν 2.500. Εκείνο που πρέπει, ωστόσο, να θυμόμαστε είναι ότι τον καιρό εκείνο οι επίσημες τοιχοκολλήσεις της αγγλικής στρατολογίας στην Κύπρο έλεγαν: «*Πολεμήστε για την Ελλάδα και την Ελευθερία*». Τουλάχιστον όμως, σ' ό,τι αφορά εμάς τους Κύπριους, όπως γράφει και ο νομπελίστας ποιητής Γιώργος Σεφέρης, οι θυσίες και το αίμα μας για την πανανθρώπινη ελευθερία πήγαν χαμένα: «*Τόσος πόνος τόση ζωή πήγαν στην άβυσσο για ένα πουκάμισο αδειανό για μιαν Ελένη*».[18] Ένα τέτοιο περιεχόμενο έχει και το ποίημα του Βάσου Γερμασο·ί·τη «*Απόστρατος*», όπου, αφού εξαίρεται η μεγάλη συμβολή του απόστρατου στην υπόθεση της ελευθερίας, στο τέλος κακίζεται η αχαριστία των Άγγλων και προς την Κύπρο γενικά και προς τους απόστρατους ειδικότερα, αφού πολλοί απ' αυτούς όταν γύρισαν στην Κύπρο έμειναν χωρίς δουλειά. Γι' αυτό και ο ποιητής δε διστάζει να γράψει:[19]

Ξύπνα, Σωτήρη, τάραξε, μεν καρτεράς τ' αέρα,
σκέφτου πως είσ' απόστρατος, σαν σου ταιρκάζει ζήσε,
το δίτζιον σου δκιαλάλησ' το, να τό 'βρεις μιαν ημέραν,
ως πόν' βραστόν το σίερον τζι αχάπαρος μεν είσαι.

Ο ίδιος ποιητής έγραψε αρκετά ολιγόστιχα ποιήματα που αναφέρονται στο β΄ παγκόσμιο πόλεμο, τα περισσότερα από τα οποία είναι δημοσιευμένα στη συλλογή του «*Πάνω χαρά μας*». Ένα απ' αυτά τιτλοφορείται «*Στους νικητές*» (σελ. 8), ένα άλλο «*Έλα να δουν τ' αμμάδκια σου*» (σελ. 15) και «*Όντας η γη ωγράν αλλάζει*» (σελ. 59). Το καλύτερο απ' όλα, όμως, είναι ένα που αναφέρεται στην απελευθέρωση των Αθηνών και τιτλοφορείται «*Δεκατέσσερις τ' Οχτώβρη 1944*» και τελειώνει ως εξής:[20]

Οσπόσιει πάνω 'ς τούντην γην Έλληνες τζαι πατούσιν
τζι έν' ο καμός τους να θωρούν Ελλάδαν δοξασμένην,
τούντην ημέραν της χαράς μιάλην ας την κρατούσιν,
μέραν καλήν, μέραν γρυσήν, μέραν ευλογημένην!

Δυο ποιήματα για την Ελλάδα του '40 έγραψε και ο λαϊκός ποιητής Παύλος Λιασίδης. Σ' ένα απ' αυτά, που τιτλοφορείται «Τζει μέσα σας ταιρκάζει», βλέπει τη Ρωσία να έρχεται ως μανιασμένος βοριάς, για να σαρώσει το φασισμό:[21]

Έτον βορκάν λιοντάριν μ' ανέμους τζαι ττουλούμπες
τζι όπως τον αρκουάρην εννά σας γείρει τούμπες.

Η χιουμοριστική όψη του φασιστικού κινδύνου καθρεφτίζεται σ' ένα σατιρικό ποίημα του Μιχαήλ Θ. Πλαστήρα, ποιητάρη από το Δάλι. Τιτλοφορείται «Οι αλεξιπτωτιστές» και γράφτηκε τον Ιούλη του 1942. Αναφέρεται στην γκάφα που έκαναν μερικοί χωρικοί, όταν εξέλαβαν για Γερμανούς αλεξιπτωτιστές μια αγέλη γυπών, που κατέβηκαν να κατασπαράξουν το πτώμα ενός ψοφισμένου γαϊδάρου! Η παρεξήγηση αυτή αναστάτωσε τον κόσμο, που ζήτη-

σε την επέμβαση της αστυνομίας, που, τελικά, αποκατέστησε τα πράγματα στη θέση τους.[22]

Τελειώνουμε την αναφορά μας στο έπος του '40 μέσ' από τη λαϊκή ποίηση, παραθέτοντας ένα ιστορικό τραγούδι που αναφέρεται στη συμμετοχή των Κυπρίων στο β΄ παγκόσμιο πόλεμο:[23]

Σεις ωραία μου πουλάκια, που πετάτε υψηλά,
εις την Κύπρον μας σαν πάτε, την πατρίδα την γλυκιά,
και στην Λεμεσόν σαν πάτε, στον δικόν μου μαχαλλάν,
δώστε στην γλυκιάν μου μάναν χαιρετίσματα πολλά.
Θα την βρείτε μες το σπίτιν, δίπλα από την θείαν μου,
να βαστά και να κοιτάζει την φωτογραφίαν μου
και να κλαίει και να στενάζει το χαρτίν πως δεν μιλά.
Μόλις μπείτε μες στο σπίτιν, να την χαιρετίσετε
και τον θάνατον του γιου της να της τραγουδήσετε.
Και σαν λέτε το τραγούδιν, αν η μάνα μου φυρτεί,
ρίξετέ της 'πό 'ναν δάκρυ πάνω της να ποφυρτεί.
Κι αν τα μάτια της αννοίξει και κοιτάξει και σας δει,
πέστε της πως είστε φίλοι στ' ορφανόν της το παιδίν.
Ότι δίπλα μου στην μάχην πάντα επετούσετε
κι όταν σφαίρες με χτυπούσαν, με επαρηγορούσετε.
Μιαν ημέραν που τα στούκας έκαμαν επίθεση,
για να κάψουνε την Κρήτη, το πανέμορφο νησίν,
αεροπλάνα τρεις χιλιάδες μας χτυπούσανε σωστές
κι απ' τον ουρανόν ερίχναν τους αλεξιπτωτιστές
κι ένα βλήμαν τον εβρήκε και νεκρός απέμεινε.

Κ.Γ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΗΣ

1. Για τη σύνταξη μιας βιβλιογραφίας για το υπό εξέταση θέμα, τα παρακάτω λήμματα πρέπει να ληφθούν υπόψη: Κύπριοι που πότισαν με το αίμα τους το δέντρο της ελευθερίας, περιοδ. *Μόρφωσις*, Μ' (1984)10, όπου δημοσιεύεται και ποίημα του Ζαχαρία Γ. Σωτηρίου, με τίτλο *Στους τιμημένους μας νεκρούς*· Φοίβου Σταυρίδη, ο Σάββας Τσερκέζης και το «ημερολόγιό» του, περιοδ. *Ο Κύκλος, Σεπτ.–Οκτ. 1980, αρ. 5, σσ. 185-193*· *Ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός του 1912 θυμάται..., εφημ. Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ*, ημερ. 30.10.1983· Πού μας οδηγεί η Μεγάλη Ιδέα, *Αρμονία*, ημερ. 15.7.1913 αρ. 1· Π.Α. Βρυζάκη, Ο Κύπριος ως στρατιώτης, *Κυπριακόν Ημερολόγιον* Ευανθίας Θεοδώρου, έτος 1905, σσ. 22-30· Γ. Χατζηκωστή, *Γράμματα από το βαλκανικό μέτωπο*, Λευκωσία 1982· Στη μάχη της Κρήτης. Απόσπασμα από το ανέκδοτο ημερολόγιο του Κύπριου επιλοχία Κώστα Χαραλαμπίδη, περιοδ. *Η Κύπρος μας* 6(1983)34-35· Δ. Καζαμία, Η συμπαράσταση της Κύπρου στην Ελλάδα κατά την περίοδο του β΄ παγκοσμίου πολέμου, περιοδ. *Η Κύπρος μας* 4(1981)30-31, 35-36· Αλέξανδρου Βίκη, Σελίδες από την ιστορία του κυπριακού συντάγματος. Ο πόλεμος του '40, περιοδ. *Ενημέρωση*, τεύχ. 48 (1984)15-23· Λαϊκής Τράπεζας-Παγκυπρίου Συνδέσμου Πολεμιστών Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, *Η συμμετοχή της Κύπρου στο Β΄ παγκόσμιο πόλεμο*, Λευκωσία 1985.
2. Βλ. Γ. Χρ. Κασάπη, *Μια ζωή*, Λευκωσία 1981, σσ. 53-55.
3. Βλ. Α. Γρίβα, *Τον άνανδρον τορπιλλισμό της «Έλλης» εις την Τήνον ποίημα το εσύνταξα και ενθύμιον τ' αφήνω*, Λευκωσία-Κύπρου 1940.
4. Βλ. Κ.Α. Ανεμόμυλου, *Δώρον εις τον ελληνικόν αγώνα*, Λευκωσία-Κύπρου 1940.
5. Βλ. Α.Ι. Γρίβα, *Η ανάστασις της Ελλάδος*, Λευκωσία [χ.χ.]

6. Βλ. Χ.Μ. Ἀζινου, *Οι φοβέρες και πλόφες του Μουσολίνι δεν τρομάζουν την ελληνικήν καρκιάν*, Λευκωσία Κύπρου 1940.

7. Βλ. Χ.Μ. Ἀζινου, *Η νεκρανάστασις της Ελλάδος*, Πάφος 1944. Πρβ. επίσης τα εξής ποιήματά του: *Το άνανδρον τελεσίγραφον του Μουσολίνι και η απάντηση της Ελλάδος διά των όπλων: Μολών λαβέ*, Λευκωσία-Κύπρου 1940· *Ο αγγλογερμανικός πόλεμος και η εθελοντική στρατολογία των Κυπρίων*, Λευκωσία [χ.χ.]

8. *Βλ. Ν.Κ. Μηλιώτη, Το γάζωμαν του κολλάρου του σινιόρε Μουσολίνι*, Λευκωσία Κύπρου 1940.

9. Βλ. Ν.Κ. Μηλιώτη, *Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος* (έκδοσις δευτέρα), Φυλλάδιον 1ον και 2ον, Φεβρουάριος 1941 (Λάρναξ Κύπρου).

10. Βλ. Ν.Κ. Μηλιώτη, *Το τέρας δρα τερατωδώς σκορπώντας φρίκην αφειδώς*, Κύπρος 1943.

11. Βλ. Χρ. Θ. Παλαίση, *Διάφορα επίκαιρα ποιήματα σχετικώς με την σημερινήν πολεμικήν κατάστασιν*, Λευκωσία 1941.

12. Βλ. Χρ. Θ. Παλαίση, *Στο πλευρόν τους συμμάχους να σταθούμεν σαν τους βράχους*, Λευκωσία-Κύπρου 1943. Πρβ. του ίδιου, *Ένας επίκαιρος διάλογος μεταξύ του πολίτη Σωκράτη και του Λούκα του χωρκάτη σχετικώς με την εκκένωσιν των πόλεων κατά το έτος 1941*, Λάρνακα 1942· *Ύμνος εις την απελευθέρωσιν της μητρός μας Ελλάδος. Τα σημερινά μας χάλια*, Λάρνακα 1945.

13. Βλ. Ηρ. Κωνσταντίνου, *Ο ελληνο-ιταλικός πόλεμος και η κατάχρησις του Χίτλερ εις την Ευρώπην*, Λεμεσός 1941.

14. Βλ. Ηρ. Κωνσταντίνου, *Ποίημα. Συνέχεια όλου του πολέμου της Ευρώπης, της Κρήτης, της Ελλάδος και όλων των χωρών που υποδούλωσεν ο δόλιος Χίτλερ*, Λευκωσία [χ.χ.]

15. Βλ. Κώστα Παρπαρινού Λεβέντη, *Ο Αγγλο-Γερμανο-Ιταλο-Ελληνικός πόλεμος*, Πάφος [χ.χ.]

16. Βλ. Ν. Χατζηαντώνη, *Εθνικόν ποίημα Ιωάννη Μεταξά*, Λεμεσός 1941.

17. Βλ. Κ.Γ. Γιαγκουλλή, *Κύπριοι λαϊκοί ποιητές*, τόμ. Β', Λευκωσία 1983 (εκδόσεις Χρ. Ανδρέου), σελ. 776. Βλ. επίσης εφημερίδα *«Μαθητική»*, ΙΑ' Γυμνασίου Λεμεσού, Απρ.-Ιούν. 1985.

18. Βλ. Γ. Σεφέρη, *Ποιήματα* (Ίκαρος), 10η έκδοση, σ. 242 (= Ελένη).

19. Βλ. Β. Γερμασο·ί·τη, *Στο πόσσιος του λαωναρκού*, Κύπρος 1946, σ. 30.

20. Βλ. Β. Γερμασο·ί·τη, *Πάνω χαρά μας*, Κύπρος 1944, σσ. 54-55.

21. Βλ. Π. Λιασίδη, *Χάραμαν φου*, Κύπρος 1975.

22. Βλ. Μ.Θ. Πλαστήρα, *Συλλογή ποιημάτων με καλήν εφαρμογήν*, Λευκωσία [χ.χ.]

23. Η παραλλαγή αυτή δημοσιεύτηκε σε έντυπο του β' Γυμνασίου Κύκκου, κατά τη σχολική χρονιά 1982-83. Υπαγορεύτηκε από τον Ιωάννη Χατζηαντωνίου, 53 χρονών, από τη Ζώδια, στην κόρη του Γεωργία Χατζηαντωνίου (τάξη Δ4). Παραλλαγή του τραγουδιού υπάρχει στου Κ. Τομπόλη, *Κυπριακοί ρυθμοί και μελωδίες*, Λευκωσία 1966, σσ. 97-98.

ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΣΗΜΕΙΟ

Όταν μιλούμε για ποίηση, είμαστε από τα πράγματα αναγκασμένοι να μεταπηδούμε συνεχώς από χώρους καθαρά πρακτικούς σε θεωρητικούς και ν' αλλάζουμε επίπεδα θεώρησης, (περίπου σαν το σπουργίτη της παρομοίωσης του Παλαμά για το πνεύμα στην «Αληθινή Απολογία του Σωκράτη» του Βάρναλη).

Κι αυτό γιατί η ποίηση, από τη φύση της, περιέχει ταυτόχρονα και πρακτικά στοιχεία, καθημερινής χρήσης θα λέγαμε, αλλά και στοιχεία που επιδέχονται κι απαιτούν μια βαθύτερη επεξεργασία. (Είναι δυνατό να ιδωθεί σ' ένα επίπεδο αρκετά οικείο στον καθένα, αλλά και ν' απογειωθεί για ύψη που η θεώρησή τους απαιτεί κάποιες αυξημένες δυνατότητες).

Ήδη η απλή ετυμολόγησή της μας αφήνει να τη θεωρήσουμε σαν *κατασκευή*, με βάση κάποιο υλικό ποικιλόσχημο, κι ακόμα σαν *συναρμολόγηση* στοιχείων, σε τρόπο που το όλο σύνολο να εξυπηρετεί κάποιο σκοπό. Έτσι, τα ίδια τα πράγματα, η φύση του αντικειμένου της μελέτης, μας οδηγούν στα στοιχεία της ποίησης, που, σαν έντεχνος λόγος που είναι, δεν είναι άλλο από *«γλωσσικά σημεία«, όπως τα καθορίζει η σύγχρονη Γλωσσολογία (από τον* Ferdinand de Sausure κι έπειτα). Κι αυτά είναι, όπως ξέρουμε, τα *μονήματα,* τα *μορφήματα* και τα *φωνήματα.*

Αρκετά κι επίμονα ασχολήθηκε η σύγχρονη Γλωσσολογία με τα στοιχεία αυτά της γλώσσας. Και το ίδιο κι η μελέτη κι η κριτική της λογοτεχνίας, προσπαθώντας, πιθανότατα, μέσ' απ' αυτά να προσδιορίσει την αξία του λογοτεχνικού έργου. Και ενμέρει δικαιολογημένα, αφού το λογοτεχνικό έργο, πεζό ή ποιητικό, χτίζεται πάνω σε λέξεις, με λέξεις. Ο ποιητής δεν έχει παρά να χρησιμοποιήσει τις λέξεις που του χρειάζονται, αντλώντας τες από το λεξιλογικό θησαυροφυλάκιο του λαού του. Ο Eliot ανεπιφύλακτα αποφαίνεται: «Ο ποιητής πρέπει να έχει σαν υλικό του την ίδια του τη γλώσσα, όπως πραγματικά μιλιέται γύρω του».[1]

Και, βέβαια, λέγοντας «γλώσσα», δεν εννοεί μόνο τις λέξεις που είναι δυνατό να καταχωριστούν σ' ένα λεξικό, τα «λεξήματα», όπως λέγονται, αλλά και τις εκφράσεις, τις φράσεις και προτάσεις που συναντά κανείς μέσα στο λόγο. Γιατί ενώ η λέξη αποτελεί βασική νοηματική μονάδα, την πραγματική δύναμή της την αποχτά μόνο μέσα στην πρόταση ή στη φράση. («Προτάσεις και όχι λέξεις είναι η ουσία της γλώσσας, λέει ο Whorf, ακριβώς όπως εξισώσεις και πράξεις, κι όχι ξεροί αριθμοί, είναι η ουσία των μαθηματικών»).[2]

Οπωσδήποτε, ο ποιητής, στην προσπάθειά του να χτίσει το ποιητικό του οικοδόμημα ή έστω, να εκφραστεί, περνά από δυο βασικές κι αναγκαίες διαδικασίες: την *επιλογή* και την *απόκλιση,* που αναφέρονται όχι μόνο στη μουσικότητα αλλά και στη σημασιολογική άρθρωση του ποιήματος. Η επιλογή γίνεται μέσ' απ' το υπάρχον και ενχρήσει γλωσσικό υλικό, το γλωσσικό σύστημα

(language) της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει. Η απόκλιση υποδηλώνει την προσπάθεια του ποιητή να σπάσει τα καθιερωμένα γλωσσικά σχήματα (μονήματα ή μορφήματα), όταν αυτά δεν επαρκούν, για να εκφράσουν ή να επενδύσουν το εσωτερικό του βίωμα, και να δημιουργήσει έτσι νέες λεξιλογικές μονάδες ή νέα εκφραστικά σχήματα.

Οι επιλογές ή αποκλίσεις, στις οποίες προβαίνει ο ποιητής, γίνονται σε δυο επίπεδα: στο *παραδειγματικό* και στο *συνταγματικό*. Παραδειγματικές είναι οι επιλογές που γίνονται μέσ' από ένα δοσμένο σύστημα λεξιλογικών στοιχείων ή λεξημάτων που στη Γλωσσολογία το ονοματίζουν «παράδειγμα». Εδώ πρόκειται για επιλογή μιας λέξης αντί για μιαν άλλη συνώνυμή της: π.χ. γιος - αντί: αγόρι, παιδί, τέκνο, διάδοχος κλπ. ή περιγιάλι - αντί: γυρογιάλι, ακρογιαλιά, ακροθαλάσσι κ.ά. Συνταγματικές είναι οι επιλογές που αφορούν τη διάταξη των λεξιλογικών στοιχείων μέσα στο λόγο.

Ο Jakobson ισχυρίζεται πως ενώ στον καθημερινό λόγο ισχύει η αρχή της «ισοδυναμίας» (the principle of equivalence), [3]δηλαδή ότι όλα τα στοιχεία του παρέχουν τις ίδιες δυνατότητες, στον ποιητικό λόγο κυρίαρχη θέση έχει ο «*άξονας επιλογής*». Πράγμα που σημαίνει ότι ο ποιητής προβαίνει πάντα σε κάποιαν αναδιοργάνωση του γλωσσικού υλικού, δημιουργώντας, πιθανότατα, απρόβλεπτες σημασιολογικές συνδέσεις και σχέσεις.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η ποιητικότητα ενός κειμένου εξαρτάται από το είδος διάρθρωσης του λόγου και την όλη συγκρότησή του, που είναι δυνατό να αναφέρονται: στη *φωνητική οργάνωση* (μέτρο, στίχοι, στροφές, ομοιοκαταληξίες, παρωνυμίες, παρηχήσεις, αναγραμματισμοί κλπ.), στη *γραμματική οργάνωση* (γένη ουσιαστικών, επίθετα, αντωνυμίες, αριθμοί, ρηματικές καταλήξεις και χρόνοι, προθέσεις, σημεία στίξης, συντακτικές σχέσεις και κατηγορίες κ.ά.), στα *σχήματα λόγου* και στην *εννοιολογική οργάνωση*.

Οι περισσότεροι από τους ποιητές φτάνουν ως τη διαδικασία της επιλογής, αρκούνται σ' αυτή και δεν προχωρούν πιο πέρα. Μερικοί όμως, που η πληθωρικότητα ή το ρηξικέλευθο της ποιητικής τους φύσης δεν ικανοποιούνται με το υλικό που τους παρέχεται, προσπαθούν να βγουν έξω από τις γλωσσικές φόρμες του καιρού τους και του περιβάλλοντός τους και να δημιουργήσουν νέα εκφραστικά σχήματα, ανατρέποντας ή παραβιάζοντας το εν χρήσει γλωσσικό σύστημα. «Ο ποιητής, είναι ο άνθρωπος που αγαπά να προκαλεί σύγχυση ή ανακατατάξεις στο εννοιολογικό σύστημα», λέει ο Θανάσης Νάκας. Και συμπληρώνει: «Η Ποίηση αρέσκεται να σπάζει τα εννοιολογικά δεσμά, με τα οποία μας κρατά δεμένους η γλώσσα»[4].

Η τάση ή η αρέσκεια αυτή είναι δυνατό να εκδηλώνονται σε τρία σημεία: στη χρήση των μονημάτων και το παραδειγματικό επίπεδο, στη χρήση των μορφημάτων και, τέλος, στο συνταγματικό επίπεδο.

Και, για να ξεκινήσουμε από το πρώτο, είναι άξιο παρατήρησης ότι οι μεγάλοι κι αξιόλογοι ποιητές, απ' τον Αισχύλο ως το Βάρναλη και τον Ελύτη κι απ' τον Ντάντε και το Σαίξπηρ ως το Ρεμπό και το Μαγιακόφσκι, προσπάθησαν να βγουν έξω απ' τις εκφραστικές νόρμες των συγχρόνων τους. Ο Αισχύλος ξέφευγε απ' τα μέτρα του καιρού του και, κατά τον Αριστοφάνη, μεταχειριζόταν «ρήματα ιπποβάμονα και γομφοπαγή»[5]. Οι νεότεροι ποιητές δεν

ήταν δυνατό να μην επιχειρήσουν κάποιες παρόμοιες παραβιάσεις του λεξιλογίου κι εξόδους απ' αυτό. Από τους «παραλληλισμούς» του G.M. Hopkins ως τους σύγχρονους «νεολογισμούς» και την κάπως παρεξηγημένη «ποιητική άδεια» πάντα πρόκειται για αποκλίσεις από τον συνήθη ομιλούμενο λόγο ή το λόγο της πεζογραφίας. Προσπάθειες για δημιουργία νέων μονημάτων βλέπουμε λ.χ. στο «τέιος» του Κάλβου ή στο «ενησιώτισσα» και στο «τσιουτσιούζω» («άντε συ, χελιδόνι - τσιουτσίουσε αν κοτάς») του Ελύτη και αλλού.

Όλες όμως αυτές οι προσπάθειες συνήθως πέφτουν στο κενό, αν το γλωσσικό σημείο δε γίνει αποδεκτό από τη γλωσσική κοινότητα. Και για να γίνει αποδεκτό και να καθιερωθεί, θα πρέπει ν' ανταποκρίνεται και να ικανοποιεί κάποια κοινή εκφραστική αναγκαιότητα.

Αν αυτό δε γίνεται, τότε η προσπάθεια διαφοροποίησης είναι χωρίς αποτέλεσμα. «Η αδυναμία διαφοροποίησης της ποιητικής από την καθημερινή γλώσσα οδηγεί αυτές τις προσπάθειες σε αδιέξοδο», λέει η Κάριν Μπόκλουντ-Λαγοπούλου.[5] Συχνά, ιδιαίτερα οι μοντέρνοι ποιητές, προσπαθούν να μας καταπλήξουν πετώντας το χαρτί λέξεις που ξεφεύγουν από το καθημερινό, γνωστό μας λεξιλόγιο. Σε πολλούς αυτή η τάση παίρνει τη μορφή «ιερής βουλιμίας» (gourmandise sacrée), γίνεται «πείνα της λέξης» (fain du mot), όπως λέει ο Roland Barthes, μια πείνα και μια βουλιμία, που, τελικά, όπως κι ο ίδιος ομολογεί, «κάνει τον ποιητικό λόγο τρομαχτικό κι απάνθρωπο».[6]

Βέβαια, μια από τις αρχές των σουρρεαλιστών κι ένα σύνθημα που είχαν εγκολπωθεί, ιδιαίτερα οι Γάλλοι συρρεαλιστές, ήταν το γνωστό «καταπλήξτε τους αστούς». (épatez les bourgeois!). Αλλά αν πρόκειται μόνο γι' αυτό, τότε παραγνωρίζονται όλες οι άλλες λειτουργίες της ποίησης, που είναι πολύ πιο σοβαρές κι ενδιαφέρουσες. Οι λέξεις δεν κατασκευάζονται στο γραφείο, αλλά είναι δημιουργήματα του κοινωνικού συνόλου, εκφράζουν τις εμπειρίες τους, τις ανάγκες τους, τις τάσεις τους. Σε μια πρώτη, βέβαια, φάση λειτουργούν ως *ατομικές προτάσεις*. Από κει και πέρα όμως το κατά πόσο θα γίνουν αποδεκτές και θα υιοθετηθούν, για να ζήσουν μια, μικρής ή μεγάλης διάρκειας, ζωή, αυτό θα εξαρτηθεί από το σε ποιο βαθμό εξυπηρετούν την κοινότητα στις ανάγκες της για έκφραση κι επικοινωνία. Κι ακόμα, όπως λέει ο H. Read, «οι λέξεις δεν υπάρχουν στο μυαλό του ποιητή, αλλά στη φύση των πραγμάτων που περιγράφει».[7]. Και πρέπει η λέξη να εκφράζει το πράγμα, να παραπέμπει αμέσως σ' αυτό. Ο Κονφούκιος το είχε προσέξει αυτό κι έλεγε πως για να πλησιάσουμε την αλήθεια και ν' αποκαταστήσουμε μια σωστή τάξη στον κόσμο, είναι αναγκαίο να χρησιμοποιούμε τις αντίστοιχες προς τα πράγματα λέξεις, έτσι που να μην παραπλανούμε. «Τσιένγκ Μινγκ», συμβούλεψε κάποτε, δηλαδή: ορίστε τις λέξεις, δώστε τους το πραγματικό τους περιεχόμενο. Λ.χ, άλλο είναι να πούμε πως ο τάδε αντίπαλος ενός καθεστώτος «πέθανε» στη φυλακή κι άλλο ότι «δολοφονήθηκε».

Η τάση αυτή πάει να στηριχτεί, κατά κάποιον τρόπο, σ' αυτό που Ferdinand de Saussure ονόμασε «αυθαιρεσία του γλωσσικού σημείου». Σύμφωνα μ' αυτό «ο δεσμός που ενώνει το σημαίνον (Signifiant) με το σημαινόμενο (signifié) είναι αυθαίρετος ή πιο απλά: το γλωσσικό σημείο είναι αυθαίρετο». Κι αναφέρει παραδείγματα λέξεων με το ίδιο εννοιολογικό περιεχόμενο αλλά μ' εντελώς διαφορετική φωνητική έκφραση (boeux, ochs, ox, γέφυρα-pont, bridge

κλπ.). Κι όσο για τις ονοματοποιίες, λέει πως πρώτα-πρώτα «ο αριθμός τους είναι μικρός» κι έπειτα «ποτέ δεν είναι οργανικά στοιχεία ενός γλωσσικού συστήματος» κι επιπλέον κι αυτών «η εκλογή είναι κιόλας ως ένα βαθμό αυθαίρετη, επειδή δεν είναι παρά μίμηση κατά προσέγγιση και μισοσυμβατική ορισμένων θορύβων».[8]

Στο νεολεκτισμό βλέπουμε μιαν επίμονη προσπάθεια να «εκπυρηνιστεί» η λέξη, για να βρεθεί τάχα η βαθύτερη ουσία της, που είναι μαζί και «απουσία» της, ενώ ο λετρισμός «διασπά τη λέξη προς όφελος του γράμματος», δηλ. του φωνήματος.[9]

Μια άλλη προσπάθεια γίνεται προς την κατεύθυνση του μορφήματος. Εδώ δεν ικανοποιεί το καταληκτικό μέρος των λέξεων κι ο ποιητής, βλέποντας πως του είναι αδύνατο να εκφραστεί με το ισχύον σύστημα, το παραβιάζει. Κάτι τέτοιο συναντούμε στο Σολωμό. Το αποθετικό ρήμα «διηγούμαι» ή «διηγιέμαι» γίνεται ενεργητικό κι έτσι αντί στη μετοχή του ενεστώτα να έχουμε την κατάληξη *-ούμενος*, βλέπουμε στη θέση της την κατάληξη του ενεργητικού ενεστώτα *-ώντας*: «και διηγώντας τα να κλαις». Το παράδειγμα βρέθηκε βολικό και το χρησιμοποίησαν αργότερα κι αρκετοί από τους νεότερους ποιητές. Θαρρώ όμως ότι δεν έχει υιοθετηθεί ακόμα και από την ελληνική γλωσσική κοινότητα στο σύνολό της. Η νέα λέξη που πλάθει ο ποιητής είναι δυνατό να γίνει ανενεργός - κι αυτό είναι το πιο πιθανό — αν δεν υιοθετηθεί από τη γλωσσική κοινότητα. Έτσι λοιπόν, καθώς κι ο F. de Saussure το ξεκαθαρίζει, «δεν είναι στο χέρι του ατόμου ν' αλλάξει έστω και κάτι σε ένα σημείο, εφόσον έχει έτσι καθιερωθεί μέσα σε μια γλωσσική κοινότητα».

Κανένας, βέβαια, δεν μπορεί κι ούτε είναι σωστό ν' αποτρέψει τους ποιητές ν' αποτολμούν τις γλωσσοπλαστικές τους απόπειρες. Αλλά, στο συγκεκριμένο αντικείμενο, ας έχουν υπόψη τους, όπως κιόλας το τονίσαμε πιο πάνω, ότι οι λέξεις παίρνουν οντότητα και δύναμη από τη θέση τους μέσα στο ζωντανό λόγο. «Η ποίηση, λέει ο H. Read, εξαρτάται όχι μόνο από την ηχητική των λέξεων, αλλά, το πιο πολύ, από τις διανοητικές τους αντηχήσεις»,[10] που, βέβαια, είναι συνάρτηση του νοήματος που πάει να εκφραστεί με κάποια πρόταση. Η παλιότερη ποίηση ήθελε λέξεις εύηχες, καμπανιστές, καλοδιαλεγμένες, λεπτές, ντελικάτες, όχι φθαρμένες από την καθημερινή χρήση, λέξεις «από ιχώρ κι από αιθέρα»[11]. Από τους μοντέρνους ποιητές ο Ezra Pound θέλει τη «λέξη να ταυτίζεται με το πράγμα», ενώ ο δικός μας ο Οδ. Ελύτης θέλει οι λέξεις που χρησιμοποιεί ο ποιητής να έχουν *εννοιολογική φόρτιση* και *εικονογραφική πύκνωση*. Οι λέξεις αυτές δεν πρέπει να είναι, όπως λέει χαρακτηριστικά, «πέντε ή δέκα γράμματα μήτε κι άλλοι τόσοι ήχοι, μα τσαμπιά εικόνων, αρμαθιές αντικειμένων, δέσμες ιδιοτροπιών της μνήμης· λέξεις-πεταλούδες, λέξεις ρουκέτες, λέξεις-χειροβομβίδες».

Αλλά οι ποιητές επιχειρούν και κάτι άλλο: τη *συναρμολόγηση λέξεων* από το καθημερινό λεξιλόγιο σε συνδυασμούς που δεν είναι σε χρήση. Οι λέξεις λ.χ. «κυκλοδίωκτος» του Κάλβου ή «κοσμοφλόγος» του Σικελιανού κλπ. προέρχονται από την ίδια διαδικασία που δημιούργησε τις λέξεις shivelight (τρεμουλιαστό φως), firedint (χτύπημα της φωτιάς), windlaced (ανεμοκεντημένος) κλπ. του G.M. Hopkins. Δεν ενοχλούν κανένα και η ζωή θα δείξει αν θα μπορέ-

σουν να επιβιώσουν, να λειτουργήσουν και να διαδραματίσουν κάποιο ρόλο στη ζωή του κοινωνικού συνόλου.

Με μεγαλύτερη άνεση οι μοντέρνοι ποιητές προβαίνουν σε αυθαίρετες συσχετίσεις και προσδιορισμούς, έτσι που η φραστική διατύπωση να δίνει την εντύπωση του άσχετου και εξωλογικού - αν όχι του παράλογου. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται εκφράσεις, όπως «τρύπιες ψυχές» και «τυφλή φωνή» του Γ. Σεφέρη, «όρθια σιγή» του Α. Εμπειρίκου, «τετράφυλλο δάκρυ» και «με την πρώτη σταγόνα της βροχής σκοτώθηκε το καλοκαίρι» του Οδ. Ελύτη κ.ά.

Όλα όσα αναφέραμε πάνε να υποβάλουν την άποψη ότι η λογοτεχνία, και ιδιαίτερα η Ποίηση, είναι μια δεύτερη γλώσσα, «μια γλώσσα μέσα στη γλώσσα», όπως έλεγε κι ο Βαλερύ, ή μια «μεταγλώσσα», (που λειτουργεί στο επίπεδο της «συμπαραδήλωσης» (connotation), ενώ η καθημερινή ομιλία λειτουργεί στο επίπεδο της «καταδήλωσης» (dénotation), διάκριση που την είχε κάμει για τις γλώσσες ο Hjebmslev, χωρίζοντας τις γλώσσες σε γλώσσες καταδήλωσης και σε γλώσσες συμπαραδήλωσης,[12] και που την κρατούν οι νεοθετικιστές και οι στρουκτουραλιστές γλωσσολόγοι.

Δε θα ήθελα εδώ να επεκταθώ περισσότερο, κάνοντας λόγο και για τις απόψεις του «οπερασιοναλισμού», που πρεσβεύει ότι «οι ονομασίες των πραγμάτων θεωρούνται σαν άμεσα ενδεικτικά του τρόπου λειτουργίας τους και οι ονομασίες των ιδιοτήτων και διαδικασιών σαν δείκτες του υλικού που χρησιμοποιήθηκε για την εμφάνιση και τη συντέλεσή τους», έτσι που «τα πράγματα να ταυτίζονται με τις λειτουργίες τους». Θαρρώ όμως πως δε θα έπρεπε να κλείσω τούτη την ομιλία πριν αναφερθώ στην προσπάθεια που γίνεται τις τελευταίες δεκαετίες για την απολυτοποίηση της γλώσσας και την αποκοπή της από το βασικό της ρόλο, που δεν είναι άλλος από την έκφραση και την επικοινωνία. Στο θεωρητικό επίπεδο, εκτός από τον οπερασιοναλισμό που ανέφερα, μεγάλη πέραση έχουν ο στρουκτουραλισμός και κυρίως ο νεοθετικισμός του R. Carnap. Σύμφωνα με τον τελευταίο, οι προτάσεις μέσα στο λόγο εξετάζονται μόνο από την άποψη «του τρόπου με τον οποίο εφαρμόζονται πάνω τους οι συντακτικοί κανόνες της γλώσσας στην οποία ανήκουν», «δίχως την παραμικρή αναφορά στη σημασία ή στο νόημά τους».[13] Σε κάθε λογοτεχνικό έργο δεν ενδιαφέρει πια το περιεχόμενο ή τα μηνύματα που αυτό περιέχει, αλλά το κατά πόσο ανταποκρίνεται σ' ένα σύστημα σύνθεσης, ποια είναι η δομή του και πόσο σ' αυτό τηρείται «η *αρχή της αναλογίας* ανάμεσα στα μέρη του κειμένου, αλλά και ανάμεσα στη μέση και στο όλο», έτσι που να βρίσκει εφαρμογή η αρχή του *«ισομορφισμού»*, όπως τη θέλουν οι στρουκτουραλιστές. Φτάνουμε δηλαδή εδώ σε μια μαθηματικοποίηση της λογοτεχνίας.

Αλλά, όπως έχει ήδη επισημανθεί, με το να μη δίνει ο Carnap σημασιολογική αυτονομία στη λέξη και υποστηρίζοντας πως «το νόημά της το παίρνει μέσα από τη λειτουργία που επιτελεί στην πρόταση», κάνει την αντίληψή του αυτή να έχει κάποια μονομέρεια. Γιατί «αν το νόημα μιας λέξης βασίζεται στο συνδυασμό της με άλλα γλωσσικά σύμβολα, το ίδιο κι αυτά αντλούν το νόημά τους από τη σχέση τους με τη λέξη. Καταλήγουμε δηλαδή σ' ένα φαύλο κύκλο, από τον οποίο δεν μπορούμε να ξεφύγουμε, αν δεν αναγνωρίσουμε, εκτός από τη συντακτική και μιαν άλλη διάσταση της γλώσσας, που ονομάζουμε «σημαντική».[14]

Ο T.S. Eliot, κάνοντας λόγο για τις τρεις φωνές της ποίησης, λέει πως ακόμα και στην πρώτη φωνή, που ο ποιητής μιλάει με τον εαυτό του, πρόκειται πάντα για μια μορφή επικοινωνίας, πάντα υπάρχει η ελπίδα πως κάποιος τον «κρυφακούει». Και συμπληρώνει: «Αν το ποίημα προοριζόταν μόνο και μόνο για το συγγραφέα, θα ήταν ένα ποίημα σε μια προσωπική και άγνωστη γλώσσα. *Κι ένα ποίημα προορισμένο μόνο για τον ποιητή τον ίδιο δε θα ήταν καθόλου ποίημα*».[15] Ο Αιμίλιος Χουρμούζιος το λέει κάπως αλλιώς. «Η Τέχνη, λέει, σε καμιά στιγμή της ζωής και της ιστορίας της δεν υπήρξε φωνή στο χάος. Κι αυτός ακόμη που φωνάζει στο χάος περιμένει με λαχτάρα κάποιον αντίλαλο, κι ας είναι ο αντίλαλος αυτό που είναι, δηλαδή η δική του φωνή».[16]

Ύστερ' απ' όλα αυτά, γεννιέται εύλογα στον καθένα μας τα ερωτήματα: Τι είναι τελεοσπάντων και που αποβλέπουν οι «μοντέρνοι αυτοί ποιητές, όσοι οδηγούν την ποίηση στο λεγόμενο «αφασικό λόγο»; Είναι απλοί «βιρτουόζοι του κενού», όπως συγκαταβατικά τους ονομάτιζε ο Κ. Βάρναλης ή σκόπιμοι «πλαστογράφοι της πραγματικότητας», όπως τους χαρακτηρίζει ο Βύρων Λεοντάρης;[17] Κι η Ποίηση; Είναι ένας τρόπος να επικοινωνήσουμε, να μιλήσουμε στο διπλανό μας ή, όπως λέει ο Μ. Αναγνωστάκης, «ο καλύτερος τοίχος να κρύψουμε το πρόσωπό μας», «ένα ολοσκότεινο δάσος για να ξεφύγουμε»; όπως λέει χαρακτηριστικά ένας άλλος ποιητής; Και τι είναι όλες αυτές οι θεωρίες για την ποιητική λειτουργία και το έργο τέχνης παρά προσπάθεια ο μελετητής να κατατρίβεται σε τιπουκείτειους σχολαστικισμούς και να παραβλέπει το βασικό και ουσιώδες, που είναι η έκφραση και η επικοινωνία με το συνάνθρωπο;

Ο Σεφέρης έλεγε πως «η Τέχνη είναι μια απέραντη αλληλεγγύη» και πως «σκοπός του ποιήματος είναι να δώσει όλα τα στοιχεία στον αναγνώστη, ώστε να δοκιμάσει την ίδια εμπειρία που δοκίμασε ο ποιητής».[18] Έτσι, το όλο θέμα θα πρέπει να αντιμετωπίζεται στη διαλεκτική σχέση ανάμεσα σε όλους τους παράγοντες που συνθέτουν την ποιητική λειτουργία. Και μπορεί ο ποιητής να μιλά μ' έναν τρόπο καθαρά προσωπικό, μπορεί να κάνει τις εκφραστικές προτάσεις του στη γλωσσική κοινότητα μέσα στην οποία ζει, αλλά βασικά να μην ξεχνά ποτέ πως έχει υποχρέωση, όπως λέει κι ο George Thomson,[19] όχι μόνο να «μη μιλάει μόνο για τον εαυτό του αλλά και για τους συνανθρώπους του, γιατί η κραυγή του είναι η κραυγή τους, που μόνο αυτός μπορεί να προφέρει, αλλά και να υποφέρει μαζί τους, να χαίρεται μαζί τους, να δουλεύει μαζί τους και ν' αγωνίζεται μαζί τους».

ΧΑΡΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1. T.S. Eliot, «Εφτά δοκίμια για την ποίηση», μετ. Μ. Λαΐνά, Αθήνα 1971.
2. Benzamin Lee Whorf: "Language thought and reality (Γλώσσα, σκέψη και πραγματικότητα), N. York 1957.
3. Roman Jakobson, *Selected Writings, III: Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*, Χάγη 1981.
4. Θανάση Νάκα, *Σχέσεις ποίησης και γλώσσας*, εφημ. «Καθημερινή», 17/9-1/10/1981.
5. Αριστοφάνη, *Βάτραχοι*.

6. «Η επικοινωνική διάσταση της Ποίησης», *Πρακτικά 5ου Συμποσίου Ποίησης*, έκδ. «Γνώση», Αθήνα 1986, σ. 367.
7. Roland Barthes, *Le degré zero de l' ecriture*, Paris 1953.
8. H. Redd, *Η μορφή στην μοντέρνα ποίηση*, μετ. Μ. Χαιρετάκη, Αθήνα 1970.
9. F. de Saussur, *Cours de Linguistique Génerale, Pariw 1916.*
10. Αρ. Νικολαΐδη, *Η πείρα και η πυρά*, Αθήνα 1965 και του ίδιου, *«Νεολεκτική και αφηρημένη ποίηση*, Αθήνα 1965.
11. Herbert Read, *Η μορφή στη μοντέρνα ποίηση*, μετ. Μ. Χαιρετάκη, Αθήνα 1970.
12. Από το προλόγισμα του Κ. Παλαμά στο «Τραγούδι της αδελφής μου» του Γιάννη Ρίτσου.
13. Γ. Διζικιρίκη, *Η σύγχρονη σκέψη, η απάτη της λογοτεχνίας και ο βαθμός μηδέν της γραφής*, Αθήνα 1973.
14. R. Carnap, *Φιλοσοφία και λογική σύνταξη*, μετ. Ιωάννα Γόρδου, Αθήνα, Χ.Χρ.
15. Κάριν Μπόκλουντ - Λαγοπούλου «Η επικοινωνιακή διάσταση της ποίησης», στα *Πρακτικά Πέμπτου Συμποσίου Ποίησης*, έκδ. «Γνώση», Αθήνα 1986, σελ. 387.
16. T.S. Fliot, «Οι τρεις φωνές της Ποίησης», όπου παρ.
17. «Η επιστροφή του ασώτου», εφ. «Καθημερινή», 20-5-1966.
18. Β. Λεοντάρη, *Η ποίηση της ήττας*, Αθήνα 1983.
19. Γ. Σεφέρη—Κ. Τσάτσου, *Ένας διάλογος για την ποίηση*, έκδ. «Ερμής», Αθήνα 1975, σελ. 100
20. George Thomson, *Η Ποίηση χθες και σήμερα*, μετ. Ν.Κ. Σταματίου, Αθήνα 1965.

Οί σύνεδροι

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΣΜΟΥ

Η αλματώδης ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας που οδηγεί σε μια χωρίς προηγούμενο σε έκταση και ρυθμό αναδόμηση της παγκόσμιας κοινωνίας, έχει συντελέσει και στη δημιουργία της «κρίσης του πολιτισμού», που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο κόσμο. Κύρια γνωρίσματα της κρίσης αυτής είναι:

— Η διασάλευση των παραδοσιακών αξιών, γεγονός που δημιουργεί σύγχυση για το τι είναι ορθό ή λανθασμένο, καλό ή κακό, και

— Το διπολικό φαινόμενο της μαζοποίησης ή της αποξένωσης του προσώπου, η υποβάθμιση, δηλαδή του ανθρώπου από αυτόνομο πρόσωπο που βρίσκεται σ' έναν υπεύθυνο διάλογο με την κοινωνία και τον κόσμο, σ' ένα ετεροκατευθυνόμενο μέλος αγέλης ή σ' ένα απομονωμένο άτομο.

Μια προσπάθεια για την αντιμετώπιση της κρίσης είναι κι η φιλοσοφία του προσωπισμού, που αποτελεί προέκταση του υπαρξισμού κι αναπτύχθηκε κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο προσωπισμός δίνει ξεχωριστή σημασία στην ανάπτυξη του ανθρώπου ως προσώπου. Τούτο επιτυγχάνεται όταν ο άνθρωπος αναπτύξει προσωπική αυτονομία κι όταν, στη συνέχεια, εκούσια ξεπερνά τις προσωπικές του επιθυμίες και απόψεις για να επιτύχει μαζί με τους άλλους το «κοινό καλό» του κοινωνικού συνόλου.

Ο προσωπισμός ζητεί να διαφυλάξει το πρόσωπο τόσο από τον οδοστρωτήρα της μαζοποίησης όσο κι από το άγχος της αποξένωσης. Βασικό μέσο προς τούτο είναι ο «διάλογος», που πρέπει να νοηθεί όχι ως μια απλή συνομιλία, αλλ' ως μια βαθύτερη ψυχική επικοινωνία του Εγώ προς το Συ, ως ένα συνεχές «δούναι και λαβείν», με απώτερο πάντοτε στόχο το κοινό συμφέρον της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας.

Ως φιλοσοφία ο προσωπισμός διεισδύει σ' όλους τους τομείς του πολιτισμού και της πνευματικής ζωής, την οποία επιζητεί να αντικρύσει, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, μέσα από το πρίσμα της έννοιας του προσώπου. Βασική του έγνοια είναι τόσο η διαφύλαξη της ανεξαρτησίας του προσώπου όσο και το εκούσιο ξεπέρασμα της ανεξαρτησίας αυτής για να φτάσει το πρόσωπο στην αλληλεξάρτηση και στη δημιουργία ενός γνήσιου διαλόγου με τους άλλους.

* * *

Εξαιτίας της γενικής κρίσης του πολιτισμού και της διασάλευσης των παραδοσιακών αξιών, είναι επόμενο να διέρχονται από κρίση κι όλες οι επί μέρους λειτουργίες του πολιτισμού. Γι' αυτό δεν είναι απλό σχήμα λόγου ότι και το λειτούργημα της σύγχρονης κριτικής περνά από μια κρίση.

Η κρίση της κριτικής παρουσιάζει, μέσα στον χώρο της αισθητικής και της Τέχνης, τα ίδια συμπτώματα της ευρύτερης κρίσης του πολιτισμού, δηλα-

δή τη διασάλευση των παραδοσιακών αξιών και το διπολικό φαινόμενο της μαζοποίησης ή της αποξένωσης του προσώπου.

Οι παραδοσιακές αισθητικές αξίες δεν έχουν πια την ισχύ που είχαν άλλοτε. Τι είναι αισθητικά ωραίο και πώς πρέπει το ωραίο να εκφράζει στην Τέχνη είναι ένα πρόβλημα αμφισβητούμενο. Και δεν μπορούσε να ήταν διαφορετικά, γιατί η απόκλιση από τα καθιερωμένα, οι συνεχείς πειραματισμοί και αυτοσχεδιασμοί, είναι στοιχεία σύμφυτα με οποιαδήποτε κρίση.

Κατά την περίοδο της κρίσης δεν ισχύουν οι καθιερωμένες καλλιτεχνικές Σχολές και τα συστήματα των αξιών που αυτές υιοθέτησαν. Η κρίση, που ως ιστορικό κάι πνευματικό φαινόμενο δεν είναι από μόνη της ούτε καλή ούτε κακή, δημιουργεί τις δυνατότητες για μια νέα αναδόμηση των αξιών. Από τη στιγμή που η αναδόμηση αυτή θα συντελεστεί, παύει πια και η κρίση να υπάρχει.

Η περίοδος της κρίσης είναι περίοδος αβεβαιότητας και ανασφάλειας, αλλά και ελεύθερου αυτοσχεδιασμού. Αυτοσχεδιασμού που κυμαίνεται από την άρνηση οποιασδήποτε αξίας και οποιουδήποτε κανόνα ίσαμε την αποδοχή λιγότερων ή περισσότερων αξιών και κανόνων. Λόγω της σύγχυσης που προκαλεί η αβεβαιότητα ως προς την ισχύ οποιασδήποτε αξίας και κανόνα, κατά την περίοδο της κρίσης ο καθένας γράφει ό,τι θέλει και όπως του αρέσει κι ο κάθε άλλος έχει το δικαίωμα να τον κρίνει όπως του γουστάρει.

Είναι φυσικό μέσα στον χώρο αυτής της άμετρης ελευθερίας και του απόλυτου πειραματισμού, το λειτούργημα της κριτικής να καθίσταται προβληματικό. Ο συγγραφέας και ο καλλιτέχνης αμφισβητούν αν κάποιος άλλος, που αυτοκαλείται κριτικός της λογοτεχνίας ή της Τέχνης — γιατί κανένας δεν του έδωκε αυτή την εξουσία — έχει δικαίωμα να κρίνει το έργο τους. Αλλά και ο κριτικός, από την άλλη, διερωτάται και ο ίδιος αν πρέπει να υιοθετήσει οποιεσδήποτε αξίες ή κανόνες στην κριτική του. Εφ' όσον δεν υπάρχει πια ένα γενικά αποδεκτό σύστημα αξιών αμφιβάλλει κι ο ίδιος αν έχει τη δυνατότητα να κρίνει ένα έργο.

Είναι γι' αυτό τον λόγο που η σύγχρονη κριτική τείνει να πάρει τη μορφή της παρουσίασης ενός έργου τέχνης. Ο κριτικός αισθάνεται ότι δεν μπορεί να απορρίψει ένα έργο, επειδή ο συγγραφέας του ακολουθεί ένα σύστημα αξιών διαφορετικό από το δικό του, αλλ' ούτε και να το καθιερώσει ως έργο τέχνης επειδή συμβαίνει να συμφωνεί με το σύστημα αξιών — ηθικών, αισθητικών, κοινωνικών κ.λπ. — του συγγραφέα.

* * *

Σαν αποτέλεσμα της διασάλευσης των αισθητικών αξιών έχουμε τα φαινόμενα της μαζοποίησης και της αποξένωσης του προσώπου. Η μαζοποίηση προσλαμβάνει στον χώρο της κριτικής τον μανδύα της πολιτικοποίησης, ενώ η αποξένωση παρουσιάζεται ως παραγνώριση ενός συγγραφέα και του έργου του.

Η πολιτικοποίηση είναι ένα θετικό και δημιουργικό στοιχείο στην Τέχνη, αν την ερμηνεύσουμε ως μια προσπάθεια του συγγραφέα να συμβάλει με το έργο του στην προβολή, ανάλυση και επίλυση των διαφόρων εθνικών, πολιτι-

κών και κοινωνικών προβλημάτων του τόπου και της εποχής του. Δυστυχώς όμως ο όρος «πολιτικοποίηση» στη σύγχρονη κριτική πήρε τη σημασία της *κομματικοποίησης*.

Η κομματικοποίηση αποτελεί ασφαλώς μια κάποια προσέγγιση στην επίλυση της γενικής κρίσης του πολιτισμού και ειδικότερα της κρίσης στον χώρο της κριτικής. Με την κομματικοποίηση της Τέχνης, και της πνευματικής ζωής γενικότερα, μια ομάδα ανθρώπων, που ανήκουν στον ίδιο πολιτικο-κοινωνικό χώρο, προσπαθούν να υποτάξουν την τέχνη στις δικές τους ιδέες και να την καταστήσουν μέσο για τη διάδοση και την επικράτηση του ιδεολογικού τους πιστεύω.

Με την κομματικοποίηση αυτή, που παρουσιάζεται κάτω από τον μανδύα της πολιτικοποίησης, η Τέχνη χάνει την αυτόνομη υπόστασή της κι ο καλλιτέχνης θυσιάζει την προσωπική του ελευθερία για χάρη της προβολής που θα τύχει από την κομματική παράταξη που τον υποστηρίζει.

Παρόμοιο φαινόμενο με την πολιτική κομματικοποίηση αποτελεί και η «πνευματική κομματικοποίηση». Μια ομάδα ανθρώπων των Γραμμάτων και της Τέχνης, που πιθανόν να ανήκουν ή να μη ανήκουν σε ορισμένη πολιτική παράταξη, δημιουργούν μια «πνευματική-καλλιτεχνική κλίκα» κι επιδιώκουν να επιβάλουν τις δικές τους αισθητικές, γλωσσικές και άλλες απόψεις. Όσον αφορά την κριτική και την παρουσίαση των συγγραφέων και του έργου τους, η ομάδα αυτή ενεργεί κατά τον ίδιο τρόπο όπως συμβαίνει και στην πολιτική κομματικοποίηση.

Από τη στιγμή όμως που ο συγγραφέας ανταλλάσσει την προσωπική του ανεξαρτησία με την προβολή του έργου του, από την ίδια εκείνη ώρα χάνει πια την υπόστασή του ως πρόσωπο, στραγγαλίζει ο ίδιος την ηθική του ακεραιότητα και μαζοποιείται πνευματικά, μετατρέπεται, δηλαδή, σ' ένα ετεροκατευθυνόμενο μέλος μιας αγέλης.

Αντίθετο φαινόμενο της μαζοποίησης είναι η αποξένωση. Επειδή ο συγγραφέας δεν θέλει να θυσιάσει την προσωπική του ανεξαρτησία, επειδή δεν υποκύπτει σε πιέσεις και δεν συμπορεύεται με κάποια ιδεολογική ή αισθητική παράταξη, γι' αυτό και παραγνωρίζεται τόσο ο ίδιος όσο και το έργο του. Και μπορεί το έργο αυτό να είναι πολύ πιο αξιόλογο από τα έργα άλλων συγγραφέων που προβάλλονται συστηματικά από οργανωμένες ομάδες.

* * *

Ο προσωπισμός θεωρεί τόσο την κομματικοποίηση όσο και την παραγνώριση των συγγραφέων ως απαράδεκτες καταστάσεις στην πνευματική ζωή. Δική του θέση είναι ότι και η κριτική πρέπει να καταστεί μέσο διαλόγου, δηλαδή μέσο σεβασμού και συντελεστής διαφύλαξης και ανάπτυξης του προσώπου, τόσο εκείνου του συγγραφέα όσο και εκείνου του κοινού. Γιατί η κριτική στέκει, ως γνωστό, ανάμεσα στον συγγραφέα και το κοινό. Γι' αυτό κι επιβάλλεται να δείξει ο κριτικός τον ίδιο σεβασμό και προς τις δυο κατευθύνσεις.

Η κριτική, κατά τον προσωπισμό, δεν είναι αξιολόγηση. Άλλο η αξιολόγηση κι άλλο η κριτική. Στην αξιολόγηση ο συγγραφέας κρίνεται με βάση μια

καθορισμένη κλίμακα αισθητικών, ηθικών ή άλλων αξιών, εκείνων που βασικά δέχεται ο κριτικός. Τούτο όμως είναι αντίθετο με την ελευθερία του καλλιτέχνη, που πιθανόν να εισάγει καινούργια στοιχεία που δεν εντάσσονται στις αξιολογικές κλίμακες του κριτικού. Στην περίπτωση αυτή ο κριτικός απορρίπτει ή βρίσκει μειονεκτήματα στο έργο του συγγραφέα. Η απόρριψη όμως είναι ένα στοιχείο εντελώς αντίθετο του διαλόγου, ο οποίος στηρίζεται στην *αποδοχή του άλλου όπως* είναι.

Ο κριτικός δεν αξιολογεί. Έχει όμως υποχρέωση να διατυπώσει τις δικές του προσωπικές απόψεις πάνω στα επί μέρους θέματα που θίγονται στο έργο ή ανακύπτουν απ' αυτό, τόσο σε θέματα που αναφέρονται στο περιεχόμενο όσο και σε θέματα αισθητικής. Χωρίς να απορρίπτει ή να κατακρίνει το έργο, με μοναδική εξαίρεση όταν ο συγγραφέας δεν σέβεται στο έργο του την αξία του προσώπου και τα δικαιώματα του άλλου, ο κριτικός εκφράζει τις δικές του απόψεις. Εισέρχεται έτσι σ' ένα δημιουργικό διάλογο με τον συγγραφέα.

Οι ίδιες αυτές απόψεις αποτελούν την αφετηρία και για τον διάλογο του κριτικού με το κοινό, προς το οποίο καλείται να επιδείξει τον ίδιο σεβασμό. Δεν ζητεί να επιβάλει τη δική του γνώμη, είτε είναι υπέρ είτε κατά του έργου που παρουσιάζει, αλλά διατυπώνει με τέτοιο τρόπο τις απόψεις του ώστε αφήνει τον αναγνώστη να διαμορφώσει τη δική του προσωπική γνώμη. Μια τέτοια κριτική παρουσίαση υποβάλλει στον αναγνώστη την επιθυμία να διαβάσει το κρινόμενο έργο, γεγονός που και τον συγγραφέα ευνοεί και την πνευματική ζωή αναπτύσσει.

Μ' αυτή την προσέγγιση ο προσωπισμός επιζητεί να βοηθήσει στο ξεπέρασμα της κρίσης που παρατηρείται στη σύγχρονη κριτική και να συμβάλει συγχρόνως στην αξιοποίηση της κριτικής ως μέσου για δημιουργικό διάλογο που να προάγει την έννοια του ανθρωπίνου προσώπου.

ΜΙΧΑΛΑΚΗΣ Ι. ΜΑΡΑΘΕΥΤΗΣ

Ο ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΗΣ ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΟΥ ΚΑΜΕΡΟΥΝ: ΕΝΟ BELINGA

Μέσα στην αρμαγεδωνική εποχή μας, γενική είναι η διαπίστωση πως ο άνθρωπος έχει χάσει την προσωπικότητα του. Χειρότερα ακόμα, έχει χάσει τον εαυτό του. Έτσι, που η ζωή έχει καταντήσει πια απρόσωπη. Ο παληός άνθρωπος που ξέραμε, με τη θυελλώδη τεχνολογική εξέλιξη των ημερών μας, κατάντησε μια ψυχρή αριθμητική μονάδα, που προστίθεται και αφαιρείται, ανάλογα με τις περιστάσεις και σε συσχετισμό με τον σκοπό για τον οποίο αριθμολογείται. Σήμερα πια, που, όπως βλέπουμε κάθε μέρα, η αλήθεια δεν είναι πάντα αληθινή και το ψεύτικο δεν είναι πάντα ολότελα ψεύτικο, οι ηθικές αξίες έχουν τόσο ξεθωριάσει, που τα ξεβαμένα υπολείματα τους, τα προσπερνάμε ασυγκίνητοι. Ή και καμιά φορά — τις παρά πάνω φορές — τα προσπερνάμε μ' ένα χαμόγελο ειρωνίας να σχηματίζεται στα μπουχτισμένα από τις ηδύτητες των τερψιλαρυγγίων αγαθών του πληθωρισμού χείλη μας!

Είναι ευτύχημα κι ευλογία που, μέσα σ' αυτό τον φρενήρη αλλοπροσαλισμό του καιρού μας, βρίσκονται ακόμα λίγα — έστω κι αμυδρά — σημάδια που μας προσφέρουν την παρηγόρια και την ελπίδα. Την ελπίδα πως όσο ασθενικό και μαραζωμένο κι αν είναι το σαν πυγολαμπίδας αμυδρό φως που εκπέμπουν σήμερα, θάρθει κάποτε η ώρα που ο κουρασμένος άνθρωπος θα το προσέξει. Θα το αγαπήσει, θα το αγκαλιάσει και θα το μπάσει μέσα του. Να το εισάξει μέσα στις φλέβες του και να νοιώσει το ζωηφόρο κύλημα του να δίνει στην ύπαρξη του μια καινούργια υπόσταση με καινούργιους προσανατολισμούς κι ανανεωμένα «πιστεύω».

Θέλω να μιλήσω εδώ για τον ολιγάριθμον εκείνο κόσμο που είτε ατομικά είτε ομαδικά, μέσα από τις διάφορες πνευματικές και φιλοσοφικές οργανώσεις, επιχειρεί τον Ηράκλειον άθλο ν' αποσπάσει τον κενόν άνθρωπο από την ολέθρια τροχιά του και να του εμπνεύσει την εμπιστοσύνη, το σεβασμό και την αγάπη προς τον συνάνθρωπο του. Πρώτιστα όμως προς τον εαυτό του!

Οι ουμανιστές και οι πνευματικοί άνθρωποι, βρίσκονται σίγουρα στην πρώτη γραμμή αυτού του τόσο επίμοχθου, μα τόσο ευγενικού αγώνα. Μπορεί στο σύνολο τους ν' αποτελούν μια μειοψηφία σε σύγκριση με τον πληθυσμό του πλανήτη μας. Μα υπάρχουν. Κι αποτελούν — όσο λίγοι και νάναι — τα ελπιδοφόρα σημάδια που ανάφερα πιο πάνω. Και υπάρχουν σ' όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη της υφηλίου. Μπορεί σ' ορισμένες γωνιές της γης να διώκονται και να μαρτυρούν ακόμα. Μα ποιός είδε καμιά φορά την ύλη να κατανικά το πνεύμα! Αλήθεια ποιός! Θέλουμε πιο τρανή και χεροπιαστή απόδειξη από την μαρτυρική σταύρωση και την ανάσταση του Θεάνθρωπου;

Αυτά, λοιπόν , τ' αμυδρά ελπιδοφόρα σημάδια υπάρχουν παντού. Ως και σ' αυτές τις υπανάπτυχτες περιοχές του πλανήτη μας. Και στις πιο φτωχές. Και στις πιο άγριες. Ποιός θα πίστευε, για παράδειγμα, ακόμα λίγα χρόνια πριν, πως σήμερα η Αφρική θάχε να επιδείξει δυό Νομπελίστες: τον επίσκοπο

Τούτου της Νότιας Αφρικής με τον Νόμπελ ειρήνης και τον WOLE SOYINKA με το Νόμπελ λογοτεχνίας. Κι όμως δεν έχουν περάσει πολλές δεκαετίες από τότε που κάποιος λευκός αποικιοκράτης ρατσιστής, έγραφε για την Αφρική πως είναι η Ήπειρος που κατοικείται από άγρια τετράποδα κι από δίποδα ζώα, από τα οποία άλλα είναι καλά για τη δουλειά κι άλλα κάνουν μόνο για το κρεβάτι!

Πέρασα τριάντα ολόκληρα χρόνια της ζωής μου στην Αφρική, συγκεκριμένα στο Καμερούν. Γνώρισα την αποικιοκρατική εποχή. Εκεί ήμουνα κι όταν το 1960 απόχτησε την ανεξαρτησία του. Εκεί ήμουνα και τα κατοπινά είκοσι πέντε τόσα χρόνια της ελεύθερης ζωής του. Σ' αντίθεση με άλλες Αφρικανικές χώρες, το Καμερούν είχε την τύχη να ζήσει αυτά τα χρόνια της ανεξαρτησίας του απαλλαγμένο από τα στρατιωτικά κινήματα και τις αχρείαστες αιματοχυσίες, που βρίσκονται σε ημερήσια διάταξη στις πιο πολλές από τις χώρες της μαύρης Ηπείρου. Έτσι, μέσα σ' ένα κλίμα αναζήτησης του εαυτού του, αντικειμενικής αντιμετώπισης των ευθυνών του και έφεσης για άνοδο, προκοπή και κοινωνική ευημερία, κατάφερε, μέσα στα κοσιεφτά χρόνια που περάσανε από την ανεξαρτησία του, να επιτελέσει πραγματικά θαύματα σ' όλους τους τομείς της ζωής.

Ήταν ένα ηφαίστειο που άνοιξε τα σπλάχνα του και ξέρασε όλην εκείνην την καυτή λάβα που κατάκαψε τις καταραμένες μνήμες τόσων αιώνων σκλαβιάς. Κι έχτισε κι αναδημιούργησε μέσα στα ζεστά κι ολόλαμπρα χαμόγελα της λευτεριάς. Κάτι ξέρουμε κι εμείς εδώ από την τέτοια λάβα και την τέτοια αναδημιουργία. Και καλά εμείς είχαμε πίσω μας ένα χείμαρρο κληρονομιάς χιλιάδων χρόνων. Οι μαύροι όμως;

Σ' αυτή την ταχύρρυθμη, την ιλιγγιώδη ανάπτυξη, η συμβολή των πνευματικών ανθρώπων του Καμερούν, είναι αξιοθαύμαστη. Είχα την ευχαρίστηση να γνωρίσω πολλούς από τους πνευματικούς ανθρώπους του. Μια αδελφική φιλία με συνδέει με δυό από τους κορυφαίους: τον πεζογράφο FERDINAND OYONO, πρεσβευτή του Καμερούν στην Ουάσινγκτων μέχρι τελευταία και τώρα Υπουργόν Οικισμού. Και τον ποιητή ENO BELINGA, τον οποίο θα σας παρουσιάσω με αδρές γραμμές σήμερα. Όπως και την ποίησή του που είναι γραμμένη στη γαλλική γλώσσα.

Θα σταθώ ιδιαίτερα στην ποιητική συλλογή του ΝΕΓΡΙΚΕΣ ΜΑΣΚΕΣ, που αντανακλά απόλυτα και αποκαλυπτικά την ψυχοσυνθετική κατάρτιση του ποιητή. Η φιλοσοφημένη πνοή που εκπέμπεται από τη βαθυστόχαστη ποίηση του ENO BELINGA, εισχωρεί μέσα στα άδυτα της ψυχής σαν ένα υπέργειο δροσερό κύμα απολυτρωτικής νιρβάνας. Που σε κυριεύει. Που σε μαγεύει. Που σε προβληματίζει. Ο στίχος του, πορεύεται μέσα στ' ανεξερεύνητα μονοπάτια του μυστικισμού για να ερευνήσει, για ν' αναζητήσει αγέραστες κι ακατάλυτες αξίες. Ν' αναβαπτισθεί μέσα στο άρωμα τους και να μεταδώσει το δέος, την ανάταση, τη μεταρσίωση, τον ιδεαλισμό.

Στην εξερευνητική πορεία του, ανακαλύπτει την ΙΣΧΥ που πηγάζει από τη ΣΟΦΙΑ για να φτάσει στο ΚΑΛΛΟΣ. Μια πραγματικά αξιόλογη ανοδική

πορεία προς το ανέσπερο φως ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ. Και έκθαμβος, αναφωνεί με δέος επιγραμματικά:

ΟΜΟΡΦΗ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ Η ΣΟΦΙΑ!
Σοφή η ΙΣΧΥΣ!
Ισχυρό το ΚΑΛΛΟΣ!

Στην πορεία του αυτή σ' αναζήτηση του αιώνιου Φωτός, ανακαλύπτει τα «φωτεινά γεφύρια της αδερφωσύνης» όπως τα αποκαλεί κι η καρδιά του δονείται από τα πιο ευγενικά αισθήματα πανανθρώπινης αγάπης. Αυτά τα αισθήματα άλλωστε είναι διάχυτα σχεδόν σ' όλα του τα ποιήματα. Ένα χαραχτηριστικό ποίημα του με τίτλο NYANGOM μας δίνει μια εικόνα της πορείας και των ανακαλύψεων του, μιας πορείας που οριοθέτησε τη ζωή του.

Μονάχος σαν ευρέθηκα
στο βιολετί το δάσος
ήρθε η νύχτα κι άνοιξε
κάτ' απ' τα βήματα μου
στενό δρόμο που μ' έβγαλε
σε φέγγος λαμπερό.

Στα βάθη τα κρυστάλινα
ξυπνήσαν τότε εντός μου
παράξενες σκιές
παιδιού ονείρων που χάθηκαν,
και άπιαστες, τρελλές
φαντασιώσεις του άλλοτε.

Στην κρύα νύχτα την άγρια,
τη νύχτα τη θλιμμένη,
που φωσφορίζοντας μικρές
πετούσαν πυγολαμπίδες
και αγωνίας σερπετά
μου ζώνανε τα πόδια,
του φόβου τη δαγκωματιά
ένοιωσα στην καρδιά μου...

Μονάχος, καταμόναχος
στ' άγριο, πυκνό το δάσος!
Και ξάφνου ήρθε η γλυκαυγή
να με παρηγορήσει
ανοίγοντας μου φωτεινά
γεφύρια αδερφωσύνης.

Μέσα μου βρυκολάκιασε
η βλεδυρή οπτασία
του φιλντισένιου αρχοντικού
της έχθρητας, του μίσους
που είχε στήσει μες στο φως
της μέρας της πλανεύτρας
η ευτυχία η ψεύτικη
της ταπεινής της ύλης...

Μονάχος, καταμόναχος
μέσα στις μαύρες νύχτες
τυφλό παιδί της άγνοιας
μετρώντας μ' αγωνία
της άμοιρης μου της καρδιάς
τους χτύπους τους τρελλούς
μην πέσω πέσιμο κακό
κι ο θάνατος με πάρει
δίχα ένα χέρι σπλαχνικό
κοντά να με σηκώσει...
Δίχα ένα δάκρυ ολόθερμο
γλυκειάς αδερφωσύνης!

Ο δρόμος τον οδηγεί στην ΕΣΠΕΡΙΝΗ ΑΥΓΗ, στον αλληγορικό σταθμό, όπου σμίγει η αρχή και το τέλος, το άλφα και το ωμέγα. Η σκέψη και η πράξη, το πνεύμα κι η ύλη. Και γίνονται ένα. Στην κάθοδο του μέσα στα σπλάχνα της γης, ακούει στο ΜΕΣΟ ΔΩΜΑ την αιθέρια μουσική κι ατενίζει με δεός, ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ, την απαστράπτουσα λάμψη της πηγής της ΓΝΩΣΗΣ του ΑΙΩΝΙΟΥ ΦΩΤΟΣ, που «δίχα του, αξία δεν έχει πια η ζωή, κανείς για να τη ζήσει». Και λέει σ' αυτό το ποίημα:

Πορεία πικρής κατάβασης - πορεία μακρυνή,
στης γης τα σπλάχνα τ' άδυτα - στο κέντρο αυτής της γης...
Της γης, που στη γαστέρα της - μας θρέφει, μας ανδρώνει...
Πορεία πικρής κατάβασης - που σε σεργιάνι φωτεινό
κρατόντας μας το χέρι - ξεσκίζει μπρος στα μάτια μας
τους σκοτεινούς τους πέπλους - που δέσμια στο σκοτάδι τους
τα είδωλα βαστάζαν - μέσα σ' αφώτιστο μυαλό
απ' τον καιρό της πλάσης...

Αβέβαια περιπλάνηση - στης χαραυγής το μισοφώς
όταν που φεύγει η νύχτα
και μες στο φωτοσκόταδο - εσπερινής αυγής,
όλα τα πάντα σμίγουνε - ιδέες, πράξεις, σκέψεις,
κι όμοια παίρνουν σχήματα - με άπιαστες σκιές...

Στις τέτοιες άφταστες στιγμές - από την πίσσα μέσα
του εντός μας σκοταδιού,
ελεύθερη κι ακόρεστη - αναπηδά η δίψα
για ευλαβική ανάβαση - στις πιο ψηλές κορφές
του Αιώνιου Φωτός που δίχα του,
Αξία δεν έχει πια η ζωή - κανείς για να τη ζήσει!

Αυτήν όμως την εκτυφλωτική λάμψη του αιώνιου Φωτός της ΑΛΗΘΕΙΑΣ, της τρυφερής αδερφωσύνης, της μεγάλης αγάπης προς τον άνθρωπο, έρχονται να σκιάσουν οι κρωγμοί του φανατισμού και του δογματισμού. Κι ο ποιητής εξανίσταται στο ποίημα του ΔΟΓΜΑΤΑ. Και λέει:

Πρόσωπα γεμάτα ποικιλόμορφα πάθη
πρόσωπα γεμάτα πίστη τάχα!
Μια πίστη με σουβλερά χαλύβδινα, ψυχοβόρα δόντια
που εξεμούν το σκοτάδι...

Μονάχος, καταμόναχος
μέσα στις μαύρες νύχτες
τυφλό παιδί της άγνοιας
Που κινούνται στην σκοτεινή ερημιά
με διπλωμένα πίσω από τους ώμους τα φτερά
γιατί είναι βαρειά σαν βράχοι...
Μακρυά από σένα - Στην απόσταση...
Κρατόντας μακρυά σου
τον ήλιο, που φεγγοβολά κι αστράφτει
μέσα σε ουρανούς άγνωστους σε σένα...
Του σκοταδισμού παιδιά...!

Κι ο ποιητής κάνει μια θλιβερή διαπίστωση, που εκφράζει πάλι με το ποίημα του ΠΑΝΘΗΡΕΣ:

Στο πέρασμα τόσων γενηών,
η βδελυρή ισχύς,
πάντα ξορκίζει τους ξύλινους σταυρούς,
όλους τους σταυρούς,
μέσα στα σταυροδρόμια
όπου άνομοι καρφώνουν τη ζωή
απάνω στα δέντρα!

Τον πόνο του για τους «άνομους που σταυρώνουν τη ζωή μέσα στα σταυροδρόμια» όπως λέει, κραυγάζει με το ποίημα του που είναι αφιερωμένο στον LUTHER KING:

Σ' αυτούς που δεν ήτανε γυοί του Ιακώβ,
μα γνωρίζανε μέσα στην καρδιά τους
το Σινάϊ...
Οι Προφήτες είπαν,
παίρνοντας για μάρτυρα τον Κύριο:
Πορευθείτε στις πιο ψηλές βουνοκορφές,
και φωνάξετε στον κόσμο που ξυπνά,
την οδύνη μου...
γιατί κανείς δεν ξέρει το δικό μου πόνο!

Δε χάνει όμως την πίστη του ο ποιητής. Την πίστη του πως μια μέρα ο άνθρωπος θα μπορέσει να ξαναβρεί τον εαυτό του και να προσβλέψει προς το ΦΩΣ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ απολυτρωμένος από τα φθοροποιά στοιχεία της ψυχικής διάβρωσης που σήμερα τον οδηγεί στις κακοτοπιές της πώρωσης και του μηδενισμού. Την πίστη του αυτή την εκφράζει στους τρυφερούς στίχους του ποιήματος του ΛΟΥΛΟΥΔΙ ΣΤΟΝ ΗΛΙΟ. Και λέει, λοιπόν ο ποιητής:

Προσευχόμουνα - όπως το λουλούδι στον ήλιο
όταν ο ήλιος είπε στο λουλούδι:
Πάρε αυτή την αχτίδα
σφραγίδα της αιώνιας φιλίας μου για σένα
όμορφο λουλούδι στον ήλιο!
Ανοιγμένο, αγέραστο και λεύτερο, να μείνεις...

Σαν το φως της ΑΓΑΠΗΣ την ημέρα...
Κι όμορφη νάναι πάντα η αγάπη σου
που προσεύχεται μέσα στη σιωπή!

Ο περιοσμένος χρόνος, δε μου επιτρέπει να επεκταθώ απάνω στο ποιητικό έργο του οραματιστή ποιητή ΕΝΟ BELINGA. Γεωλόγος, μουσικολόγος και φιλόλογος, υπηρέτησε την πατρίδα του σαν διευθυντής της Ανώτερης Εκπαίδευσης στο Υπουργείο Παιδείας του Καμερούν, υστερότερα σαν Πρύτανις και τώρα καθηγητής της Γαλλικής φιλολογίας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Χώρας.

Μέσα από τους στίχους της ποιητικής συλλογής του ΝΕΓΡΙΚΕΣ ΜΑΣΚΕΣ, στην οποία αναφέρθηκα, ξεπηδά η σύνθεση τόσων αντίθετων δυνάμεων, που, όμως, αλληλοσυμπληρώνονται στη διασταύρωση δυο συμβολικών γραμμών: της οριζόντιας, που είναι η ύπαρξη, και της κάθετης, που είναι το πεπρωμένο κι ο τελικός θρίαμβος της αγάπης και της αδερφωσύνης. Αυτό το συμβολικό σχήμα, είναι καρφιτσωμένο στον ορίζοντα κάπου ανάμεσα του ουρανού-Πατέρα και της γης-Μητέρας. Όσο και να καμώνεται σήμερα ο άνθρωπος πως αγνοεί αυτό το σύμβολο και το αντιπαρέρχεται, πρέπει να υπάρχει πάντα η ελπίδα πως θάρθει κάποτε η μέρα που θ' ανανίψει. Και γονατίζοντας ευλαβικά, θα το ξεκρεμάσει από τα ουράνια νεφελώματα για να το καρφιτσώσει με κατάνυξη απάνω στην καρδιά του. Για να γίνει επί τέλους ΑΝΘΡΩΠΟΣ, χωρίς εισαγωγικά:

Αυτή την ελπίδα κι αυτή την ευχή εκφράζει μέσα από τους στίχους του ο ποιητής ΕΝΟ BELINGA. Που φαίνεται πως έχει κατανοήσει και, προ πάντων, πως έχει προσεταιρισθεί απόλυτα τη μεγαλόπνοη φιλοσοφία του Βολταίρου, της οποίας μια έκφραση είναι και τα παρά κάτω λόγια του:

Όλα θα γίνουν καλά μια μέρα
Να η μεγάλη ελπίδα!
Όλα είναι θαυμάσια σήμερα
Να η μεγάλη αυταπάτη!

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΜΙΟΣ

ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Κάθε ἐποχὴ καὶ κάθε λογοτέχνης, στοχαστὴς ἢ κριτικὸς φαίνεται ὅτι θέτουν τὰ δικά τους κριτήρια γιὰ τὴν ἀξιολόγηση ἑνὸς ἔργου καὶ εἶναι φυσικὸ τὰ κριτήρια αὐτὰ νὰ ἀλλάζουν ἀνάλογα μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς κάθε ἐποχῆς καὶ τὶς ἰδιαίτερες προτιμήσεις τῶν κρινόντων.

Ἡ κριτικὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἕνας συγγραφέας διατυπώνει μιὰ κρίση ἢ κάνει κάποια παρατήρηση γιὰ κάποιον ἄλλο ἢ κάποιαν εἰδικὴ πλευρὰ τοῦ ἔργου του, γιὰ νὰ τὸν ἐπαινέσει ἢ νὰ τὸν ἐπικρίνει. Στὴν ἀρχαία λογοτεχνία ὑπάρχουν ἀρκετὲς τέτοιες, σκόρπιες πιὸ πολὺ — ὡς τὸν καιρὸ τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη τουλάχιστο — κρίσεις, ποὺ παρόλο ὅτι δὲν ἔχουν τὸ συστηματικὸ χαρακτήρα ποὺ ἀπαιτεῖται ἴσως σήμερα, παρουσιάζουν ὡστόσο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ καὶ πραγματικὸ ἐνδιαφέρον, γιατὶ ἔχουν θέσει μερικὰ ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς κριτικῆς γιὰ κάθε ἐποχή.[1] Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ κάθε λογοτεχνικοῦ εἴδους ἰδιαίτερα, ποιὲς εἶναι οἱ ἀπαιτήσεις γιὰ τὴν ἀρτιότητα ἑνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου, ποιητικοῦ ἢ πεζοῦ, ποιὰ ἡ σχέση τῆς μορφῆς μὲ τὸ περιεχόμενο καὶ τοῦ περιεχομένου μὲ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς, ποῦ ἀπευθύνεται ἕνα λογοτέχνημα καὶ πῶς μπορεῖ νὰ δημιουργήσει τὴν ἀπήχηση ποὺ ἐπιδιώκει, ἀκόμα καὶ τὸ πρόβλημα ἂν ἡ τέχνη εἶναι γιὰ τὴν τέχνη καὶ ἂν ὁ ποιητὴς γεννιέται ἢ γίνεται, εἶναι θέματα ποὺ ἀναδύονται μέσα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ ποὺ σ' αὐτὰ δὲν ἔχουν δοθεῖ οἱ ἴδιες πάντα ἀπαντήσεις.

Ἀφήνοντας κατά μέρος προβλήματα μορφῆς, θ' ἀσχοληθοῦμε πιὸ πολὺ μὲ μερικὲς ὄψεις κριτικῆς ποὺ ἀναφέρονται στὸ περιεχόμενο, ἐξειδικεύοντας τὸ θέμα μας στὴν ποίηση.

Ὁ Πλάτωνας μιλᾶ γιὰ μιὰ μακροχρόνια διαμάχη ἀνάμεσα στὴν ποίηση καὶ τὴ φιλοσοφία.[2] Καὶ δὲν ἔχει ἄδικο. Οἱ φιλόσοφοι ἔχουν τὰ δικά τους κριτήρια, ἠθικά, θεολογικά, μεταφυσικά, καὶ ἄλλα. Αὐτὸ ποὺ λέμε «αἰσθητικὴ ἀπόλαυση» δὲ φαίνεται νὰ εἶναι στοιχεῖο ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα, καθ' ἑαυτό, ὡς αὐταξία. Ὅταν ὁ Ξενοφάνης ἀπορρίπτει τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο ἐπειδὴ αὐτοί, κατὰ τὴ γνώμη του, ἔδωσαν μιὰ ἀνακριβὴ εἰκόνα γιὰ τοὺς θεοὺς πλάθοντάς τους ἀνθρωπόμορφους καὶ μὲ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες,[3] τοὺς ὑποβαθμίζει ἀξιολογικὰ μὲ μόνο κριτήριο τὸ ὅτι ἡ ἀντίληψή τους γιὰ τὸ θεὸ δὲ συμβιβάζεται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ θεοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ἀντιλαμβάνεται. Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἀκόμα αὐστηρότερος, προφανῶς πάλι μὲ φιλοσοφικὰ κριτήρια: θεωρεῖ τὸν Ὅμηρο *«ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι»*[4] ἐπιτιμώντας τον, σύμφωνα μὲ σχετικὲς μαρτυρίες[5], γιὰ τὸ ὅτι εὔχεται νὰ χαθεῖ ἡ ἔριδα ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους.[6] Γιὰ ἕνα φιλόσοφο ποὺ πιστεύει ὅτι *«πόλεμος πάντων πατήρ...»*,[7] ὅτι τὰ ἀντίθετα εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ[8] καὶ ὅτι χωρὶς αὐτὰ δὲν ὑπάρχει ἁρμονία, ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ὅση πολυμά-

θεια[9] καὶ ἂν ἔχουν δὲ διαθέτουν τὸ εἶδος τῆς σοφίας ποὺ χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ κατανοήσει τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὸν κόσμο καὶ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Πάνω σὲ ἄλλη βάση κρίνουν τὸν Ὅμηρο καὶ τὴν ποίηση γενικότερα ὁ Πλάτωνας καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει μεγαλύτερη σημασία γιὰ τὸν πρῶτο — ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν *Πολιτεία* του — εἶναι ἡ παιδευτικὴ ἀξία τῆς ποίησης, ἡ ἐπίδραση ποὺ ἔχει πάνω στὴν ψυχὴ τῶν νέων. Ἐπειδὴ οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες τοῦ Ὁμήρου δὲν προσφέρουν τὸ παράδειγμα ποὺ θέλει ὁ Πλάτωνας γιὰ τὴ διαμόρφωση ἑνὸς χαρακτήρα τῶν νέων ποὺ νὰ προάγει τοὺς σκοποὺς τῆς πόλης του, ἀποκλείει τὸν Ὅμηρο — ὅπως καὶ τὸν Ἡσίοδο — ἀπὸ τὴν Πολιτεία του. Κι' ἀφήνω κατὰ μέρος τὰ στοιχεῖα τῆς μορφῆς — τὸ μέτρο, τὸ μέλος, τὸ ρυθμό, κ.ἄ. — ποὺ ἀπορρίπτονται ἐπίσης ὡς ἐπιβλαβὴ πάνω στὴν ἴδια βάση. Μὲ τὰ ἴδια κριτήρια ὁ Πλάτωνας ἀποκλείει, ὅπως ξέρουμε, καὶ τὴν τραγωδία καὶ τὴ μιμητικὴ τέχνη γενικότερα, θεωρώντας τα ὡς ἀσυμβίβαστα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς πολιτείας του καὶ ὡς ἐντελῶς ἀπαράδεκτα ὡς μέσα διαπαιδαγώγησης.[10]

Μιὰ ὁλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα προσέγγιση ἀκολουθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν ἀντικρύζει τὰ ἐπικὰ ποιήματα καὶ τὶς τραγωδίες ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἀρτιότητάς τους ὡς λογοτεχνικῶν ἔργων ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν μιὰν ἑνότητα, ποὺ νὰ δένονται γύρω ἀπὸ κάποιο κύριο πρόσωπο ἢ κεντρικὸ θέμα, σὲ καθορισμένο χρόνο, ποὺ νὰ ἐξελίσσονται αἰτιολογικά, *«κατὰ τὸ ἀναγκαῖον ἢ τὸ εἰκός»*,[11] καὶ νὰ δημιουργοῦν τὴν *«οἰκείαν ἡδονήν»*,[12] τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση, τὸν ψυχικὸ ἀντίκτυπο ποὺ προσιδιάζει στὸ κάθε λογοτεχνικὸ εἶδος. Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ *Ἰλιάδα* καὶ ἡ *Οδύσσεια* εἶναι ἀριστουργήματα γιατί, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔχουν τὴν ἑνότητα ποὺ ἐπιζητεῖ, ἐνῶ τὰ *Κύπρια* ὑστεροῦν γιατὶ ἔχουν ἐπεισοδιακὸ χαρακτήρα.[13] Ὅταν ὁ Πλάτωνας εἶναι ὁ κριτὴς τῶν *Κυπρίων*, τὰ κρίνει γιὰ νὰ διαφωνήσει μὲ μιὰ ἠθικὴ ἄποψη ποὺ ἐκφράζουν σ' ἕνα χωρίο τους ποὺ παραθέτει, ὅτι «ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχει φόβος πρὸς τὸ θεό, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ σεβασμός».[14] Γιὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ἀντίθετο εἶναι ποὺ συμβαίνει: «ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχει σεβασμός, ὑπάρχει καὶ φόβος». Δὲ δέχεται ὅτι ὁ Δίας ἦταν ὑπαίτιος γιὰ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο καὶ πρόξενος κακῶν — ὅπως ὑποστηρίζει ὁ ὁμιλητὴς τοῦ ἀποσπάσματος τῶν *Κυπρίων* — γιατὶ ὁ θεὸς μόνο πρόξενος καλῶν μπορεῖ νὰ εἶναι γιὰ τὸν Πλάτωνα, ὅπως τὸ δηλώνει κατακρίνοντας καὶ τὸν Αἰσχύλο γιὰ μιὰ ἄποψή του σὰν ἐκείνη τοῦ Στασίνου.[15]

Γιὰ τοὺς ἀρχαίους, τὸ πιὸ βασικὸ κριτήριο γιὰ τὴν ἀξία ἑνὸς ἔργου, εἶναι τὸ ἠθικὸ διδακτικὸ καὶ πατριωτικὸ στοιχεῖο. Κι αὐτὸ εἶναι πολὺ φυσικὸ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς κοινωνίας τους. Τὰ παραδείγματα εἶναι πολλὰ καὶ παρέλκει ἡ ἀναφορά μας σ' αὐτὰ τώρα. Ἡ πιὸ εὔγλωττη περίπτωση εἶναι ὁ γνωστὸς *«ἀγὼν»* μεταξὺ τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Εὐριπίδη στοὺς *Βατράχους* τοῦ Ἀριστοφάνη, ὅπου οἱ δύο τραγικοὶ διαγωνίζονται γιὰ τὰ πρωτεῖα μπροστὰ στὸ Διόνυσο προβάλλοντας ὁ καθένας τὶς ἀρετὲς τῶν τραγωδιῶν τους καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τέχνης τους. Παρόλο ὅτι φαίνεται νὰ ἀναγνωρίζεται σὲ ὁρισμένα θέματα ἡ ἀνωτερότητα τοῦ Εὐριπίδη ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς δραματικῆς τέχνης, ὡστόσο νικητὴς ἀνακηρύσσεται στὸ τέλος ὁ Αἰσχύλος ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενο τῶν τραγωδιῶν του μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ σωτήριο γιὰ τὴν πόλη συμβάλλοντας στὴν παίδευση τῶν πολιτῶν μὲ διδάγματα ὀρθὰ (*«γνώμαις ἀγαθαῖς»*).[16]

Ἀπὸ τὸν ποιητὴ ἀναμένεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δεξιοτεχνία, νὰ εἶναι καὶ δάσκαλος τῶν πολιτῶν.[17] Ὁ Αἰσχύλος ὑποστηρίζει ὅτι μὲ ἔργα του ὅπως οἱ *Πέρσαι* καὶ οἱ *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας* ἐνέπνευσε τὸ ἀγωνιστικὸ στοιχεῖο στοὺς Ἀθηναίους,[18] ἐνῶ ἀντίθετα ὁ Εὐριπίδης μὲ χαρακτῆρες ὅπως ἡ Φαίδρα, ἡ Σθενέβοια[19] κ.ἄ., παραδειγμάτιζε τούς πολίτες στὸ κακό, προβάλλοντας πρότυπα ἀνηθικότητας, ἐνῶ μὲ ἄλλες τραγωδίες του καλλιέργησε τὸ σοφιστικὸ πνεῦμα[20] καὶ συνέτεινε στὴ χαλάρωση τῶν αὐστηρῶν ἠθῶν ποὺ συνεῖχαν τὴν Ἀθηναϊκὴ κοινωνία.

Σὲ ἕνα ἄλλο «*ἀγῶνα*», μεταξὺ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, οἱ προτιμήσεις τῆς ἐποχῆς ἦ τοῦ κριτῆ γιὰ τὴν εἰρήνη τοῦ ὑπαγορεύουν νὰ δώσει τὸ στεφάνι τῆς νίκης στὸν Ἡσίοδο ἐπειδὴ αὐτὸς παρότρυνε τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὴ γεωργία καὶ μὲ ἔργα εἰρηνικά, κι ὄχι στὸν Ὅμηρο ποὺ ἡ ποίηση του εἶχε νὰ κάνει μὲ πολέμους καὶ σφαγές.[21]

Εἶναι ἔντονη ἡ συνείδηση τῶν ἀρχαίων ὅτι γράφουν γιὰ νὰ διδάξουν ἤ νὰ δώσουν μιὰν ἀπάντηση σὲ προβλήματα χρήσιμα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο. Ἐπειδὴ ὁ τύπος τοῦ χρησοῦ πολίτη ἤ τοῦ «σωστοῦ ἀνθρώπου» — ὅπως λέμε σήμερα — δὲν εἶναι ὁ ἴδιος γιὰ ὅλες τὶς ἐποχές, εἶναι κατανοητὸ νὰ βρίσκουμε ποιητὲς καὶ φιλοσόφους ἢ ἄλλους συγγραφεῖς νὰ κρίνουν τὶς ἀπόψεις ἄλλων, ὅταν αὐτὲς δὲν τοὺς ἱκανοποιοῦν. Ὁ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος δὲ δέχεται τὸν ὁρισμὸ τοῦ «ἀγαθοῦ ἀνδρός», ὅπως τὸν δίνει ὁ Πιττακός, κι ὁ Σωκράτης στὸν *Πρωταγόρα* τοῦ Πλάτωνα ἀσχολεῖται διεξοδικὰ μὲ τὸ ποίημα τοῦ Σιμωνίδη γιὰ ν' ἀντικρούσει τὴν ἄποψή του ὅτι εἶναι ἀπὸ τὰ κίνητρα ποὺ κρίνεις τὸν ἄνθρωπο κι ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη βούλησή του, κι ὄχι ἀπ' αὐτὸ ποὺ κάνει σὲ στιγμὲς ἀνάγκης.[22] Καὶ δὲ λείπουν οὔτε ἀπὸ τὴν ἀρχαία τραγωδία αἰχμὲς καὶ ὑπαινιγμοί, ὄχι μόνο γιὰ θέματα δραματικῆς τέχνης,[23] ἀλλὰ πρὸ παντὸς γιὰ θέματα οὐσίας, ὅπου ἡ διάσταση τῶν γνωμῶν ἐκφράζεται ὡς κριτικὴ τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο γιὰ τὴ στάση του ἀπέναντι σὲ κοινωνικά, πολιτικά, θρησκευτικὰ ἢ ἄλλης φύσεως προβλήματα.

Ὁ ποιητὴς γίνεται μὲ τὴ σειρά του καὶ αὐτὸς κριτὴς ἀκόμα καὶ φιλοσοφικῶν ἀπόψεων καὶ δογμάτων. Δὲν ἐπιτρέπει ὁ χρόνος ν' ἀναφερθῶ στὸ διάλογο μεταξὺ τοῦ Εὐριπίδη καὶ τοῦ Σωκράτη ποὺ φαίνεται ὅτι πέρασε μέσα ἀπὸ διάφορες φάσεις σὲ μιὰ μακρὰ σειρὰ ἐτῶν.[24] Γιὰ τὴν Κύπρο, ὅμως, ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε τὰ πυρὰ ποὺ δέχτηκε ἡ φιλοσοφία τοῦ Ζήνωνα τοῦ Κιτιέα ἀπὸ τὸ Σώπατρο τὸν Πάφιο καὶ τὸν Ἑρμεία τὸν Κουριέα. Ὁ πρῶτος ἀμφισβητεῖ ἂν ἡ Στωικὴ ἀπάθεια μπορεῖ νὰ ξεπεράσει ὁρισμένα ὅρια τῆς ἀνθρώπινης ἀντοχῆς καὶ φύσης καὶ προκαλεῖ τρεῖς ὀπαδοὺς τοῦ Ζήνωνα, παρωδώντας τὰ διδάγματά του, νὰ μὴ λυγίσουν ὅταν τοὺς βάλει στὴ φωτιὰ γιὰ νὰ τοὺς κάψει ζωντανούς, ἀπειλώντας τους ὅτι θὰ πουληθοῦν ὡς δοῦλοι ἂν δὲν ἀντέξουν τὴ δοκιμασία.[25] Μὲ πολὺ λιγότερη διακριτικότητα ὁ Ἑρμείας ὁ Κουριεὺς λιβελλογραφεῖ ἐναντίον τῶν Στωικῶν παρουσιάζοντάς τους ὡς ἀσυνεπεῖς στὶς πράξεις τους σὲ σχέση μὲ τὶς διακηρύξεις τους, ὡς ἅρπαγες, πλεονέκτες καὶ ἀσελγεῖς.[26]

Μπορεῖ τὰ τελευταῖα αὐτὰ παραδείγματα νὰ μὴ εἶναι, ἄμεσα τουλάχιστο, φιλολογικὴ κριτικὴ ἀλλὰ εἶναι πάντως κριτική. Ὁ ποιητὴς εἶναι πολλὲς φορὲς κριτὴς κι ἐπικριτής, κοινωνικῶν καταστάσεων, θεσμῶν, θρησκευτικῶν πεποιθή-

σεων καὶ φιλοσοφικῶν ἀπόψεων, σατιρίζει, ὑπονομεύει, διασύρει, ἐπαινεῖ ἢ χλευάζει, πότε βυθίζεται στὴ σκέψη καὶ τὴν ἀπαισιοδοξία κι ἄλλοτε φτερωμένος πετᾶ ὁ ἴδιος καὶ ἐμψυχώνει, κι ἄλλες φορὲς μελετᾶ στοχαστικὰ τὴ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δικό του πόνο, τῆς πατρίδας του τοὺς καημούς. Ὁ ποιητὴς προβληματίζεται, μπορεῖ νὰ στηρίζει τὴν παράδοση ἢ νὰ τὴν κατακρημνίζει, εἶναι «κοινωνικοποιημένος», «πολιτικοποιημένος», «κομματισμένος» ἢ καὶ «στρατευμένος». Ὁ Ὅμηρος ἦταν κήρυκας μιᾶς Πανελλήνιας ἑνότητας, ἀλλὰ ἡ μεταχείριση τοῦ Θερσίτη ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα μπορεῖ νὰ προσκρούει σήμερα στὴ δημοκρατικὴ εὐαισθησία μας. Ὁ Θεόγνις εἶναι ἐκφραστὴς τῶν ἰδεωδῶν μιᾶς συντηρητικῆς ἀριστοκρατίας ποὺ βλέπει τὸ ἔδαφος νὰ ὑποχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια της, ἀλλὰ ὁ ἠθικός της κώδικας δὲν ἀνατράπηκε ὁλότελα ἀπὸ τὴν ἀνακατάταξη τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὅσο καὶ ἂν μεμψιμοιρεῖ ὁ ἴδιος. Ὁ Πίνδαρος μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνας μισθωμένος ὠδοποιός, ἀλλὰ δὲν παύει γι' αὐτὸ νὰ εἶναι Πίνδαρος, μὲ ἔμφυτο τὸ χάρισμα τῆς τέχνης ποὺ τὸ ἀνέβασε κι ὁ ἴδιος σὲ ὕψη ἄφθαστα. Κι ὁ Σιμωνίδης γιὰ τὸν Πλάτωνα φαίνεται πολὺ προσκολλημένος σὲ τυράννους. Ὁ Σοφοκλῆς, μὲ σημερινὰ κριτήρια, θὰ χαρακτηριζόταν ὡς «συντηρητικός», ἂν ὄχι τὸ «κατεστημένο» τῆς παράδοσης καὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς ἠθικῆς, κι ὁ Εὐριπίδης ὡς ὁ «προοδευτικὸς» καὶ ριζοσπαστικὸς ἀναμορφωτὴς τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας ποὺ ἔρριψε τὸ σπόρο τῆς ἀμφιβολίας στὸ κάθε τι. Τί κρίνουμε ἀπὸ αὐτά; Τὴν τέχνη, τὶς ἰδέες, τὴν πρόθεση, τὴν προσπάθεια, ἢ τὸ ἀποτέλεσμα; Τὴ μορφή, ἢ τὸ περιεχόμενο; Ἢ μήπως καὶ τὰ δύο μαζὶ ὡς ἀλληλένδετα καὶ ἀξεχώριστα;

Εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι γιὰ τοὺς ἀρχαίους δὲ «μετρᾶ» μόνο τὸ περιεχόμενο. Ἀπόδειξη ἡ τελειότητα τῆς μορφῆς ποὺ ἔφτασαν, στὴν ποίηση, τὸ κάθε εἶδος της, στὴν πεζογραφία, τὴν κάθε λογῆς, τὴν ἱστορία, τὴ φιλοσοφία, τὴ ρητορικὴ — μὲ τὴν κριτική της μάλιστα σὲ ἐπίπεδο φιλοσοφικὸ τῆς ὁλκῆς τοῦ *Φαίδρου* τοῦ Πλάτωνα. Γιατὶ ἄραγε οἱ ἀρχαῖοι, ἐνῶ καλλιέργησαν καὶ ἐπιτήδευσαν τὴ μορφὴ στὴν ἐντέλεια — στὴν ἀνέφικτη γιά μᾶς σήμερα τελειότητα — ἐνῶ θεωροῦν τὴν ἀρτιότητα τῆς μορφῆς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν κάποιον ὡς ἄξιο λογοτέχνη, γιατὶ ἄραγε τὸν κρίνουν συνήθως, κυρίως ἢ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ τί μπόρεσε νὰ πεῖ στὸ λογοτέχνημά του; Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτὸ τὸ τὸ «γιατὶ» σήμερα ποὺ γιὰ μᾶς ἡ μορφὴ ἔχει σπάσει τοὺς φραγμοὺς τῆς πειθαρχίας, ἀκόμα καὶ τῆς ἐλαστικότητας, πρέπει νὰ δοῦμε πόσο ἀνθρώπινα, πόσο καθολικὰ καὶ πόσο ἐθνικὰ εἶναι αὐτὰ ποὺ γράφουμε, νὰ ξεκαθαρίσουμε γιὰ ποιὸν τά γράφουμε καὶ ποῦ στοχεύουμε, πέρα ἀπὸ τὸ ἐγώ μας καὶ τὴ νόμιμη τάση γιὰ αὐτοϊκανοποίηση. Ὅποιος μπορέσει νὰ τὸν νιώσει ὁ λαός του εἶναι, θαρρῶ, πιὸ ἄξιος ἀπ' αὐτὸν ποὺ ἔμεινε ἀπόκοσμος, στὸν ἑαυτό του. Κι ὅποιος μπορέσει νὰ δώσει πίστη στὸ λαό, πίστη γιὰ τὴν ἀξία τῆς ζωῆς, τῆς ἄξιας ζωῆς καὶ τῶν ἀγώνων της, διέξοδο σ' αὐτὸ ποὺ ἀπασχολεῖ βασανιστικὰ τὸ σύνολο, εἶναι — πιστεύω — πιὸ χρήσιμος ἀπ' αὐτὸν ποὺ ἀφήνει τὸ λαό του ἀνερμάτιστο, μέσα στὴν ἠττοπάθεια καὶ τὴ μοιρολατρεία, τὴν τριβὴ τῆς καθημερινότητας καὶ τὴ νάρκη τῆς ἀμεριμνησίας. Ὁ λογοτέχνης εἶναι πνευματικὸς ἄνθρωπος, εὐαίσθητος δέκτης, διερμηνευτὴς καὶ καθοδηγητής. Ὄχι κατὰ συνταγήν. Ἀπὸ καταβολῆς. Τὰ ἐρεθίσματα ὑπάρχουν. Καὶ ἡ ἀφύπνιση εἶναι σήμερα ἐθνικὴ ἀνάγκη. Ὁ Ὅμηρος τιμᾶται

ὡς ὁ δημιουργὸς μιᾶς Πανελλήνιας συνείδησης. Δὲν ὑπάρχουν σήμερα χωριστὰ Ἑλληνικὰ φῦλα. Ὑπάρχουν ὅμως χωρισμένοι καὶ διασπασμένοι Ἕλληνες, μπροστὰ σὲ ἀδυσώπητα προβλήματα τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, οἱ ποιητές, οἱ λογοτέχνες, ἀνήκουν πρῶτα στὸ Ἔθνος τους, κι ὅταν κερδίσουν τὴν τιμὴ τῆς ἀποδοχῆς ἀπ' τοὺς δικούς τους γίνονται τότε ἄξιοι καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἡ κριτικὴ πρέπει νὰ ξεκαθαρίσει καὶ ν' ἀξιολογήσει τὰ κριτήριά της, ἂν πρόκειται νὰ συμβαδίζει — στὸ σημεῖο αὐτὸ — μὲ τὴν παράδοση καὶ νὰ εἶναι ἄξια τῆς ἀποστολῆς της, μέσα στὴν ἀγωνία τοῦ σήμερα γιὰ τὸ αὔριο τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ΚΩΣΤΑΣ ΧΑΤΖΗΣΤΕΦΑΝΟΥ

1. J.W.H Atkins, *Literary Criticism in Antiquity, A Sketch of its Development,* vol. I Greek, London 1952, 1 ff., 11 ff.
2. Πλάτ. *Πολιτεία* 607b: *«παλαιὰ μέν τις διαφορὰ φιλοσοφίᾳ τε καὶ ποιητικῇ».*
3. Diels-Kranz *VS* 21B11, 12, 14, 15, 16 (στὸ ἑξῆς θ' ἀναφέρομαι στὴν ἔκδοση αὐτὴ μὲ τὸ DK).
4. DK 22B42.
5. DK 22A22.
6. Ὅμ. *Ἰλιὰς* Σ107.
7. DK 22B53.
8. DK 22B57.
9. DK 22B40, 41.
10. Πλάτ. *Πολιτεία* 376e-403b, 603e-608b.
11. Ἀριστ. *Περὶ ποιητικῆς,* 1450b7, 1454a15.
12. Ἀριστ., ἔνθ' ἀνωτ. 1453a13, 1453b14, 1462b26.
13. Ἀριστ. ἔνθ' ἀνωτ. 1459a23-1459b24.
14. Πλάτ. *Εὐθύφρων* 12b: *«ἵνα γὰρ δέος ἔνθα καὶ αἰδώς».* Ἡ ἀπόδοση τοῦ χωρίου στὸ Στασίνο γίνεται ἀπὸ τὸ Σχολιαστή, ὄχι ἀπὸ τὸν Πλάτωνα.
15. Πλατ. *Πολιτεία* 380a.
16. Ἀριστοφ. *Βάτραχοι* 1502, 1485-90.
17. Ἀριστοφ. ἔνθ' ἀνωτ. 1009-10, 1052-56.
18. Ἀριστοφ. ἔνθ' ἀνωτ. 1021-27.
19. Ἀριστοφ. ἔνθ' ἀνωτ. 1043κέ.
20. Ἀριστοφ. ἔνθ' ἀνωτ. 1070κέ.
21. Homeri Opera, V (Oxon.). *Certamen* 207-210 Allen.
22. Πλάτ. *Πρωταγόρας* 338a-347a.
23. Πβ. γιὰ παράδειγμα, τὴ σκηνὴ τῆς ἀναγνώρισης τοῦ Ὀρέστη ἀπὸ τὴν Ἠλέκτρα στὶς *Χοηφόρες* (στ. 164-245) τοῦ Αἰσχύλου ποὺ τὴ γελοιοποιεῖ, κατά κάποιο τρόπο, ὁ Εὐριπίδης στὴν *Ἠλέκτρα* του (στ. 520-84).

24. Βλ. Κ.Ε. Χατζηστεφάνου, *Συμβολὴ στὴν Ἑρμηνεία τῶν Χαρακήρων, τῆς Ἑνότητας καὶ τοῦ Νοήματος τῆς «Ἑκάβης» τοῦ Εὐριπίδη*, Λευκωσία 1982, σσ. 94-108. (Κεφ. 4. «Ἡ φιλοσοφικὴ θέση τοῦ Εὐριπίδη: Ἡ *Ἑκάβη* καὶ τὸ Σωκρατικὸ παράδοξο»).

25. Κ. Χατζηιωάννου, *Ἡ Ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Πηγάς*, Τόμ. Γ΄, Μέρος Α΄, Λευκωσία 1975, σσ. 34-35 (Ἀριθμ. 4.11).

26. Κ. Χατζηιωάννου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 40-41 (Ἀριθμ. 7).

Οἱ σύνεδροι

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ

Στο νησί μας, από τα πρώτα κιόλας χρόνια του Χριστιανισμοῦ, η λατρεία της Παναγίας αποτελοῦσε ξεχωριστό γεγονός.

Η μορφή της στις εικόνες δημιουργεί ως τα σήμερα μιαν ατμόσφαιρα υποβολής και μυστηρίου.

Μπροστά στη δοκιμασία εξακολουθεί να είναι το πρώτο όνομα που αναφωνεί ο λαός μας και είναι για τους καταπονημένους ανθρώπους η σταθερή παρηγοριά.

Με την Παναγία οι μανάδες της Κύπρου διατηροῦν μόνιμο και μυστικό διάλογο και από αυτήν δανείζονται κουράγιο και απαντοχή σε ὡρες δύσκολες.

Η Παναγία, η Βασίλισσα των Ουρανών, η ένθρονη Πλατυτέρα που κρατάει το Χριστό στους κόλπους της, είναι και μάνα και θείο πρόσωπο. Η αποστολή της είναι διττή. Είναι μάνα η ίδια, με έντονα μητρικά αισθήματα, αλλά είναι και ο κρίκος ουρανού και γης, ο σύνδεσμος Θεού και ανθρώπων.

Ιδιαίτερα στον τομέα της Τέχνης η Θεοτόκος οιστρηλατεί τους καλλιτέχνες, τους εμπνέει για μεγάλα έργα, τους οδηγεί με πάθος στη δημιουργία και την περισυλλογή. Τους αποκαλύπτει την ὑπαρξη ενός υπερβατικοῦ ὀντος, του Θεού, σμίγει την καρδιά και το λογισμό.

Στο χώρο της κυπριακής λογοτεχνίας και ειδικότερα στον τομέα της ποίησης, το θρησκευτικό στοιχείο παρουσιάζεται έντονα.

Η ποίηση και το θρησκευτικό στοιχείο γίνονται μια πράξη μυστικισμού. Τα δυο μαζί βοηθοῦν στο μεγαλειώδες πέταγμα προς την κορυφή της πνευματικής μας τελείωσης.

Στίχος και θρησκευτικό συναίσθημα αποφυλακίζουν την ἐγκλειστη εσωτερική μας ζωή και οδηγοῦν στον κόσμο της πνευματικής αρετής, φωτίζουν το αγνοημένο καθολικό νόημα της ὑπαρξης.

Το ανθρώπινο πνεύμα εμποτισμένο από θεϊκή χάρη αναγνωρίζει τον προσδιορισμό της αληθινής πίστης οδηγώντας τη γνώση στα βάθη του εαυτού μας, στην πραγματικότητα του «*εγώ*» μας.

Στη συνάντηση αυτή αναπτύσσεται η εξαίσια ευφορία των ποιητικών στιγμών.

Αυτό συμβαίνει και στην ποίηση του εκλεχτού ποιητή Κύπρου Χρυσάνθη.

Ο σεβασμός και ο θαυμασμός του ποιητή για το πρόσωπο της Παναγίας διαφαίνεται καθαρά σ' ὁλους τους στίχους των ποιημάτων του που αναφέρονται στη σεπτή μητέρα του Χριστού.

Η δύναμη της ἐμπνευσης, η στιχουργική αναζήτηση, το εσωτερικό κίνητρο, εκπηγάζουν μέσα από την αγάπη που τρέφει για τη Θεοτόκο.

Αναζητώντας κανείς, μέσα από τους αμέτρητους στίχους της ποίησης του Κύπρου Χρυσάνθη, τις αναφορές που γίνονται στο όνομα της Παναγίας, το αποτέλεσμα είναι εντυπωσιακό. Οι ποιητικές στιγμές που αναφέρονται στη Θεοτόκο είναι πάμπολλες. Είναι όμως όλες ξεχωριστές και ανεπανάληπτες.

Περιδιαβάζοντας την ποίηση του Χρυσάνθη σταματώ στο ποίημα με τίτλο «*Δυο ζωγραφιές MATER DOLOROSA του EL CRECO*». Ο ποιητής σ' ένα διάλογο με τη θλιμμένη Παναγιά την διαβεβαιώνει ότι μετά από κάθε απώλεια έρχεται η χαρά της άνοιξης, μετά από το θάνατο είναι η ζωή. Στην ουσία, το ποίημα αυτό, δεν είναι παρά μια ηθική ενίσχυση του ίδιου του ποιητή και άντληση δύναμης από το θείο πρόσωπο.

Στον «*Ύμνο στην Παναγία της Κύπρου*», που περιλαμβάνεται στη συλλογή «*Ρόδον το Αμάραντο*», ο Χρυσάνθης καταγράφει τις ονομασίες που δόθηκαν από το λαό μας στο ιερό πρόσωπο της Παναγίας, καθώς επίσης και την προσφορά στους τόπους όπου λατρεύεται. Η αναφορά γίνεται με τρόπο επιγραμματικό, αλλά με λόγο πυκνό κι ολοκληρωμένο.

Παραθέτω μέρος του ύμνου προς την Παναγία για τα εξαιρετικά επίθετα που συνοδεύουν το άγιο πρόσωπο της Παντάνασσας:

ΡΟΔΟΝ ΤΟ ΑΜΑΡΑΝΤΟΝ
ΥΜΝΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Στην αγγελόκτιστη εκκλησιά σου, ω Παναγία Αγγελόκτιστη,
με τα ψηφιδωτά σου,
ο Αράπης κι' αν σε τόξεψε κι' έσταξε το αίμα ποταμός
από τα γόνατά σου,

Την εύκαρπη τη μήτρα σου ανυμνούμε Αρχάγελλοι,
αχειροποίητη εικόνα.
Κι' ω Παναγία των Ασταθιών, Σαρακηνοί κι' αν τρύπησαν
στο συντριμμένο αγώνα

τα μάτια σου, του ελέους πηγή, των Σεραφείμ στεφάνωμα
στην κόμη σου ανατέλλει.
Κι' ω Σαϊτιώτισσα κυρά, τον δράκο κατενίκησες
στα πύρινά σου βέλη.

. . . . . .

Φωτολαμπούσα, που ευτυχείς μάτια τυφλά στο φως,
φως πορφυρό κλημάτου,
αχτίδα του ήλιου που βοηθά στη γέννα, ω Παναγιά
παρθένα του Γεννάτου.

Στο μαύρο πύρωμα χρυσό βοτάνι, Σφαλαγγιώτισσα,
τ' Άρακα Παναγία,
που σταματάς την πύρεξη κι' εσύ της Αμασγού
των κοπαδιών γιατρεία.

Χρυσαιματούσα, που σφαλάς της φλέβας τους κρουνούς
κι' η χάντρα δε ροδίζει
απ' της γυναίκας την πηγή, κι' ω Θεοτόκε του Καρμιού,
το δέρμα που γεμίζει.

Σπειριά, γεμάτα το έμπυος και πονηρές σκισμές
χρυσογητεύεις
και των ματιών την πόνηση, φωτίστρα μου Διορίτισσα,
μ' αγιάσματα γιατρεύεις.

Παντάνασσα, Αψιθιώτισσα και Χρυσοκουλουριώτισσα
και Θελετροφυλάκτρα,
Κυπαρισσιώτισσα, Ιαματική κι' εσύ Χρυσοπαντάνασσα
Κυκκώτισα φυλάκτρα.

Τι κι' αν αχεροποίητη, κι' αν του Κορνάρου αμάραντος
βλαστός θεϊκού κλημάτου,
κι' αν πολυθρύλητη έμπνευση τ' Απόστολου Λουκά,
κι' αν άγνωστου ονομάτου,

Είσαι καλο·ϊ·σκιωτη αδερφή, μάνα πνευματική,
κερήθρα θυγατέρα,
πρεσβεία για τον Παράδεισο στην σκλαβωμένη γη
κι' αυγή στη μέρα,

που λέει για εύφορους καιρούς και για λειβάδια μέλισσες
μύρο νοερό γιομάτα,
και στέφανα αχειρόπλοκα και προστασίες πανύμνητες,
ω νύφη Αγγελομάτα.

Στην ίδια συλλογή, «*Ρόδον το Αμάραντον*» και συγκεκριμένα στον «*Ημιτελή Κανόνα των Κανταριωτών μοναχών*», αφιερωμένος στο Γιώργο Σεφέρη, η Παναγία εξυμνείται με τρόπο περίλαμπρο. Με την πνοή της κατακλύζει το χώρο και το χρόνο της χριστιανοσύνης. Από το ποίημα αντιγράφω:

Ο ΗΜΙΤΕΛΗΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΩΝ ΚΑΝΤΑΡΙΩΤΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ

Στο Γ. Σεφέρη

. . . . . .

Μ' άσπρα μαλλιά στους κρόταφους, σαν Παναγιά το βρέφος, η
παράδοση μιλάει.

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Μητέρα μας πλατύστηθη, των εθνικών μας αρετών
το κάλλος δείχνεις
κι' ένα κοπάδι στοχασμούς, τριαντάφυλλα από κάνιστρο,
μες την ψυχή μας ρίχνεις.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Περίχρυσο παράδειγμα ισαπόστολης μητρότητας
σ' ανάδειξε ο καρπός σου,
ευθύνης χάλκινο σκαμνί και γονιμότητα ψυχής
ο γήϊνος ουρανός σου.

ΩΔΗ Δ΄

Χοροστατεί στη μήτρα σου θυσία σωματική
για την ψυχή του βρέφους,
όπως η αλκή της βλάστησης μες το βαμπάκι ατόξευτο
του φουσκωμένου νέφους,
Εύφημη μάνα Παναγιά, που ο γλυκασμός του στήθους σου
θεοποιεί τη θρέψη.
Η έκλαμψη των οφθαλμών, νυχοπατούσες μέριμνες,
στην άκρη έχει σαλέψει.
Ισοπαλεύει ο κύκνος σου λαιμός την κλίση τ' ουρανού,
επίδειξη του ελέους·
έτσι η μετάνοια θα λυγά κι' η υπόσχεση που διασκορπά
τα νήματα του δέους.
Επίβλεψε τους γεωργούς στης αρετής τον κάθε αγρό,
στείλε βροχή και στάχυ
ελπίδα ο τόπος μας υγρή και το καρπό για θέρισμα
στην ώρα τους για νάχη.
. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Ευρύστερνο παράδεισο πρέσβευε, σαν την πράξη τους,
ψηλά ν' αξιωθούνε,
ω Πλατυτέρα, θρίαμβε των εναρέτων στοχασμών
στο γάλα σου που ζούνε.

Στο «*Καλλίστρατου του Κυπρίου Εγκώμιο*» ο ποιητής κάνει έκκληση στην Παναγία να προσφέρει στον άνθρωπο χαρά και σωφροσύνη:

Τη Θεοτόκο, υπέρμαχη στη γη μας στρατηλάτισσα,
φως νοητό ευφροσύνης,
παρακαλούμε να βοηθά τα στάχυα να θερίσουμε
της κάθε σωφροσύνης.

Επίσης στο «*Πανηγυρίου του Κυπρίου Εγκώμιο*» το όνομα της Θεοτόκου είναι διάχυτο παντού. Περιπαθής και αυθόρμητος ο ποιητής, εξυμνεί το πρόσωπο της σεπτής μητέρας με στοχαστική συγκρότηση, διαύγεια, καθαρότητα, με πρωτοτυπία στα γλωσσικά σχήματα. Ψάλλει ο ποιητής:

ΘΕΟΤΟΚΙΑ

Ἔνδοξο ανάστημα ο μαστός που συμπυκνώνει τη στοργή
και την ενανθρωπίζει
κι' ορίζοντα γλαυκή έκταση η ολάνοιχτή σου τραχηλιά,
Μητέρα, ιχνογραφίζει.
Της ευτεκνίας απόλαυση το πρόσωπό σου ωρίμασε,
πανήγυρη το στήθος,
κι' ο χόρτος του θεάνθρωπου στο βρέφος εζωγράφισε
το πιο ψηλό μας ήθος.
Χρυσόχλωρο κλαδί χαράς ανέμιζε, σαν άκανθες
ήλιου νοερού, ν' ανθίσει
ο μέσα κόσμος σαν ερμιά που γαλουχείται από το φως
κρίνου πώχει βλαστήσει.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Μην αποτρέψεις λογισμούς με γεύση της χαράς:
το χάλκωμα του στήθους
με ξύδι κι' άλας νοερό γυαλίζει στην πανήγυρη,
τους τίμιους μοιάζει λίθους.

Στο έργο «*Ακολουθία του Εθνομάρτυρα Κυπριανού*», που κυκλοφόρησε το 1971, ο Κύπρος Χρυσάνθης ακολουθεί το πρότυπο των Ασματικών Ακολουθιών των Αγίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Στην «*Ακολουθία*» την Παναγία συνοδεύουν πλήθος επιθέτων όπως «*Πνευματική Αρχόντισσα*», «*Πνευματική Μητέρα*», «*Παρθένα*», «*Παρθένα Μαχαιριώτισσα*», «*Παρθένα Στρατηλάτισσα*», «*Χρυσελεούσα*», «*Χρυσολαλούσα*», «*Χρυσορογιάτισσα*», «*Φωτολαμπούσα*», «*Ανθούσα*», «*Αροδαφνούσα*», «*Γλυκοφιλούσα*» κ.ά.

Στις δύσκολες ώρες της ρωμιοσύνης, ο ποιητής αναφωνεί ότι πέρα από την απόφαση για θυσίες χρειάζεται η συμπαράσταση της Παναγίας και η καθοδήγησή της.

Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΡΑ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

Μηνί Ιουλίῳ Θ΄ του Εθνομάρτυρος Κυπριανού, Αρχιεπισκόπου Νέας Ιουστινιανής και Πάσης Κύπρου.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Πνευματική μου αρχόντισσα, με κλήμα ωραίους συλλογισμούς
τους κρόταφους μας στέφεις.
Βρέφη ξανθά της λευτεριάς με τον αρχάγγελο μαστό
σ' εύφορο φως τα θρέφεις.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Παρθένα, καλοϊσκιόφυλλε της αρετής μας πλάτανε,
δυνάμωνε το χέρι
της λευτεριάς το υπέρμαχο να εκλιπαρούμε νοητά
καλλίνικον αστέρι.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Γίνε καλλίνικη βροχή σ' ετοιμασμένη βλάστηση,
Χρυσελεούσα,
της αρετής οι αρχοντικοί να πεταχτούν βλαστοί
σε γην ανθούσα.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Νύφη, περίχρυση αρετή, στου νου το πάθος το έξαλλο
το βάθος να γνωρίσει,
υπομονή πανύμνητη στείλε και θάρρος γι' άσκηση
να μη λιποψυχήσει.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Το γλυκασμό του ελέους σου, χρυσολαλούσα Παναγιά,
μη μας στερήσεις.
Με μητρική γλυκολαλιά, κλάδον ελιάς, τον λόγο μας
να τον πλουτίσεις.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Παρθένα Μαχαιριώτισσα, ω! απότρεψε απ' τους ασκητές
του πονηρού τα βέλη,
ευρύχωρα τα ελέη σου δώρισε και χρυσόφημα
χριστιανικά τα τέλη.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Ένα κεφάλι ισόθεο, Παρθένα Στρατηλάτισσα,
τίναξε να σκορπίσει
βαρβάρων όχλων η ορμή κι' ειρηνική δική μας εποχή
τη γη μας να φωτίσει.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Παρθένα, φως πανσέλληνο, βυζαντινή μου ακρίτισσα
με τ' άγριο απελατίκι,
προστάτευε τα σύνορα της ψυχικής ζωής
και δίνε μας τη νίκη.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Πολύφημη, πανένδοξη Κυπραϊϊσσα Παναγιά,
της χρυσαυγής η μήτρα,
το βλέμμα σου ας υπόσχεται τους νοητούς παράδεισους
σ' εμάς τ' άναιμα φύτρα.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Φωτολαμπούσα Παναγιά, μ' εύφορους ασπασμούς
πλούμιζε τους κροτάφους
μαρτύρων απροσμάχητων και των διδάχων χρύσωνε
πνευματικούς τους τάφους.

ΩΔΗ Θ΄

Κυπραϊϊσσα, ανθούσα Παναγιά, με το κραταίωμα τ' ουρανού
στο στήθος σου το βρέφος,
Νύφη Θεοκρατόρισσα κι' ασπιδοφόρα υπέρμαχη,
της Ρωμιοσύνης στέφος.
Σταχυοθερίστρα στον αγρό της αρετής τον εύφορο
κι' ευρύχωρη συμπόνοια,
καλομελέτητη αδερφή στου ταπεινού την ερημιά,
κόμποι αγαθοί στα κλώνια.

Κι' εσύ, Χρυσορογιάτισσα, με τ' άφθαρτά σου γάλατα
κι' εσύ, Γλυκοφιλούσα
στο μητρικό σου φρόνημα, της ομορφιάς ευρύχωρο
κάλλος αροδαφνούσα.
Ειρήνης άγγελο στη γη κατάπεμψε με της ελιάς
το λογικό κλωνάρι
κι' εύκρατους άνοιξε καιρούς στον ουρανό της νόησης
με μια παλάμη στάρι.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Πνευματική μητέρα μας, στις εθνικές μας τρικυμίες
γίνε πηδάλι
κι' όπου κολπίσκος ήρεμος οδήγα το κα·ϊ·κι μας,
βρέφος σε αγκάλη.

Ο λόγος του ποιητή για την Παναγία κυλά μελίρρυτος, έτσι που η μεγάλη λύπη για τον Κυπριανό να μετριαστεί και η ελπίδα για τη ζωή να μην εγκαταλειφθεί ποτέ. Οι στίχοι προς την Πνευματική Μητέρα είναι βάλσαμο στις πληγές της Ρωμιοσύνης. Το αίμα του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού γίνεται χυμός αναζωογόνησης στις φλέβες του σκλαβωμένου έλληνα και του δίνει κουράγιο για νέους αγώνες ελευθερίας.

Στον «*Ημιτελή κανόνα του Διονυσίου Σολωμού*», ο ποιητής με λόγο ελληνικό, που ηχεί μέσα μας σαν μουσική, αποκαλεί την Παναγία «*Ελλήνισσα*» και «*Ελληνοστρατηλάτισσα*». Δεν είναι τοῦτο τυχαίο. Η Θεοκρατόρισσα για τους Έλληνες, είναι το μέγα πρόσωπο της οικουμένης, είναι η μεγάλη μητέρα που ασκεί τεράστια δύναμη στον ψυχικό τους κόσμο. Αυτή φωτίζει το πνεύμα, δίνει πνευματική και σωματική δύναμη. Αυτή ανανεώνει την ελπίδα της ελευθερίας και στεφανώνει τους αγώνες με θριάμβους:

Με κλάδους γέρικης ελιάς καλλίνικη παράδοση
κράτησε στην εστία,
Ελλήνισσά μου Παναγιά, νάναι τα βλέμματα έκθαμβα
και νάχουν παρρησία.

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Κατάβρεξε με το έλεος σα νέα φυντάνια με βροχή
τους ευσεβείς λοτόμους
στην έκταση του πνεύματος και στον αγρό της αρετής
ν' ανοίγουν πάντα δρόμους.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Ελληνοστρατηλάτισσα, τον πρωτοστάτη αρχάγγελο
στείλε να διαφυλάξει
της λευτεριάς το κόσμημα που ο Έλληνας το χάραξε
στο λόγο και στην πράξη.

ΩΔΗ Ε΄

Ωραία λυχνία αστραφτερή στ' απόκρυφα σκολειά
μ' ένα χρυσό οχτωήχι,
Γλυκοματούσα Παναγιά, τα γράμματα εγκαλλώπιζες
και στοίβαζες τα τείχη.
Σταυρός πυρίφλογος ψηλά στο γαλανόνατο φτερό
τ' αρχάγγελου ουρανού μας,
βυζαντινή ανανέωση, μ' ένθεη τροφή ζωντάνευες
το φως του σηκωμού μας.
Γραμμή εμποδίων πνευματικών, σα δρόσος αγιασμών,
στα σύνορά μας σκάβεις
και μυστική ανθοφόρηση μ' ένα χυμό ηγεμονικό
στα στήθη μας ανάβεις.

. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Την επιβράβευση, αρετήν ευγνώμονης καρδιάς,
βρέφος ιερό σε μήτρα,
και χρυσοκέρινο τσαμπί, πάντοτε θρέφε μέσα μας,
Μαρία Θεογεννήτρα.

Το 1978, ο Κύπρος Χρυσάνθης δημοσιεύει την *«Ακολουθία του Εθνάρχη Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄»*. Πέρα από το εγκώμιο των αρετών του αείμνηστου Αρχιεπισκόπου, η Παναγία έχει κι εδώ έντονη παρουσία, συνοδευόμενη μάλιστα με πλήθος εκλεχτών επιθέτων. Αναφέρω μερικά:

ΩΔΗ Θ΄

Κυπραΐϊσσα Ανθούσα Παναγιά,
της Ρωμιοσύνης στέμμα,
Κυκκώτισσα, Γαιματική,
Χρυσορογιάτισσα, Θεοσκέπαστη,
Λιμνιώτισσα και Σφαλαγγιώτισσα,
Γλυκοφιλούσα, Θεοκρατόρισσα,
Σταχυοθερίστρα, Ελευθερώτρια,
σώσε την Κύπρο, σώσε μας.

Ίσως η θάλασσα αυτή των επιθέτων φανεί υπερβολική. Η αναφορά αυτή δεν είναι τίποτα άλλο από τον απέραντο κι ανεξάντλητο θαυμασμό του ποιητή προς τη Θεογεννήτρα. Είναι ο ίδιος θαυμασμός που διακατέχει όλους τους Χριστιανούς, σ' όλη την έκταση της Οικουμένης, είναι η ανάταση του χρέους προς Αυτήν, είναι η πληθωρική παρουσία της σ' όλες τις εκδηλώσεις της ζωής, είναι τέλος το φανέρωμα μιας εσωτερικής έντασης και μιας βαθύτατης έκλαμψης και φωτεινότητας μέσα από το έρεβος της ανθρώπινης δυστυχίας.

Στην ίδια *«Ακολουθία»* ο ποιητής με το λόγο, περιπλανιέται μέσα στο χώρο της σιωπής και του θανάτου.

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Πνευματική Παρθένα,
πρέσβευε γι' Αυτόν
μια γαλανή γαλήνη νάβρη
στον έλληνα ουρανό.
. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Κυκκώτισσα μου Παναγιά,
κρίνους και ρόδα σπέρνε
ανάμεσα σε δάφνες και μυρτιές
στο μυρισμένο τάφο Του.

Η σκέψη του επικοινωνεί με τη Θεία χάρη της Παναγίας. Την παρακαλεί να μεσολαβήσει, να μεσιτεύσει μεταξύ Θεού και ανθρώπων, μεταξύ άφθαρτου και φθαρτού για να επέλθει ο λυτρωμός και η ολοκληρωτική σωτηρία μας:

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Σοφή καρδιά της Παναγιάς
σ' αυτό το δύστυχο νησί
στην Κύπρο δώσε λευτεριά,
κλάδον ελιάς παντοτινά.
. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Προστάτευέ Τον, Παναγιά,
απ' την λιποψυχία,
τρέφε το θάρρος της ψυχής
με φώς πνευματικό
. . . . . .

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Παρθένα, επάκουσέ μας
εμάς τους σκλαβωμένους.
Τη λευτεριά στον τόπο μας
στείλε και στην ψυχή μας.

Με ταπεινότητα και δέος, με λόγια που ξεπηδούν μέσα από τα βάθη της ψυχής, γνήσιος πατριώτης, με συναίσθηση της τραγικότητας που έπληξε το νησί μας, ζητά από τη Μεγαλόχαρη:

Η Παναγία η Κυκκώτισσα ας μεσολαβήσει, εις την ομοούσιον και αχώριστον Τριάδα, όπως συγχωρέσει πρώτον Αυτόν και δεύτερον εμάς ας μας αξιώσει την πραγματικήν ελευθερίαν.

ΩΔΗ Ζ΄

Της Μεσαριάς η κάψα.
του Πενταδάκτυλου η κορφή,
η μύτη στ' ακρωτήρι
του Απόστολου Αντρέα,
ο κεφαλόβρυσος στη Λάπηθο
και της Κυθρέας το νερό,
του Μόρφου και του Βαρωσιού
οι παινεμένοι κήποι
η αροδαφνούσα μας Κερήνεια.
της Σαλαμίνας μας τ' αρχαία ερείπια,
της Ρήγαινας μας τα παλάτια
σε κλαίν, σε κλαιν, σε κλαιν.

ΘΕΟΤΟΚΙΟ

Ορθόδοξή μου Παναγιά
κι' ελλήνισσα Παρθένα,
στείλε σ' αυτούς που χάθηκαν
τη μεσιτεία για τον παράδεισο.

Την ανάγκη μεσολάβησης της Παναγίας ο ποιητής την αισθάνεται από ένστιχτο. Εκπηγάζει από τα βάθη του γιατί βρίσκεται μέσα του θρονιασμένη η θεϊκή παρουσία. Εδώ ακριβώς έγκειται και η διαφορά μεταξύ προχριστιανικού και μεταχριστιανικού ποιητή. Ο πρώτος καλεί τη Μούσα να τον εμπνεύσει, να τον καθοδηγήσει στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Ο δεύτερος δεν περιμένει να εμπνευστεί από εξωτερικούς ερεθισμούς. Μέσα του ενυπάρχει η θεία έμπνευση, το θρησκευτικό στοιχείο που σφυρηλατεί την ψυχή. Εσωτερικά δοκιμά-

ζεται το πνεύμα και η γονιμοποιός σιωπή με περισυλλογή γίνεται κραυγή διαμαρτυρίας ή κάλεσμα ελπίδας. Μέσα στο ένστιχτο του ανθρώπου βαφτίζεται η μυστηριακή φωνή της πραγματικότητας και ο κατοπτρισμός του εαυτού μας.

Στο ποιητικό έργο του Κύπρου Χρυσάνθη «*Ο Ηράκλειος*», δράμα σε δυο εικόνες, εκτυλίσσονται τα σπουδαιότερα γεγονότα της εποχής που βασίλεψε ο Αυτοκράτορας Ηράκλειος.

Από στόματος Πατριάρχη Σεργίου αναφέρεται η Παναγία των Βλαχερνών:

Σέργιος : *Αετοί δαφνοστεφάνωτοι στολίζανε τις πύλες της εφτάλοφης.*
Έλαμπε μες το θριαμβο η Αγιά Σοφιά κι' άγγελοι
συνόδευαν την ψαλμουδιά και λάμψη
απ' τ' ουρανού τ' αφάλι φώτιζε το θόλο και το Πνεύμα τ' Άγιο
μ' όψη περιστεριού μας ευλογούσε μ' ένα μάτι
γεμάτο καλωσύνη σα μητέρας μάτι.
Κι' ήσουν στεφανωμένος θριαμβευτής, Ηράκλειε, εσύ.
Κι' η Παναγιά των Βλαχερνών σε κύκλο χρυσαφένιο
στον ώμο σου δεξιά κοιτούσε ευτυχισμένη,
όπως κοιτάνε μάτια σε σοδειά ξανθή στην ώρα
που ορθώνονται τα στάρια στοίβες μες τ' αλώνια.

Η ίδια η Παναγία εμφανίζεται σε όραμα του Ηρακλείου. Ο Αυτοκράτορας ζητά τη συμβουλή της κι αυτή τον προστάζει να ντυθεί τ' άρματα και να γίνει σταυροφόρος:

Ηράκλειος : *Ψηλά εκεί πάνω στάθηκε και μούγνεψε να τη ζυγώσω.*
Κι' ως έφτασα στο φωτερό της ίσκιο
με κοίταξε αυστηρά και μούπε: «Ηράκλειε, ανάνηψε.
Οι βάρβαροι θα πνίξουν το βασίλειο των Ελλήνων.
Κι' εσέ και το παλάτι και τον κλήρο θα σας σύρουν
σιδηροδέσμιους πέρα στην Περσία κοντά στο Ζαχαρία...»
Με μια λαχτάρα κι' ένα φόβο εγώ τη σταματώ:
«Ω Παναγιά των Βλαχερνών τι συμβουλεύεις; Πρόθυμα
θ' ακούσω».
«Να σηκωθείς» μου λέγει «Να ντυθείς τα πολεμίτικά σου
και να σταθείς μπροστάρης στο φουσάτο σου,
να συμμαχήσεις μ' όλους τους λαούς που μπήκανε στο κράτος σου
κι' ας έχουν άλλη γλώσσα κι' άλλη πίστη».
Τότε της λέγω ταπεινά: «Δεν έχουν τα ταμεία
μηδέ μια φούχτα ασήμι να πληρώσω για μιστά ή να πληρώσω
να φτιάξουνε καράβια κι' άρματα, κι' άλογα ν' αγοράσω και να
θρέψω,
να φτιάξω το ιππικό μου με τοξότες.
Ύστερα θέλει η εκστρατεία λεφτά για τρόφιμα κι' εφόδια,
λεφτά κατάσκοποι να πληρωθούν,
λεφτά να γίνουν σύμμαχοι τα ξένα φύλα».
Η Παναγία των Βλαχερνών σιωπά συλλογισμένη.

Κι εδώ ο ποιητής παρουσιάζει την Παναγία με τρόπο ελληνικό να θαυματουργεί. Το θαύμα δεν είναι κάτι το εξωπραγματικό. Είναι η δύναμη της ψυχής, η αυτοπεποίθηση, η υποβολή της απεραντοσύνης του Θεού, η απήχηση της πίστης για το δίκαιο και τη λύτρωση.

Σ' ένα άλλο θρησκευτικό δράμα του Κύπρου Χρυσάνθη με τίτλο «*Θεοτόκε η ελπίς...*» (1966), ξεπηδά η Παναγία πανώρια, ανεπανάληπτη, εξιδανικευμένη, έτοιμη να προσδώσει τη δίψα για δικαίωση και την ελπίδα για σωτηρία της ψυχής.

Το έργο αποτελείται από επτά πράξεις, που όλες κυριολεχτικά τιμούν τη Θεοτόκο. Παρουσιάζεται η Αγιομάνα να κρατεί το θησαυρό της ζωής. Είναι το θείο πρόσωπο με τα εντονότερα μητρικά αισθήματα. Έχει περίβλημα ανθρώπινο, μα από μέσα της όλα λειτουργούν θεϊκά και άφθαρτα. Εκπέμπει άσβεστο φως, εξωτερικεύει το μυστήριο, γίνεται η παρουσία της αστείρευτη πηγή ζωής. Κι' όταν ακόμη εγκαταλείπει τα γήινα αφήνει πίσω της υποθήκες αιώνιες. Η πνευματική της παρουσία διαρκεί παντοτινά.

Εμπνέει και καθοδηγεί. Η αποτύπωση της μορφής της στη μνήμη και στην καρδιά των ανθρώπων είναι ανεξίτηλη.

Σαν μέλισσα που πετά από ανθό σε ανθό για να τρυγήσει τη γύρη, έτσι και ο ποιητής Χρυσάνθης μαζεύει τη δύναμη και την έμπνευση για να δώσει στίχους γιομάτους χάρη και ουσία, να φτιάξει την εξαίσια μορφή της περίλαμπρης βασίλισσας των ουρανών.

Παραθέτω μικρά μόνο αποσπάσματα από το έργο «*Θεοτόκε η ελπίς...*»:

Μαρία : *Και τώρα εμείς τ' απλό τραπέζι*
με τάξη να ετοιμάσουμε.
Φέρε τα πήλινα ποτήρια και τα πιάτα,
τον πότη, που κρυώνει το νερό.
Μη μένεις σκεφτική, Σαλώμη.

Σαλώμη : *(ενώ κι' οι δυό ετοιμάζουν το τραπέζι)*
Μη λησμονάς, Μαρία, πως είμαι
μάνα κι' εγώ και τον προσμένω
το γυιό μου τον Ιωάννη.

Μαρία : *Κι' όμως πριν λίγο με συμβούλευες*
υπομονή να δείχνω.
Ωραίο μητέρα να είσαι
κι' ωστόσο οδυνηρό

Σαλώμη : *Να κλώθεις μες τα σπλάχνα σου*
τ' ωραίο κορμί του.

Μαρία : *Να υφαίνεις με το νήμα του αίματός σου το αίμα στις φλέβες και τις ίνες του.*

Σαλώμη : *Τον θάνατο αντικρύζοντας να τον γεννήσης.*

Μαρία : *Και να κερδίσεις τη ζωή έτσι,*
το θάνατο πατώντας που καραδοκούσε
στον τοκετό σου.

Σαλώμη : *Το γάλα του κορμιού σου να του δώσεις*
ν' αναστηθεί.

Μαρία : *Και την ψυχή σου, για να δώσεις ψυχή και χαρακτήρα στον καρπό σου.*

Σαλώμη : *Να χαίρεσαι μες τη χαρά του.*

Μαρία : *Ν' αγωνιάς μέσα στον πόνο του.*

Σαλώμη : *Να ρέβεις μες τη λύπη του.*

Μαρία : *Και να πεθαίνεις με το θάνατό του.*

Σαλώμη : *Πεθαίνει η μάνα καθεμιά στιγμή.*

Μαρία : *Κι' όλο ανασταίνεται και παραστέκει*
κι' αν πάει στον άλλο κόσμο
κι' αν είναι ακόμα πα στη γή.

(Απόσπασμα από την πέμπτη πράξη).

Ιωάννης : *Μητέρα, μητέρα του Θεού,*
τι θαυμαστό συμβαίνει κι' αχτινοβολείς;
Τα μάτια μου απορούν πως τέτοια χρώματα
λαμπρά σκορπάνε γύρω σου!
Κι' έχει εδώ μέσα ένα άρωμα χυθεί
σα νάναι από άλλο κόσμο
πιο δίκαιο, πιο λαμπρόν απ' το δικό μας!
Στ' αυτιά μου αχοί παράξενοι αντηχούν
και κάποιες μελωδίες πρωτάκουστες.

Μαρία : *Πήρα το μήνυμα της κοίμησής μου.*
Κι' εσείς πια νοιώθετε σημάδια του μηνύματος.
Ετοιμαστείτε να παρασταθείτε
στις τελευταίες επίγειες μου στιγμές,
χρυσές στιγμές γιατί τις ζω κοντά σας.
Αγαπητή μου, ετοίμασε στα λιακωτά το στρώμα μου,
απλά σεντόνια, καθαρά, τα πιο λιτά,
όπως λιτή κι' απλή 'ναι κι' η ψυχή μας.
Στο πιο λιτό χιτώνι να με ντύσετε.
Και λίγες γλάστρες γύρω ν' αποθέσετε
για να θυμίζω τι είναι τα λουλούδια
και τα βασιλικά σε μια νοικοκυρά.
Στον αργαλειό μου να μην κόψετε το φάμμα,
παρά όταν πια θα φύγω από κοντά σας.
Το λιακωτό να λάμπη καθαρό
δείγμα νοικοκυράς.
Κι' εσύ, Ιωάννη, δώσε μου το χέρι σου.
Βοήθησέ με ν' ανεβώ στο 'Ορος των Ελαιών,
εκεί που κάποτε ο καλός μου δίδαξε.
Εκεί στερνή φορά με γήϊνο σχήμα,
μες τη χαρά της προσευχής, θα συνδεθώ

μ' ό,τι τα πάντα διαφεντεύει
και κυβερνάει σοφά.
Την προσευχή κι' εξομολόγηση
ψυχής ανάγκη λέγω.
Με αυτά θα ετοιμαστώ.

Σαλώμη : *Χρυσή κυρά μου, πώς αναχώρεις*
κι έρμους αφήνεις όλους;

Μαρία : *Δεν είναι πρέπον να θρηνείς.*
Καταλαβαίνω: ο χωρισμός πληγώνει
κι' ας είναι χωρισμός για σύνδεση με το Θεό.
Αλλά πολύ θα με τιμήσεις
αν ψύχραιμη σταθείς στις τελευταίες μου ώρες.

Σαλώμη : *Κι' όμως αφήνεις όλους!*

Μαρία : *Η μνήμη μου θα μένει ανάμεσά σας*
κι' η συλλογή σας θα μ' ευφραίνει.
Και την ψυχή στους ουρανούς ευφραίνει
της γης η φήμη η αγαθή
κι' η αναφορά των φιλικών προσώπων.
Ακούτε; Οι μελωδίες πληθαίνουν, που σημαίνει
της κοίμησής μου ζύγωσε πια η ώρα.
Ακούω μιλήματα γνωστά.
Θαρρώ οι απόστολοι γυρίζουν
από τα πέρατα της γης να μου παρασταθούν.

(Απόσπασμα από την έβδομη πράξη).

Στο Μυστήριο «*Τ' όνειρο της Παναγίας, η Κοίμησή της*» (1979), η Θεοτόκος λουσμένη με φως ελληνικό, γαλήνια μα αιώνια πικραμένη για το χαμό του γιού της, αποκοιμιέται λέγοντας τα λόγια τούτα:

«Ειρήνη σ' όλους
Ειρήνη στον κόσμο
Παντού και πάντοτε».

Μήνυμα παντοτινό μα τόσο μακρινό από την ανθρώπινη μορφή της Παναγίας.

Επιχειρώντας μια γενική εκτίμηση στις αναφορές που γίνονται για την Παναγία, στην ποίηση του Κύπρου Χρυσάνθη, αβίαστα καταλήγω στο συμπέρασμα πως όλη η δημιουργική δουλειά του ποιητή κεντρώνεται στην προσπάθεια εξοικίωσης ιδέας και πάθους.

Μια γνήσια εσωτερική και αισθησιακή παρόρμηση τον οδηγεί σ' ένα μήνυμα της νεότερης ζωής του λαού μας. Ένα γνήσιο μήνυμα προσαρμοσμένο στην πίστη μας και όχι στον κοινωνικό μύθο που υπαγορεύουν οι σημερινές ιδεοθεωρίες.

Ο ποιητής συνθέτει με έξοχη κοινωνική αμεσότητα, ανθρωπιστικό εσωτερισμό και ηθική λογική. Αληθινός εξομολόγος, με ακλόνητη πίστη στις ανώτερες ιδέες του Χριστιανισμού, γράφει στίχους βαρύτατης ευθύνης απέναντι στη θρησκευτική δομή και στον αδηφάγο χρόνο.

Με υψηλό δραματικό τόνο εκφράζει στην περίπτωση αυτή το θαυμασμό του για τη Θεοτόκο. Για τον Κύπρο Χρυσάνθη η Παναγία είναι η λύτρωση, το πάθος, η ιδέα, η ψυχική απαντοχή. Είναι και η θερμή ανθρώπινη σάρκα. Για το λόγο τούτο η ποίηση του κινείται ανάμεσα στο δυισμό ψυχή και σώμα. Η ψυχή οδηγεί το πνεύμα. Το σώμα καθορίζει το συναίσθημα. Και τα δυο έχουν την καταγωγή τους στο απόλυτο. Η Παναγία είναι το απόλυτο. Είναι η σύζευξη του νου και της καρδιάς. Είναι η μήτρα του σύμπαντος. Είναι η δεύτερη μάνα των επί της γης.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΑΤΖΗΘΩΜΑΣ

Οί σύνεδροι

ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΑΠΟ ΤΟ ΡΑΔΙΟΦΩΝΟ

Η προβολή της πνευματικής παραγωγής του τόπου είναι ένας από τους βασικούς στόχους του Ραδιοφώνου. Η αγάπη και η στοργή του Ραδιοφώνου για την κυπριακή λογοτεχνία φαίνεται, ανάμεσα σε άλλα, και από το χρόνο που παρέχει γι αυτήν στις εκπομπές του. Ένα δείγμα της αγάπης του είναι η τακτική παρουσίαση των νέων κυπριακών εκδόσεων καθώς και η κριτική και παρουσίαση έργων νέων λογοτεχνών.

Η παρουσίαση των νέων εκδόσεων γίνεται δυο φορές την βδομάδα, κάθε Τρίτη και Παρασκευή, από την εκπομπή «Η Ραδιοφωνική μας εφημερίδα». Πρόκειται για θεσμό που διατηρείται εδώ και χρόνια, και που εκτιμάται ιδιαίτερα τόσο από τους καθιερωμένους όσο και από τους νέους συγγραφείς, αν κρίνουμε από τον αριθμό των βιβλίων που φτάνουν στο Ραδιόφωνο γι' αυτό τον σκοπό.

Την ευθύνη της παρουσίασης είχε για πολλά χρόνια ο φιλόλογος και ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης. Μετά την προαγωγή του και τα νέα του καθήκοντα την ευθύνη ανέλαβε η φιλόλογος Θέμις Θεοχάρους.

Αποφεύγουμε τον όρο «κριτική» γιατί πρόκειται κυρίως για παρουσίαση των εκδόσεων στην οποία ενυπάρχει — όπως είναι φυσικό — το στοιχείο της κριτικής. Η παρουσίαση γίνεται πάντοτε με πολλήν αγάπη για τους λογοτέχνες και το έργο τους και σταθερή επιδίωξη μας είναι η προβολή των αξιόλογων έργων, καθώς και η ενθάρρυνση των νέων λογοτεχνών. Αποτελεί για μας ιδιαίτερη ευχαρίστηση η διαπίστωση πως οι συγγραφείς αναμένουν από το Ραδιόφωνο παρουσίαση των έργων τους και μας αποστέλλουν τα βιβλία τους.

Κυρίαρχη θέση στις νέες εκδόσεις έχουν οι ποιητικές συλλογές. Το 1987, και συγκεκριμένα μέχρι τις 15 Οκτωβρίου, παρουσιάστηκαν από το Ραδιόφωνο 83 βιβλία Κυπρίων. Τα 44 ήταν ποιητικές συλλογές, ανθολογίες, μελέτες για την ποίηση.

Οφείλουμε, ακόμη, να πούμε πως στην παρουσίαση των περιοδικών εκδόσεων, που γίνεται κι αυτή από την εκπομπή «Η Ραδιοφωνική μας Εφημερίδα», γίνεται πάντοτε αναφορά στα ποιήματα που δημοσιεύονται σ' αυτές.

Η διαρκής τριβή με την κυπριακή ποίηση παραγωγή μας κάνει να πούμε χωρίς δισταγμό πως στην Κύπρο η ποίηση ανθεί. Είναι γεγονός πως γράφουν πολλοί ποίηση. Είναι, όμως εξ ίσου γεγονός, πως διαθέτουμε ποίηση αξιοζήλευτου επιπέδου, που μπορεί να σταθεί με ιδιαίτερες αξιώσεις μέσα στο σύνολο όχι μόνο της ελληνικής λογοτεχνίας αλλά και της παγκόσμιας.

Αναφερθήκαμε πιο πριν στην ενθάρρυνση των νέων λογοτεχνών, που γίνεται από το Ραδιόφωνο. Μια ενθάρρυνση και προβολή που άρχισε από το 1964 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Το 1964 καθιερώθηκε το «Λογοτεχνικό βήμα» που εντάχθηκε στην εκπομπή «Ραδιοφωνικό Περιοδικό».

Την ευθύνη της παρουσίασης των νέων λογοτεχνών ανέλαβε ο ποιητής Κώστας Μόντης. Την επιμέλεια της εκπομπής είχεν ο ποιητής Άνθος Ροδίνης.

Οι συμβουλές του Κώστα Μόντη βοήθησαν πολύ στην κατοπινή εξέλιξη πολλών νέων λογοτεχνών. Μερικοί από αυτούς είναι σήμερα από τα πρώτα ονόματα της νέας γενιάς της ποίησης.

Το 1969 εκδόθηκε από το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου η «Ανθολογία Νέων Κυπρίων Ποιητών», που περιλάμβανε ποιήματα συνεργατών του «Λογοτεχνικού Βήματος» που ανθολόγησε ο Κώστας Μόντης με τη συνεργασία του Άνθου Ροδίνη.

Μερικά από τα ονόματα των νέων λογοτεχνών είναι δηλωτικά του επιπέδου των συνεργασιών τους. Η κατοπινή τους εξέλιξη είναι πανθομολογούμενη. Αναφέρουμε, λοιπόν, με αλφαβητική σειρά: τη Χριστούλα Γιαγκουλλή, το Λεύκιο Ζαφειρίου, το Στέφανο Ζυμπουλάκη, την Ιάνθη Θεοχαρίδου, τη Ρούλα Ιωαννίδου, το Χρίστο Καμέρη, τον Δημήτρη Κοζάκο, τον Δώρο Λοΐζου, το Γιώργο Μόραρη, την Ευρούλα Περικλέους, τον Αντώνη Πιλλά, το Θωμά Συμεού, το Σάββα Χαλλούμα.

Όταν η εκπομπή «Ραδιοφωνικό Περιοδικό» σταμάτησε να μεταδίδεται, το Ραδιόφωνο φρόντισε να εντάξει το Λογοτεχνικό Βήμα στην εκπομπή «Νεανικά θέματα». Ο Κώστας Μόντης συνέχισε να παρέχει την πολύτιμη βοήθεια του στους νέους για αρκετά χρόνια. Η συνεργασία του σταμάτησε πέρσι. Την ευθύνη της παρουσίασης των νέων λογοτεχνών καθώς και της κριτικής των έργων τους, ανέλαβε από τότε η παραγωγός της εκπομπής δημοσιογράφος και ποιήτρια Ντίνα Κατσούρη.

Όπως και με τα εκδομένα βιβλία έτσι και με τις συνεργασίες των νέων, κυρίαρχη θέση κατέχει η ποίηση. Τα ποιήματα γίνονται δεκτά με αγάπη και προβάλλονται με ιδιαίτερη φροντίδα.

Και κάτι ακόμα. Από φέτος καθιερώθηκε στην εκπομπή «Εμείς και ο κόσμος μας» εβδομαδιαίο ποιητικό δεκάλεπτο, αφιερωμένο στην κυπριακή ποίηση. Σ' αυτή τη σειρά ανθολογούνται ποιήματα παλαιών και νέων ποιητών, μαζί με σύντομα βιογραφικά σημειώματα. Το ποιητικό δεκάλεπτο ετοιμάζει και παρουσιάζει ο νέος ποιητής Τάκης Χατζηγεωργίου.

Αναφέρουμε τέλος την εβδομαδιαία δεκαπεντάλεπτη εκπομπή «το Κυπριακό βιβλίο» που συχνά είναι αφιερωμένη σε ποιητικό βιβλίο. Με την επιλογή και προβολή των γίνεται και κάποιου είδους κριτική.

Αλλά η αγάπη του Ραδιοφώνου δεν εξαντλείται με τις εκπομπές στις οποίες επιλέγονται, παρουσιάζονται και προβάλλονται — με στοιχεία κριτικής — ποιητικά βιβλία. Έχουν καθιερωθεί από πέρσι εκπομπές στις οποίες φιλοξενούνται συγγραφείς. Η εκπομπή «Ποιητικό αφιέρωμα» που συμπλήρωσε τον κύκλο μεταδόσεων της φιλοξένησε βραβευμένους ποιητές. Αυτό έγινε πέρσι και στην σειρά του Εκπαιδευτικού Ραδιοφώνου «Με τους βραβευμένους μας ποιητές». Στη σειρά των εκπομπών «Κύπριοι Συγγραφείς», εξ άλλου έχει πάντα τη θέση της και η ποιητική δημιουργία του φιλοξενουμένου συγγραφέα.

ΘΕΜΙΣ ΘΕΟΧΑΡΟΥΣ

Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

0.1 Έχει ήδη επισημανθεί από αρκετούς σοβαρούς μελετητές του έργου του Γιώργου Σεφέρη το γεγονός της μεγάλης και συνεχούς φροντίδας του για την ελληνική γλώσσα.[1] Όλοι τους αυτοί έχουν καταγράψει σημαντικά αποσπάσματα από τα έργα του, τόσον τα πεζά όσον και τα ποιητικά, στα οποία καταφαίνεται όχι μόνον η έκταση — το πλάτος εάν προτιμάτε — της προσωπικής φροντίδας γι' αυτή αλλά και όπου το βάθος της γλωσσικής ποιότητας βυθομετριέται. Άλλωστε ευκολύνει τους μελετητές του ο ίδιος ο ποιητής με τη συχνότερη αναφορά του στα θέματα της γλώσσας γενικά και ιδιαίτερα της ελληνικής, σ' όλες τις φάσεις της ποιητικής (πρωτότυπης, μεταγραφικής ή αντιγραφικής)[2] αλλά και της πεζογραφικής (δοκιμιακής, ημερολογιακής, διαλογικής ή και κάποιας άλλης) δημιουργίας. Η «ιδιάζουσα ξυνωρίδα», κατά τον Δημαρά, που συνόδευε πάντα τον Σεφέρη ήταν και είναι «η Ελλάδα/ποίηση και η γλώσσα»[3] και δεν είναι τυχαίο το ότι ο ποιητής όταν κλήθηκε να παραλάβει τις πιο τιμητικές στη ζωή του διακρίσεις μνημόνευσε τον τόπο του, την ποίηση και την ελληνική του γλώσσα.[4]

Είναι ανοιχτός σήμερα ο ποιητής μπροστά σ' όλους τους μελετητές, μ' όλα του σχεδόν τα έργα σε εκδόσεις φροντισμένες.[5] Αυτή είναι η φαινομενική ευκολία σ' όλους μας που κρύβει, βέβαια, σοβαρές δυσκολίες όταν βρεθείς να ταξιδεύεις ανάμεσα σε «οικείες φωνές» πολλών τυπωμένων-πεζών ή ποιητικών-σελίδων. Απόψε θέλω να διευκρινίσω πως η εισήγησή μου θα είναι σύντομη για λόγους καθαρά χρονικού περιορισμού[6] και πως συγχρόνως δεν έχω την ψευδαίσθηση της εξάντλησης του θέματός μου. Τουναντίον μάλιστα. Στα εικοσιπέντε χρόνια συστηματικής αναστροφής μου με το έργο του Σεφέρη[7] έχω πεισθεί πως το θέμα της ελληνικής γλώσσας αποτελεί την ουσία της όλης ποιητικής προβληματικής του και γίνεται αυτονόητο πως για την πιο λεπτομερειακή ανάλυσή της χρειάζεται και χρόνος και διάθεση υπομονής πολλή. Σαν μια πρώτη πρόδρομη ανακοίνωση θα δώσω την εισήγησή μου, θίγοντας μόνο σημαντικά, κατά τη γνώμη μου, στοιχεία που θα βοηθήσουν τον επαρκή ακροατή στην ορθή οριοθέτηση του θέματός μου «Ο Γιώργος Σεφέρης μπροστά στην ελληνική γλώσσα».

1.0 ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

1.1 Για όσους νοιώθουν κάποια οικειότητα με τα κείμενα — πεζά και ποιητικά —, όπως και με την ομιλία του Σεφέρη, μέσα από συνεντεύξεις ή διαλόγους του ιδίου με άλλους, είναι ολοφάνερο πως το πρόβλημα της γλώσσας τον συνόδευε σ' όλη του τη ζωή ουσιαστικά και καίρια, τον προβλημάτιζε, τον παίδευε και τον τυρρανούσε.[8] Ο αγώνας για κατάκτηση του υλικού του είναι διαρκής, απαραίτητη οπωσδήποτε προϋπόθεση για τον ίδιο για να πετύ-

χει να γράψει «σοβαρά ποιήματα»[9]. Ο ποιητής συνειδητοποιεί πολύ ενωρίς το πόσο «δύσκολο είναι να γράφεις ελληνικά», από την πρώτη κιόλας επίσημη εμφάνισή του στο κοινό, στις 18 Μαρτίου του 1921, όταν μίλησε για τον Jean Moreas στο σύλλογο των Ελλήνων σπουδαστών στο Παρίσι.[10] Έκτοτε, και μέχρι τη μέρα που μας έφυγε για την αθανασία, το θέμα της γλώσσας παρουσιάζεται άμεσα και στενά συνδεδεμένο με το θέμα της ποιητικής του θεωρίας, που παρόλο που δεν είναι μια θεωρία συστηματικά διατυπωμένη είναι βέβαιο πως μπορούμε να επισημάνουμε σπουδαία στοιχεία για τη διαμόρφωση μιας ικανοποιητικής γενικής εικόνας γι' αυτή.[11]

1.11 Η προσπάθεια του Σεφέρη ήταν πάντα να γράψει ποιήματα που να παρουσιάζουν αισθητικά μιαν αυτάρκεια συγκινώντας τους αναγνώστες των. Και αυτή ξεκινά από τη διαπίστωση του Mallarmè προς το Degas, που ασπάζεται και ο Σεφέρης, πως «δεν είναι με ιδέες που γίνονται οι στίχοι, είναι με λέξεις...».[12] Για τον Σεφέρη δεν υπάρχει αμφιβολία πως η ίδια η ποίηση «είναι η τέχνη που έχει γιά εκφραστικό της όργανο καθαρά, απλά και ξάστερα τη γλώσσα».[13] Η ποίηση συγχρόνως είναι η μόνη από τις εκδηλώσεις του ανθρώπου που μπορεί να εξαντλήσει τις δυνατότητες της γλώσσας στον τομέα της τέχνης. Γι' αυτό δεν είναι αδικαιολόγητη η έντονη προσπάθειά του να αποδώσει με τον πιο πετυχημένο εκφραστικά ποιητικό τρόπο την ποιητική του εμπειρία, να φθάσει «στην υπέρτατη μορφή της συγκινησιακής χρήσης της γλώσσας».[14] Θυμίζω εδώ τα όσα έχει ορθά επισημάνει ο Νάσος Βαγενάς για τις επιδράσεις του J.A. Richards όπως και του Remy de Gourmont στο Σεφέρη.[15] Το πόσον η ποιητική έκφραση υπήρξε η βασική του αγωνία σ' όλη του τη ζωή φανερώνεται από πολλές σχετικές δηλώσεις του που συμπυκνώνονται επιγραμματικά στα όσα είχε γράψει στην *«Αγγλοελληνική Επιθεώρηση»* το 1950: «Η δουλειά μου δεν είναι οι αφηρημένες ιδέες, αλλά ν' ακούω τι μου λένε τα πράγματα του κόσμου, να κοιτάζω πώς συμπλέκονται με την ψυχή μου και με το σώμα μου, και να τα εκφράζω». Για τους αναγνώστες του μίλησε για «ποιητικό αυτί».[16]

1.2 Ο Γιώργος Σεφέρης σπούδασε το πρόβλημα της γλώσσας και την ίδια τη γλώσσα μέσα από την προσωπική του αγωνία για πλήρη κατάκτησή της, πρακτικά και θεωρητικά. Η ενότητα της ελληνικής γλώσσας είναι δεδομένη γι' αυτόν, χρειάζεται όμως διαρκής προσπάθεια να γίνει η γλώσσα μας «εύρωστη, γυμνασμένη και αποτελεσματική».[17] Θα πρέπει, πάντως, ν' αρχίσει από κάπου ο ποιητής. «Ο ποιητής», θα σημειώσει ο Σεφέρης, «δεν έχει άλλο τρόπο να πράξει παρά με τη γλώσσα που μιλούν οι άνθρωποι που βρίσκουνται γύρω του. Πάνω σ' αυτή τη γλώσσα θα ριζώσει και θα βλαστήσει η δική του λαλιά που τον εκφράζει... Έτσι, στο ξεκίνημά του, ο ποιητής βρίσκεται σ' έναν κόσμο που του παρέχει τη γλώσσα που θ' αρχίσει να χρησιμοποιεί. Αυτή τον συνδέει με τους άλλους, αυτή δίνει σάρκα στο καημό του, στον πόνο του, στη χαρά του· την αγαπά; είναι η ανθρωπιά του...».[18] «Το ήθος του είναι το ύφος του» θα σημειώσει χαρακτηριστικά ο Μ. Αυγέρης.[19] Στο δοκίμιό του πούγραψε και δημοσίευσε το 1937 ο Σεφέρης για την «Ελληνική γλώσσα»[20] είχεν επισημάνει τα θέματα του καθαρισμού-καθαρμού της ελληνικής γλώσσας και του εμπλουτισμού της με γνώμονα και ασφαλή βάση τα δημοτικά κείμενα «που έχουν αποδειχτεί... ως τα μόνα αυθεντικά», σημειώνοντας στην

αρχή πως «έχουμε στερεώσει πια την πεποίθηση ότι το μόνο μέσο που βρίσκεται στη διάθεσή μας για να εκφράσουμε τη σκέψη μας και τα αισθήματά μας με χρώμα, με βάρος, με ενάργεια και με σκιές, είναι αυτή η γλώσσα που γράφουμε όλοι μας, και που δεν είναι μήτε η καθαρεύουσα μήτε η δημοτική μήτε τα 'νεοελληνικά', αλλά η σημερινή ἑλληνική γλώσσα...».[21]

1.21 Μιλώντας στο ίδιο δοκίμιο για τη λογοτεχνία σημειώνει και τα εξής: «Τη λογοτεχνία την ενδιαφέρει πολύ περισσότερο να ξέρει ποια είναι τα υλικά της, ποιες είναι οι πηγές τους, πώς μπορεί να τα πλουτίσει, με ποιες αρετές και ποιες υπερβολές δούλεψαν οι περασμένες γενεές και τι απομένει ζωντανό από τη δουλειά εκείνη που στάθηκε σημαντική. Φοβούμαι πως δεν μας μένει πια πολύς καιρός για να συνειδητοποιήσουμε μια για πάντα αυτά τα πράγματα».[22] Σπουδάζοντας ακριβώς ο Σεφέρης όλα αυτά και αναζητώντας την αληθινή «φύση της ελληνικής γλώσσας» και «τα βιολογικά γνωρίσματα της λαλιάς μας» μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα του παρελθόντος, καθορίζει ως τα μόνα αυθεντικά κείμενα τα δημοτικά τραγούδια και τ' «Απομνημονεύματα» του στρατηγού Μακρυγιάννη.[23] Αυτά θα είναι η βάση για κάθαρση της ελληνικής γλώσσας. Θα είναι όμως αρκετά και για τον εμπλουτισμό της;

1.3 ΟΙ «ΜΕΤΑΓΡΑΦΕΣ»[24]

1.31 Ο Σεφέρης αναζήτησε την ουσία της γλώσσας μέσα στη διαχρονική παρουσία της από τον Όμηρο μέχρι τα σήμερα της ζωής του, ανευρίσκοντας μέσα στα λογοτεχνικά κείμενα το γλωσσικό πλούτο, την ουσιαστική γλωσσική παρουσία, τη δύναμη της γλώσσας, τη συνέπεια, την αντοχή της και προπαντός τη δημιουργική της ικανότητα και λειτουργικότητά της. Γι' αυτό μελέτησε όλους τους μεγάλους του αρχαίου ελληνικού λόγου και προσπάθησε ν' αποδώσει ορισμένα αποσπάσματά τους ή και ολόκληρα έργα τους στη σημερινή γλώσσα μας. Γράφει ο ίδιος: «Νομίζω πως έχω το χρέος να προσθέσω ότι πήρα την απόφαση γιατί πιστεύω πως η εργασία μου προσφέρει κάτι στην κοινωνία όπου μ' έταξε ο Θεός».[25]. Θεωρεί αναγκαία την εργασία του αυτή διότι: «Το δικαίωμα να επικοινωνεί με τις Γραφές, καθώς και το δικαίωμα να μαθαίνει σωστά τη γλώσσα του, το έχει, πιστεύω, ο ελληνικός κόσμος ολόκληρος».[26] Η γλώσσα δεν είναι μόνη της, υπάρχει και η κοινωνία.

Υπάρχει οπωσδήποτε κοινωνική σκοπιμότητα, όπως σημειώνει και ο επιμελητής της έκδοσης των «Μεταγραφών» του Γ. Σεφέρη, γνωστός φίλος της Κύπρου Γιώργης Γιατρομανωλάκης,[27] αλλά όχι μόνο αυτή. Στην ουσία ο ποιητής δοκίμαζε τις δυνατότητες του νεοελληνικού λόγου απέναντι στον αρχαίο ελληνικό και η προσπάθειά του ήταν η δημιουργία ενός ισότιμου νεοελληνικού λόγου που να μπορεί να «σηκώσει» λειτουργικά και φραστικά ισοδύναμα όλες τις κατακτήσεις του αρχαίου κλασσικού λόγου. Εμπλουτίζοντας τη νεοελληνική γλωσσική έκφραση με όλα όσα γλωσσικά στοιχεία τον ενδιαφέρουν στοχεύει στο να συνδράμει γενναία τη σημερινή νεοελληνική γλωσσική έκφραση. Αφού ο ποιητής πιστεύει πως «η φύση μιας γλώσσας είναι η φύση μιας συνολικής ιδιοσυγκρασίας πεθαμένων και ζωντανών»[28] και παράλληλα αναγνωρίζει πως τόσον οι καθαρευουσιάνοι όσον και οι δημοτικιστές έχουν βλάψει την καθαρότητα της νεοελληνικής γλωσσικής έκφρασης είναι φυσικό να υπο-

στηρίζει πρακτικά — με την έκδοση και των «Μεταγραφών» — την αγαθή πρόθεσή του να δοκιμάσει τις δυνατότητες της νεοελληνικής έκφρασης και να φανερώσει την αποτελεσματικότητα της λειτουργικότητάς της. Ήσαν όμως αρκετοί γι' αυτή την προσπάθεια μόνοι οι αρχαίοι;

1.4 ΟΙ «ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΣ»[29]

1.41 Είναι γνωστό πως ο Σεφέρης από νωρίς, από τα πρώτα χρόνια του Παρισιού μέχρι και τις τελευταίες μέρες της ζωής του, ζυμώθηκε μέσα στα έργα της γαλλικής λογοτεχνίας στην αρχή και αργότερα της αγγλικής (μαζί και της αμερικανικής), χωρίς να παραλείψει και τη σπουδή των λογοτεχνικών επιτευγμάτων των άλλων ευρωπαϊκών λαών.[30] Όπως σημειώνει ο ίδιος στον τόμο των «Αντιγραφών» του — των μεταφράσεών του δηλαδή στα ελληνικά έργων από τις ξένες λογοτεχνίες — φαίνεται ότι και αυτές οι προσπάθειές του, πέρα από την αισθητική απόλαυση και την ενδιαφέρουσα γνώση, πρέπει να ενταχθούν στην αδιάκοπη αγωνία του για την ελληνική γλώσσα, και μάλιστα στον αγώνα του για πλήρη κατάκτηση της νεοελληνικής έκφρασης και λειτουργικότητάς της. Σημειώνει ο ίδιος: «Αλήθεια, η δουλειά που συγκεντρώνω εδώ είναι η επιλογή από μια ευρύτερη προσπάθεια που έκαμα για να δοκιμάσω τι μπορεί να σηκώσει, στα χρόνια που έζησα, η γλώσσα μας...».[31] Πάλιν το ρήμα «να σηκώσει» και όλα όσα δημοσιεύονται είναι η επιλογή, η κορυφή μόνον του παγόβουνου που κρύβει τόσες και τόσες άλλες δοκιμές και προσπάθειες επίπονες.

Μαζί με τους αρχαίους και τους ξένους δικαιωματικά βρίσκονται στο τραπέζι του Σεφέρη και οι Νεοέλληνες, μια καίρια και ουσιαστική παρουσία που είχε το δικό της λόγο να πει.

1.5 ΟΙ «ΟΜΙΛΙΕΣ» ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΕΣ

1.51 Θέλω ακόμα να σταθώ σε μερικές από τις ομιλίες του ποιητή, που χαρακτήρισε τους μεγάλους μας ποιητές Κάλβο, Καβάφη και Σολωμό ως τους ποιητές μας «που δεν ήξεραν ελληνικά».[32] Στις σχετικές μ' αυτούς ομιλίες,[33] όπως και στις ομιλίες του για τον Μακρυγιάννη,[34] τον Jean Moreas, τον Θεόφιλο[35] ακόμα κ.ά.,[36] επισημαίνω το εξής ουσιαστικό στοιχείο: Σ' όλες τις ομιλίες του αυτές μεγάλο μέρος αφιερώνει για τη συζήτηση και ανάπτυξη της γλωσσικής έκφρασης του καθενός· όχι επιφανειακά αλλά σε βάθος προχωρούν οι διατυπώσεις του για τη γλώσσα τους και θέματα ύφους, λειτουργικότητας, σαφήνειας, ακρίβειας, τόνου, έντασης και άλλων συναφών θίγονται από τον Σεφέρη. Μέσα από αυτές τις παρατηρήσεις μπορεί εύκολα ο μελετητής να διακρίνει τη σοφή έγνοια του ποιητή για τη νεοελληνική γλωσσική έκφραση και τις μετρημένες σταθμίσεις της γλωσσικής χρήσης για τον καθένα. Και ακόμα κάτι: Όλες αυτές οι αξιολογήσεις της γλώσσας του καθενός λογοτέχνη ξεκινούν από τη γλώσσα αλλά δεν μένουν εκεί· προχωρούν και φθάνουν στην αξιολόγηση του έργου του καθενός. Με δυο λόγια: Μέσα από τη γλώσσα και δια της γλώσσας γίνεται η «τελική» αξιολόγηση όλου του έργου του κάθε λογοτέχνη. Έργο λογοτεχνικό χωρίς γλωσσική αξιολόγηση δεν καταξιώνεται στη συνείδηση του Σεφέρη.[37]

1.6 ΣΑΝ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

1.61 Όλα όσα έχω απλώς θίξει μέχρι τώρα θα ήσαν αρκετά για να δικαιολογήσουν τη θέση, τον αγώνα και την αγωνία του Γιώργου Σεφέρη για τη νεοελληνική μας γλώσσα. Εκείνο όμως που τελικά τον καταξιώνει στη συνείδησή μας είναι το ότι δεν ασχολήθηκε απλώς με τη γλώσσα, έστω και για πολλά χρόνια, αλλά το ότι ζήτησε επίμονα να εισέλθει στο ναό της, να την βιώσει διαχρονικά και σε βάθος, ν' αποκτήσει ενιαία σύλληψη για την ουσία και την πρακτική της και να προσπαθήσει να δοκιμάσει τις δυνατότητές της στο ίδιό του το έργο. Θέλησε ο Σεφέρης όχι μόνο να γίνει πιστός στο μυστήριο της γλώσσας αλλά και να ιερουργήσει ο ίδιος στο ναό της, ευλογώντας τους πιστούς με το έργο του. Όλες οι εμπειρίες του μέσα απ' αυτό το συνεχή αγώνα για ουσιαστική κατάκτηση της νεοελληνικής γλώσσας τού δωκαν τη μοναδική ευκαιρία να διαμορφώσει τις δικές του θεωρητικές θέσεις για το θέμα και να τις διατυπώσει στο «*Διάλογο για την ποίηση*» με τον Κωνσταντίνο Τσάτσο,[38] στη «*Συζήτηση*» του με τον Edmund Keeley,[39] σε άλλες συνεντεύξεις του. Πιο πάνω όμως απ' όλα μιλά το ίδιο το έργο του. Να θυμηθούμε το πώς μάζευε τις λέξεις από τις εικόνες και τις τοιχογραφίες των εκκλησιών,[40] πώς τις ανόρυσσε από τις σελίδες των βιβλίων,[41] πώς τις κορφολογούσε από το στόμα του λαού για να τις χαράξει μέσα στο στίχο του... Άλλωστε όλη του αυτή η γλωσσική προσπάθεια καθρεφτίζεται άμεσα μέσα σ' όλο του το έργο, πεζό και ποιητικό. Αυτό του τόχουν αναγνωρίσει όλοι οι σοβαροί μελετητές του. Διαβάζω μόνο μια τέτοια πρόσφατη αποτίμηση του γνωστού έγκυρου κριτικού και ανθολόγου Αλέκου Αργυρίου: «Αναγνωρίζουν σ' αυτό μια κορυφαία φάση της σύγχρονης ελληνικής ποίησης, που η απουσία της θα μας άφηνε πιο φτωχούς. Ξέρουν πόσο αυξήθηκε το βάθος της ποιητικής μας γλώσσας μετά τον Σεφέρη, πόσα δικαιώματα ξαναπήρε ο άμεσος λόγος, σε τι ποσοστό ταυτίστηκε το περιεχόμενο με την έκφρασή του. Η αναγνώριση του έργου του και της 'σημαντικής' του από τις επόμενες γενιές, είναι πάλι η ικανή και αναγκαία συνθήκη για να διαπιστώσουμε ότι η λαλιά του Σεφέρη αντιμετωπίζει άφοβα τη διάρκεια, το χρόνο».[42] Τίτλος του δημοσιεύματος: «*Η δοκιμασία και η αντοχή. Αντικειμενικά κριτήρια της αξίας του έργου του Σεφέρη*».[43]

ΓΙΩΡΓΟΣ Κ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Από τον Α. Καραντώνη μέχρι τους συγχρόνους μας Γ.Π. Σαββίδη, Δ.Ν. Μαρωνίτη, Μ. Βαγενά, Ξ.Α. Κοκόλη, Λ. Πολίτη, Κ.Θ. Δημαρά κ.ά. και τους Ν. Κρανιδιώτη, Α. Διαμαντή, Γ. Χατζηκωστή, Ν. Ορφανίδη κ.ά. Πρόσθεσε ακόμα τους ξένους Mario Vitti, Peter Levi, Edmund Keeley, F.M. Pontani κ.ά. Όποιος έχει καταπιαστεί σοβαρά με το έργο του Σεφέρη δεν μπορεί να παραλείψει το θέμα της γλώσσας.
2. Με βάση, βέβαια, τα όσα έχουν μέχρι σήμερα δημοσιευθεί.
3. Κ.Θ. Δημαρά, «Σχόλια στις *Δοκιμές* του Σεφέρη» στον τόμο «*Για τον Σεφέρη. Τιμητικό αφιέρωμα στα τριάντα χρόνια της Στροφής*», Ανατ. «Ερμής» 1981, σ. 60.

4. Πιο ειδικά όταν πήγε στη Στοκχόλμη (Δεκ. 1963) για την απονομή του βραβείου Νόμπελ και μίλησε με θέμα: *"Quelques points de la tradition grecque moderne"*. (Η ομιλία που έγινε κατά το δείπνο της 10ης Δεκ. 1963 στα γαλλικά δημοσιεύεται στα ελληνικά στις *«Δοκιμές Β΄ (948-1971)*, εκδ. Ίκαρος 1981$_4$, σσ. 159-61), και η μετάφραση της διάλεξης στη Σουηδική Ακαδημία (11 Δεκ. 1963) δημοσιεύθηκε στον *«Ταχυδρόμο»* της 14ης Δεκ. 1963. Με θέμα *«Η γλώσσα στην ποίησή μας»* μίλησε ο Σεφέρης, στις 16 Απριλίου του 1964, στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αμέσως μετά την ανακήρυξή του σε επίτιμο διδάκτορα της Σχολής, κατόπιν εισήγησης των καθηγητών Λ. Πολίτη και Β. Τατάκη. Το κείμενο πρωτοκυκλοφορήθηκε σητν ειδική έκδοση του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, *Ο Γ. Σεφέρης επίτιμος διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής*, Θεσσαλονίκη 1965, σσ. 17-33. Σήμερα βλ. *Δοκιμές Β΄ (1948-1971)*, ό.π.π., σσ. 162-81.
5. Δεν περνά απαρατήρητο το γεγονός ότι επιμελητές των εκδόσεων έργων του Γ. Σεφέρη είναι, εκτός από τον ίδιο, μια πλειάδα αναγνωρισμένων νεοελληνιστών πανεπιστημιακών δασκάλων ή/και καθιερωμένων κριτικών της νεοελληνικής λογοτεχνίας που έχουν ασχοληθεί ουσιαστικά με τον ποιητή και το έργο του.
6. Η εισήγηση έγινε κατά τη δεύτερη μέρα του «Μικρού Πνευματικού Συμποσίου», που οργάνωσε ο Ε.Π.Ο.Κ. (Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου), στις 15-16 Οκτωβρίου του 1987, στο Πολιτιστικό Κέντρο της Λαϊκής Τράπεζας Κύπρου και δημοσιεύεται όπως έχει αναγνωσθεί, χωρίς προσθήκες ή αλλαγές.
7. Πρωτοδιάβασα ποιήματα του Σεφέρη σε ηλικία 12 χρόνων, μαθητής της Α΄ τάξης στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Στα δεκαέξι μου διάβασα όλες τις ποιητικές του συλλογές που είχαν δημοσιευθεί μέχρι τότε (1960), με προτροπή του φιλολόγου καθηγητή μου Ανδρέα Χριστοφίδη, και το 1962 ο καθηγητής μου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κ. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης μου γνώρισε σέ προσωπική συνάντηση τον ποιητή. Έκτοτε με απασχολεί συνεχώς το έργο του, ερευνητικά και διδακτικά.
8. Χαρακτηριστικές είναι οι σχετικές πληροφορίες τόσο στο βιβλίο της αδελφής του Ιωάννας Τσάτσου, *Ο αδελφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Βιβλ. της «Εστίας», Αθήνα 1973, όσον και στα Ημερολόγια του ιδίου, που έχουν εκδοθεί με τον τίτλο *«Μέρες»* (και συνεχίζουν ακόμα).
9. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Β΄ (24 Αυγ. 1931-12 Φεβρ. 1934)*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1975, σ. 32.
10. Ιωάννας Τσάτσου, *Ο αδελφός μου Γιώργος Σεφέρης*, ό.π.π., σ. 107.
11. Πβ. τα όσα σημειώνει και ο Νάσος Βαγενάς, *Ο ποιητής και ο χορευτής. Μια εξέταση της ποιητικής και της ποίησης του Σεφέρη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1980^2, σ. 18.
12. Γ. Σεφέρη, *Δοκιμές Α΄ (1936-1947)*, εκδ. Ίκαρος 1981^4, σσ. 187-88· πβ. και Κ.Θ. Δημαρά, *«Σχόλια στις Δοκιμές του Σεφέρη»*, ό.π.π., σ. 61.
13. Πβ. τα όσα σημειώνει ο Κ.Θ. Δημαράς, ό.π.π., σ. 60, όταν γράφει: «... η ποίηση είναι η μόνη εκδήλωση του ανθρώπου η οποία να εξαντλεί τις δυνατότητες της γλώσσας στον τομέα της τέχνης...», και προσθέτει (*Αυτόθι*, σ. 65) ότι: «Η λέξη είναι το ιδιαίτερο βασίλειο του ποιητή, και η λέξη είναι το προνόμιο του Σεφέρη, είτε ποίηση μας δίνει είτε λόγο πεζό...».
14. Γ. Σεφέρη, «Μονόλογος πάνω στην ποίηση» στις *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σ. 144, όπου υιοθετεί τη σχετική άποψη του J.A. Richards *(Principles of Literary Criticism*, London 1970, σ. 216).
15. Ν. Βαγενά, ό.π.π., σσ. 21-29.
16. Γ. Σεφέρη, «Μια σκηνοθεσία για την 'Κίχλη'» στις *Δοκιμές Β΄*, ό.π.π., σσ. 53-54.
17. *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, μεταγραφή Γιώργος Σεφέρης, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1975, σ. 17.
18. «Η γλώσσα στην ποίησή μας» στις *Δοκιμές Β΄* ό.π.π., σ. 163.
19. Μ. Αυγέρη, «Η ποίηση του Σεφέρη» στον τόμο *«Για τον Σεφέρη...»*, ό.π.π., σ. 38, όπου σημειώνει κατά λέξη: «Το ήθος του δημιουργεί το ύφος του. Το ήθος του είναι η εγκράτεια και η αυτοκυριαρχία, που χαλιναγωγεί και κατευθύνει το ύφος του· αυτός ο συγκρατημός είναι η δύναμη και η αδυναμία του· καίει πάντα με σιγανή φωτιά...». Ο Γ. Σεφέρης θα γράψει, ακολουθώντας τον G.-L.L. Buffon, ότι «Το ύφος είναι ο ίδιος ο άνθρωπος», βλ. *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σσ. 64 και 259-60.
20. *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σσ. 64-76.
21. *Αυτόθι*, σ. 66.

22. *Αυτόθι.*

23. *Αυτόθι*, σ. 69.

24. Γιώργος Σεφέρης, *Μεταγραφές*, εκδ. Λέσχη, Αθήνα 1980, με φιλολογική επιμέλεια Γιώργη Γιατρομανωλάκη.

25. Στο Προλόγισμα της *Αποκάλυψης του Ιωάννη*, ό.π.π.

26. Στο *Άσμα Ασμάτων*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1979, σ. 15.

27. *Μεταγραφές*, ό.π.π., σ. 238.

28. *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σ. 70.

29. Γιώργος Σεφέρης, *Αντιγραφές*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1978, με φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδη.

30. Από τις πληροφορίες που μας δίνουν τόσον οι άνθρωποι του περιβάλλοντός του (η αδελφή του και η γυναίκα του, προσωπικοί φίλοι και συνεργάτες) όσον και ο ίδιος στα γραπτά του φαίνεται ότι ο Γ. Σεφέρης διάβαζε στο πρωτότυπο όλα τα λογοτεχνικά έργα που ήσαν γραμμένα στα γαλλικά και στα αγγλικά. Ακόμα είχεν ευχέρεια στην ανάγνωση κειμένων στα αρχαία ελληνικά και στα λατινικά. Σημειώνω την ιδιαίτερη φροντίδα του ποιητή για την Κυπριακή διάλεκτο.

31. *Αντιγραφές*, ό.π.π., σ. 7.

32. *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σ. 64. Η πλήρης αναφορά είναι: «οι τρεις μεγάλοι πεθαμένοι ποιητές μας που δεν ήξεραν ελληνικά».

33. Δεν είναι μόνον οι ειδικές εργασίες του Σεφέρη και για τους τρεις ποιητές (για τον Α. Κάλβο οι «Απορίες διαβάζοντας τον Κάλβο» - Κορυτσά, Δεκ. 1936 στις *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σσ. 56-63, ο «Πρόλογος για μια έκδοση των 'Ωδών'» - Πρετόρια, 12-21 Δεκ. 1941, *Αυτόθι*, σσ. 179-210, και «Κάλβος, 1960» στις *Δοκιμές Β΄*, ό.π.π., σσ. 112-35· για τον Καβάφη οι εργασίες «Κ.Π. Καβάφης, Θ.Σ. Έλιοτ· παράλληλοι» στις *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σσ. 324-63. «Ακόμη λίγα για τον Αλεξανδρινό», *Αυτόθι*, σσ. 364-457, και για τον Σολωμό που, παρόλο που δεν έγραψε εργασία γι' αυτόν, είναι κατάσπαρτες οι παραπομπές του σε πολλές εργασίες του) αλλά η ουσιαστική γνώση της ποίησής τους και η τοποθέτησή τους στη νεοελληνική ποίηση που κάνει ο ίδιος που έχουν τη δική τους μοναδική αξία.

34. «Ένας Έλληνας - Ο Μακρυγιάννης» στις *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σσ. 228-263.

35. «Θεόφιλος» στις *Δοκιμές Α΄*, ό.π.π., σσ. 458-466.

36. Όπως λ.χ. για τον Κ. Παλαμά (*Δοκιμές Α΄*, όπ.π., σσ. 215-27), τον Α. Σικελιανό (*Δοκιμές Β΄*, όπ.π., σσ. 94-100) κ.ά.

37. Αρκεί κάποιος να διαβάσει τους δύο τόμους των *Δοκιμών* του, το *«Διάλογο για την ποίηση»* και τη *«Συζήτηση με τον Γιώργο Σεφέρη»*· του E. Keeley για να βεβαιωθεί για τη θέση μας.

38. Όλα τα σχετικά κείμενα στην εύχρηστη έκδοση: Γ. Σεφέρης - Κ. Τσάτσος, *Ένας διάλογος για την ποίηση*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975, με επιμέλεια του Λουκά Κούσουλα.

39. Στη δίγλωσση τώρα έκδοση Edmund Keeley, *Συζήτηση με τον Γιώργο Σεφέρη - A Conversation with George Seferis*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1982· η ελληνική μετάφραση από τη Λίνα Κάσδαγλη.

40. Βλ. Αδαμάντιος Διαμαντής - Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία 1953-1971*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1985, με φιλολογική επιμέλεια Μιχάλη Πιερή, και τη μελέτη του ίδιου επιμελητή, «Συμβολή στο θέμα της Κυπριακής εμπειρίας του Γιώργου Σεφέρη» στο *Διαβάζω*, αρ. 142 (23.4.86), σσ. 101-15.

41. Βλ. Ξ.Α. Κοκόλη, *Πίνακας Λέξεων των 'Ποιημάτων' του Γ. Σεφέρη*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975², και του Ιδίου, *Σεφερικά Ι*, έκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1982, και Γιάννη Κιουρτσάκη, *Ελληνισμός και Δύση στο στοχασμό του Σεφέρη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1979.

42. *Δεκαεπτά κείμενα για τον Γ. Σεφέρη*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1986, σ. 236.

43. *Αυτόθι*, σσ. 235-38. Πρωτοδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Το Βήμα*, στις 22.9.1971.

Γ.Κ.Ι.

Οἱ σύνεδροι

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ Γ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ

Ἔχουν μιὰ ξεχωριστὴ γεύση κάποιες ἐξομολογήσεις ποιητῶν με την εὐκαιρία ἐθνικῶν ἐπεισοδίων. Χωρὶς διπλωματία ἔτσι καθαρὰ καὶ ξάστερα, λέγουν τὴ θέση τους. Καὶ συχνὰ τούτη ἡ χειρονομία τους γίνεται δεσμός.

Ὁ ποιητὴς τῆς Θεσσαλονίκης *Γιῶργος Θ. Βαφόπουλος* εἶχε ἀπὸ καιρὸ τὶς διασυνδέσεις του μὲ τὴν Κύπρο σ' ἕνα ὑψηλὸ φιλικὸ ἐπίπεδο. Ἐξάλλου, ὁ χαρακτήρας του τὸν ὁδηγεῖ νὰ δίνει ἁπλόχερα τὴ φιλία καὶ τὴν ἀδερφοσύνη του. Στὰ βιογραφικά του, ὅπου συχνὰ συναντᾶς τραγικές στιγμές, ξεχωρίζεις αὐτὴ τὴν ἀδελφικὴ διάθεση του πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀνάγκη του νὰ συνδεθεῖ καὶ νὰ ἐξομολογηθεῖ.

Πῶς γνωριστήκαμε οἱ δυὸ μὲ τὴν ἀλληλογραφία κι' ἀργότερα προσωπικά, πολὺ τυχαῖα στὴν Ἀθήνα — ἐκεῖνος χειρουργημένος ἄρρωστος κι' ἐγὼ γιατρὸς — ἔχει σημασία περισσότερο προσωπική. Ὡστόσο, ἀπὸ ἐκτίμηση πρὸς τὸ ποιητικό του ἔργο, ποὺ μὲ ἄγγιξε συχνὰ μὲ κεῖνο τὸν ἰδιότυπο παλμό του, συνέλαβα τὴν ἰδέα ἑνὸς ἀφιερώματος σ' αὐτὸν κι' ἐπικοινώνησα μὲ γνωστὰ ἄτομα τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσω. Αὐτὸ τὸ ἀφιέρωμα ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἐπίσημη ἐπαφὴ τῆς Κύπρου μὲ τὸν ποιητὴ τῆς Θεσσαλονίκης κι' ἂς εἶχε ἡ Κύπρος σ' αὐτὸ τὸν ἐλάχιστο λόγο μ' ἕνα μελετημά μου γιὰ τὸ θεατρικὸ του «Ἐσθήρ». Ὅμως ἡ ἐπιλογὴ ἀπὸ τὴν ποίησή του ἦταν πλάϊ στὸν λόγο τῶν ἄλλων ἡ πρώτη πραγματικὰ βαθιὰ γεύση τῶν Κυπρίων ἀπὸ τὴν παραγωγή του. Στὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *«Πνευματικὴ Κύπρος»* (Χρονιὰ ΙΔ΄, 1973, ἀρ. 159-160) συνεργαστήκανε οἱ Κρίτων Ἀθανασούλης, Πέτρος Γλέζος, Γιῶργος Δέλιος, Μηνᾶς Δημάκης, Γ. Θέμελης, Σόλων Μακρῆς, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Σαράντος Παυλέας, Δημήτρης Σιατόπουλος, Γ.Σ. Στογιαννίδης, Πέτρος Χάρης, Ι.Μ. Χατζηφώτης, Γιάννης Χατζίνης καὶ Κύπρος Χρυσάνθης (ἀλφαβητικὴ κατάταξη), ποὺ ἀντίκρυσαν ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς τὸν ἄνθρωπο Γ. Βαφόπουλο καὶ τὸ ἔργο του.

Τὸ ἀφιέρωμα αὐτὸ τῆς «Πνευματικῆς Κύπρου» συνέδεσε τὸν ποιητὴ μὲ τὴν Κύπρο (σὲ ποιὸ βαθμὸ μοῦ εἶναι ἄγνωστο). Ἔνδειξη τῆς σύνδεσης ἦταν οἱ μεταφράσεις στὰ ἀγγλικὰ ποιημάτων του ἀπὸ τὸν *Jack Gaist* (κάτοικο Κύπρου) («Πνευματικὴ Κύπρος», Χρ. ΙΕ΄, ἀρ. 179-180, Αὔγ.-Σεπτ. 1975, σελ. 310) (Ἀπ' ὅτι προφορικὰ πληροφορήθηκα ο Gaist στὰ ἑπόμενα χρόνια μετέφρασε σὲ ἀγγλικὰ τὸ μεγαλύτερος μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Βαφόπουλου).

Τὸ πόσον προσωπικὰ μὲ ἄγγιξε τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Βαφόπουλου φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπὸ μέρους μου υἱοθέτηση κάποιων ἤχων τῆς ἰδιοτυπίας του σὲ μιὰ ἑνότητα τῆς ποιητικῆς μου συλλογῆς *«Οἱ δίσεκτες χρονιές»* (Λευκωσία 1975, σελ. 41) μὲ τίτλο *«Μετὰ τὸ συμβάν»*, τὴν ὁποίαν ἑνότητα τοῦ ἀφιέρωσα.

Βέβαια τὰ βιβλία τοῦ Βαφόπουλου παρουσίαζα κριτικὰ στὸν ἡμερήσιο καὶ περιοδικὸ τύπο τῆς Κύπρου. Γι' αὐτὰ μίλησα καὶ ἀπὸ τὸ Ραδιοφωνικὸ Ἵδρυμα Κύπρου.

Σὲ μιὰ κατοπινὴ ἐποχή, ὅταν τὸ ζεῦγος Βαφόπουλου ἀνήγειρε τὸ πενταόροφο *«Βαφοπουλεῖο Πνευματικὸ Κέντρο»* στὴ Θεσσαλονίκη, μὲ εἰσήγησή μου ὁ *«Ἑλληνικὸς Πνευματικὸς Ὅμιλος Κύπρου»* ἀπέστειλε σ' αὐτὸ ὅλες τὶς ἐκδόσεις του μὲ τὴ σημείωση «Πρὸς τιμὴ τοῦ ποιητῆ Γ. Βαφόπουλου».

Αὐτὰ ἀπὸ μέρους τῆς Κύπρου.

Ἡ ἀνταπόκριση τοῦ Γιώργου Βαφόπουλου στὴν συμπεριφορὰ τῆς Κύπρου περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς:-

Στὸ βιβλίο του *«Σελίδες Αὐτοβιογραφίας»* (Τόμ. Α', 1970 σελ. 28), ἀναφέρεται στὶς ἀφίξεις Κυπρίων ἐθελοντῶν, ποὺ ἑνώνονταν μὲ τοὺς Μακεδόνες ἀντάρτες κάπου στὰ 1903 (χρονιὰ καὶ τῆς γέννησης του στὴν Γευγελῆ, ποὺ βρίσκεται σήμερα ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας). Γράφει: *«Κι' ἀργότερα ἦρθαν νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἐθελοντὲς ἀπὸ τὰ νησιὰ καὶ τὴν Κύπρο»*.

Στὰ ἑβδομήντα του χρόνια (1973-1974) ὁ ποιητὴς ἐπισκέπτεται τὴν Κύπρο, λιγάκι πρὶν τὴν εἰσβολὴ τῶν Τούρκων. Εἶχε μαζί του γιὰ ὁδηγὸ τὸ βιβλίο *«Κύπρος»* τοῦ *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου,* ποὺ τὸν βοήθησε *«ν' ἀναγνωρίσει τὸ ἀληθινό της πρόσωπο»*. Στὸ κεφάλαιο «Ἐπιλεγόμενα» τοῦ βιβλίου του *«Σελίδες Αὐτοβιογραφίας»* (Τόμ. Δ', 1975, σελ. 397) καταγράφει σύντομα κάποιες συναντήσεις του, σημειώνει ἐντυπώσεις ἀπὸ μνημεῖα, ἀλλὰ ἰδιαίτερα χαρακτηρίζει τὸν Μακάριο ὡς *δραματικὸ ἄνθρωπο.* Καὶ σὲ ξεχωριστὸ κεφάλαιο περιγράφει τὴν ἀναταραχή του ἀπὸ τὸ μήνυμα τοῦ Σταθμοῦ τῆς Κολωνίας γιὰ τὰ συμβάντα στὴν Κύπρο, τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μακαρίου καὶ ἄλλα, γιὰ νὰ φτάσει στὰ τῆς εἰσβολῆς. Γράφει καταληκτικά: *«Ἡ συναισθηματική μου φύση εἶχε βαθιὰ τραυματισθεῖ. Εἶχα ἀγαπήσει τὴν Κύπρο, μὲ τὴν ὁποία μὲ συνέδεε τώρα κι' ἕνα τιμητικὸ ἀφιέρωμα πρὸς τὸ πρόσωπό μου, ἀπὸ τὸ περιοδικό «Πνευματικὴ Κύπρος»,... κι' ἔκλαιγα τώρα, μὲ πικρὸ παράπονο, ὅπως θἄκλαιγα μιὰ νεκρὴ ἐρωμένη»*. Κάπου στὸ ἴδιο κεφάλαιο γράφει:- *Σ' ἕνα γράμμα μου πρὸς τὸν Κύπριο ποιητὴ καὶ πεζογράφο Κύπρο Χρυσάνθη, ποὺ τὸν εἶχα ἀναζητήσει μέσῳ τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, τοῦ ὁμολογούσα μὲ συντριβή, πὼς εἶχα κυριευθεῖ ἀπὸ ἕνα αἴσθημα ἐνοχῆς, γιατὶ ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἀνήμπορη νὰ προστατέψει τὴν Κύπρο ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τοῦ νέου Ἀττίλα»*. Αὐτὸ τὸ γράμμα, ποὺ φυλάγω στὸ ἀρχεῖο μου, τὸ παραθέτω:

29. 8. 1974

Ἀγαπηλέ μου κ. Χρυσάνθη,
Ἕνα μῆνα τώρα γῶ τοῦ ἀγωνία
τῆς Κύπρου. Ἡ μοίρα τῆς Ἑλλάδος
ἦταν ν' ἀγοράζει τοῦ ἐγωθερία τῆς

μέ αἷμα. Αὐτή τή φορά τοῦ ἀγό-
ρασε μέ τό αἷμα τῶν Κυπρίων. Καί
μέ τοῦ καταστροφή τῆς Κύπρου. Ὅ-
λοι οἱ Ἑλλαδίτες αἰσθανόμαστε ἔνο-
χοι. Δεῖ γέρω πῶς εἶσθε καί ἄν θά
φθάσει τό γράμμα τοῦτο στά χέρια
σας. Βρίσκομαι μέ τή γυναῖκα
μου στοῦ Ἀγγλία. Πρίν φύγω ἀπό
τοῦ Ἑλλάδα εἶχα γνωτήσει ἀπό τοῦ
Ἐρυθρό Σταυρό νά ἐπικοινωνήσω
μαζί σας. Ἀπάντηση δεῖ πῆρα
Ἀνησυχῶ πολύ. Δέ λίγες μέρες
θά εἶμαι στή Θεσσαλονίκη. Δῶς
παρακαλῶ πολύ, στείλετέ μου ἕνα
κάποιο μήνυμα. Θέλω νά μέ
θεωρεῖτε ἀδελφό σας. Μή διστά-
σετε νά μοῦ γνωτήσετε ὅ,τι δήποτε.

Μέ πολλοῦ ἀγάπη καί ἀγωνία.

Γ. Θ. Βαφόπουλος.

Στὸν ἴδιο τόμο καὶ κεφάλαιο τοῦ βιβλίου «Σελίδες Αὐτοβιογραφίας» ὁ Βαφόπουλος ἐκφράζει τὴν εὐαρέσκειά του γιὰ το τεῦχος, ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε τὸ περιοδικὸ «Πνευματικὴ Κύπρος». Γράφει:- *«Πολὺ συγκινητικὴ ἦταν καὶ μιὰ αὐθόρμητη προσφορὰ τοῦ Κύπρου Χρυσάνθη στὸ περιοδικὸ«Πνευματικὴ Κύπρος».*

"Ομως ἡ αὐθορμησία τῆς ποίησης δηλώνει ἐναργέστερα τοὺς ἐσώτερους παλμοὺς καὶ τὶς στάσεις ἑνὸς ποιητῆ, ἔστω κι' ἂν ἀργότερα, πρὶν νὰ δημοσιευτεῖ ὁ ποιητικός του λόγος, πέρασε ἀπὸ τὸν λογισμὸ γιὰ ἔγκριση. "Ισα-ἴσα τοῦτο σημαίνει διπλῆ ἀποδοχή: συναισθήματος καὶ λογισμοῦ. Δὲν ξέρω ἀκριβῶς πότε καὶ πῶς ζήτησα συνεργασία ἀπὸ τὸν Βαφόπουλο. "Ενα γράμμα του ἡμερομηνίας 13 Μαρτίου 1982 μὲ πληροφορεῖ ὡς ἑξῆς:

Θεσσαλονίκη,
13.3.1982

"Αγαπητέ μου κ. Χρυσάνθη,

Δέ θέλω σᾶς χαναγράψω γιά λίγα περιπέτειά μου. σεῖς χέρετε ἤδη ἀπό λίγα πού σᾶς ἔχραψα μέ λίγη ἀποσοχή τὸν βλέμμα μου. Θά σᾶς λάχω καὶ ἕνα μικρὸ ὁ κ. Gaist. τώρα σᾶς στέλνω τὸ ὑποσχημένο ποίημα. Πρίν ἀπό πολύ καιρό σᾶς εἶχα χράψει ὅτι δύο εἶχα στὴ χαρτιά μου μερικὰ ἀδημοσίευτο ποίημα. Τὸ πρῶτο πού θέλεσα, ἂν ἀγωνόμουν νὰ χράψω, τὸ εἶχα ἤδη ὑποσχεθεῖ στὴ «Νέα Ἑστία». Τὸ δεύτερο θά τὸ στείλω στὴν «Πνευματικὴ Κύπρο». Σᾶς ἐνδιαφέρει μερικὴ καὶ ἀγάπη σ' σᾶς προσωπικὰ καὶ στὸ ὑπέροχο Κυπριακὸ πνεῦμα. Σᾶς εὔχομαι χειμῶνες καλοὶ ποζιτὴ λέπτη. Κ' ἔχω τὸ θάρρος καὶ χέρεμαι καὶ τὸ δεύτερο ποίημα. Τὸ ἀποθέλω σίγουρο μόγτσο τὴ «Πνευματικὴ Κύπρου».

Τὰ δυὸ ποιήματα ποὺ κάνουν ἀναφορὰ στὴν Κύπρο εἶναι τὰ πιὸ κάτω:

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΣΥΜΦΩΝΙΑ Β'
ΣΕ ΛΕΥΚΟ ΚΑΙ ΣΕ ΚΟΚΚΙΝΟ

Μέ ρώτησαν οἱ εὐτυχισμένοι ποιητές:

«Ὥστε, ζοιπόν, ἔχει ἀμβρυνθεῖ τόσο πολύ
ἡ εὐαισθησία σου, γιά νά μή σκιρτᾶ ἡ καρδιά σου
στό χορό τῶν ζευκῶν νεφάδων τοῦ χιονιοῦ;

Τόσο οἱ θηχές τῶν δακτύλων σου ἔχουν σκληρυνθεῖ,
πού τήν αἴσθηση τῆς ἁφῆς νἄχουνε χάσει,
ὅταν ἐγγίζουν τά ζευκά τῶν ρόδων πέταλα;

Τόσο ἔχουν σκάψει οἱ ἀέρηδες τό πρόσωπό σου,
πού νά μή νοιώθει πιά τῶν πούπουλων τή θέρμη,
αὐτῶν πού ἐμεῖς μαδοῦμε ἀπ' τίς φτεροῦγες τῶν ἀγγέλων;

Κι' αὐτή σου ἡ ὅραση ἔχει τόσο πιά θολώσει,
πού νᾶναι ἀνίκανη καί νά συλλάβει ἀκόμα
τ' ὄνομά μας πού γράψαμε πάνω στήν ἄμμο,
πρίν ὁ ζευκός ἀφρός τοῦ κύματος τό σβήσει;

Ἔχεις, ζοιπόν, ἀνεπανόρθωτα χαμένη
τήν αἴσθηση καί τό νόημα τῆς ζευκότητας;»

Εὐγενικοί μου πρίγκηπες τῆς εὐφροσύνης,
πού ἀπ' τόν ψηλόν ἐξώστη σας μπορεῖτε,
μέ τούς ἁγνούς σας στίχους, νά πλέκετε στεφάνια

στὴν πάλαι μιὰν γενιὰν τὴν πρώτη:

Ἦταν, παλιά, πάλαι στὰ περάσματα τοῦ δρόμου,
οἱ ἀχνὲς νιφάδες μελαβγάλισαν σὲ χάσπη
τὴ χιονιστιὰ τοῦ χιονιοῦ δὰ μπόρεσα νὰ ἴδω
μόνον ὅλαν τοῦτο πυκνὸ θανάσιμα σκεπάζει
τῶν χαμένων ἀρειβατῶν τὰ παγωμένα σώματα.

Καὶ τῶν γενιῶν σας ρόδων τὴν ἀφὴ μπορῶνε
τὰ δάχτυλά μου νὰ ἀϊσθανθοῦν, ὅλαν ἀνθίζουν
πόσπινα τοῦτα πάνω σὲ μαινόμερισους λάφους,
παλιὰ τὸ αἷμα πάποιας καρδιᾶς ἔχουν βυζάξει.

Ὅσο μιὰ λ' ἁπαλὰ πούπουζα τῶν ἀγγέζων,
μὲ ποζζὴ δζίφτι πείπτει νὰ τὰ σκεπάσω,
ἀφοῦ χειμάρρους μιὰ τὰ γενιά σας μαζιτάρια,
ὅπου ἕνας πόρος γενιῶν ὀνείρων σᾶς προσμένει.

Τὴν ἄδεια σας φωλιὰ μονάχα, ἀπ' τῶν ἀγγέζων
τὶς φλεροῦγες πάποιο σημερὸ φλερὸ νὰ ξεραγιώσω,
ὄχι μὰ νὰ σκαλίσω ἕνα ὄνομα πάνω στὸν ἄμμο,
μὰ μιὰ νὰ ἀνιχνεύσω, μέσ' ἀπ' τὴν καρδιὰ τῆς Κύπριδος,
γίγες σκαγόνες, ποὺ ἀναβρύσκν ἀπ' τὸ ζόγκισμα
τοῦ νέου Ἀλλίζα, κ' ἔπειτα νὰ σχεδιάσω,
πάνω στὸ ἀϋδενικὸ χιονὸ τοῦ σκέρνο,
τὴν πόσπινη, ἀνεξίλητη, βυζανιτσούσα
ὑπογραφὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου.

Γ. Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ

Οἱ ἀρχαῖοι ποιητὲς ξέραν νὰ τραγουδοῦνε.
Νὰ πλέκουν ὕμνους γιὰ τὶς πράξεις τῶν θεῶν,
νὰ «ἐνέπουν» καὶ νὰ «ἀείδουν» τοὺς ἡμίθεους
καὶ νὰ συνθέτουν ἐπινίκια γιὰ κοινοὺς θνητούς.

Μὲ τὸ γύρισμα τῶν καιρῶν, ὁ Ναζωραῖος
τὸ μήνυμα ἔφερε ἑνὸς καινούργιου μέλους,
πού ἄνθισε μέσα στὶς ψυχὲς τῶν ποιητῶν.
Ἔτσι κ' ἐκεῖνοι μάθανε νὰ τραγουδοῦνε,
μὲ τὴν ὑπόκρουση τῶν μουσικῶν ὀργάνων,
μελῳδίες εἰς αἶνον τοῦ μοναδικοῦ θεοῦ.

Ἐμεῖς τώρα, οἱ ἐπίγονοι τῶν ὑμνογράφων,
οἱ στιχογράφοι ἑνὸς καιροῦ, ὅπου οὔτε ἀχνάρια
ἀπὸ μνημεῖα θεῶν κ' ἡρώων δὲν ἔχουν μείνει,
μὲ τί φωνὴ μπορεῦμε πιὰ νὰ τραγουδοῦμε;

Ἀφοῦ πολὺ πάνω ἀπ' τοὺς τάφους κλάψαμε,
ὄχι πιὰ τῶν νεκρῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων,
ἀλλ' ἀνωνύμων ἀδελφῶν, πού γράψανε
τὴν πικρὴν ἱστορία τῆς Ρωμιοσύνης,
μαζί μὲ τὰ δάκρυα χάσαμε καὶ τὴ φωνή μας.

Νὰ τραγουδήσουμε πιὰ δὲν μπορεῦμε.
Τὸ τραγούδι ἀναβρύζει ἀπὸ ἀνοιχτὴ καρδιά.
Μόνο νὰ φτύσουμε μπορεῦμε τὸ στεγνόμας σάλιο
πάνω στὸ πρόσωπο τῆς πιὸ μεγάλης τύψης,

αὐτῆς τῆς νέας ἑλλαδικῆς μας ἐρινύας,
πού πιλάχθηκε μέσ' ἀπ' τήν πληγή τῆς Κύπριδος,
καθώς εἶχεν ἐκείνη ἀναδυθεῖ ἀπ' τό πῦρμα.

Ἦταν ἡ μόνη ἀπ' τούς θεούς πού ἀκόμα ζοῦσε,
μέ τή δύναμη τῆς ὀμορφιᾶς, πού δέν ἐνδίδει.
Τώρα τήν ηχάμε, ὅπως αὐτή ἔψαχνε τόν Ἄδωνι.

Ὦ Κύπρος, Ἐπιλάμια θρῆνε τῶν Ἑλλήνων.

Γ. Θ. ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

'Ανακοινώσεις 5

Σύνεδροι 6

Κύπρος Χρυσάνθης: 'Εναρκτήριος λόγος 7

'Ανδρεανὴ 'Ηλιοφώτου: Αὐτοκριτικὴ τῆς ποίησης
στὸ Σολωμὸ καὶ τὸν Καβάφη 8

Κώστας Προυσῆς: 'Η ἀλληλογραφία σὲ στίχους τοῦ Παύλου Λιασίδη
καὶ τοῦ Χαράλαμπου Δημοσθένους 16

Νῖκος 'Ορφανίδης: 'Οδοιπορικὸ στὸ «Λυρικὸ Λόγο Β΄»
τοῦ Κύπρου Χρυσάνθη 20

Κ.Γ. Γιαγκουλλῆς: Τὸ ἔπος τοῦ '40
καὶ ἡ ἀντίσταση τοῦ 'Ελληνικοῦ λαοῦ
μέσα ἀπὸ τὴ λαϊκή μας ποίηση 25

Χάρης Σακελλαρίου: Ποίηση καὶ γλωσσικὸ σημεῖο 33

Μιχάλης Μαραθεύτης: 'Η κριτικὴ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς φιλοσοφίας 40

Χρῆστος Κάρμιος: 'Ο ὁραματιστὴς ποιητὴς τοῦ Καμεροῦν: Enio Belinga 44

Κώστας Χατζηστεφάνου: 'Απόψεις κριτικῆς
στὴν ἀρχαία 'Ελληνικὴ λογοτεχνία 50

'Ανδρέας Χατζηθωμᾶς: 'Η Παναγία στὴν ποίηση τοῦ Κύπρου Χρυσάνθη 56

Θέμις Θεοχάρους: Κριτικὴ ποιήσεως ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο 71

Γεώργιος Κ. 'Ιωαννίδης: 'Ο Γιῶργος Σεφέρης
μπροστὰ στὴν 'Ελληνικὴ γλώσσα 73

Κύπρος Χρυσάνθης: 'Ο ποιητὴς Γ. Βαφόπουλος καὶ ἡ Κύπρος 81

Τυπώθηκε στα
Τυπογραφεία-Λιθογραφεία
«ΘΕΟΠΡΕΣ» Λτδ.,
Τηλ. 444940-448883 - Λευκωσία